

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 11 • Sayı/No: 57 • Kasım/November 2020

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet GÜNAL

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Doç. Dr. Celal TAŞDOĞAN

Dr. Kubilay KAVAK

Dr. Mehmet ŞAHİN

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mehmet ALTUNKAYA	Doç. Dr. Mehmet EKİZ
Prof. Dr. Nevzat AYPEK	Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN	Doç. Dr. Ali GÜRSEL
Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA	Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ
Prof. Dr. Savaş ÇEVİK	Doç. Dr. Hayri KESER
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Doç. Dr. Hasan Sencer PEKER
Prof. Dr. Ruhi ERSOY	Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU
Prof. Dr. Yonca İLDEŞ	Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA	Doç. Dr. Erol TURAN
Prof. Dr. Timuçin KODAMAN	Dr. Atila BEDİR
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Dr. Mahmut ÇİTİL
Prof. Dr. Mahir NAKİP	Dr. Hasan EŞİCİ
Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER	Dr. Ali GÜLER
Prof. Dr. Okan TAŞAR	Dr. Alpay GÜNAL
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL	Dr. Cemil Doğaç İPEK
Prof. Dr. Turgay UZUN	Dr. Kürşat KORKMAZ
Prof. Dr. Eyyüp YARAŞ	Dr. Tuğrul KORKMAZ
Prof. Dr. Yusuf SARINAY	Dr. Hatice MUMYAKMAZ
Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU	Dr. Selim ÖZTÜRK
Doç. Dr. Arparslan BAŞARAN	Dr. Turan ŞENER

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan ve ulusal hakemli bir dergidir.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, bu çerçevede disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published quarterly by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714
Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Kasım/November 2020

İÇİNDEKİLER

Mehmet GÜNAL Editörün Notu <i>Editor's Note</i>	7
Birol AKGÜL & Ezgi Ceren KAYA Küresel Medya İşletmelerinin Ülkelerin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Siyasal Yapılarına Etkileri <i>The Effects Of Global Media Companies On The Economic, Socio-Cultural and Political Structures of the Countries</i>	9
Fecra AKÇA Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hazar Havzasına Dönük Politikasında Enerji <i>Energy in China Peoples Republic's Foreign Policy Toward Caspian Basin</i>	35
Cemil Doğaç İPEK Irak-İran Savaşı ve Türk Dış Politikası <i>Iraq-Iran War and Turkish Foreign Policy</i>	67
Onur SEYİTOĞLU Paralı Askerlerden Savunma Sanayi Personellerine: Savaşın Eyleyenleri <i>From Mercenaries To Defence Industry Personelles: Agents Of War</i>	97

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Sosyal Bilimler alanındaki birçok farklı disipline ait yazılara yer verdiğimiz dergimizin yeni sayısı ile tekrar karşınızdayız. Bu sayımızda da enerjiden medya ve dış politika kadar farklı temaları, Çin ve Orta Doğu gibi farklı coğrafyaları inceleyen makalelere yer verdik.

İlk olarak; Doç. Dr. Birol AKGÜL ile Ezgi Ceren KAYA'nın kaleme aldığı "Küresel Medya İşletmelerinin Ülkelerin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Siyasal Yapılarına Etkileri" başlıklı makalede iletişim araçlarının gelişmesi ve küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan küresel medya işletmelerinin mevcut ekonomik sistemin devamlılığını sağlamak üzere hareket ederek ticarî çıkarları için tüketici davranışlarını yönlendirdiği, bağımsız ve ulusal medyanın yaşama alanlarını yok ettiği, haberin tek elden ve birbirine benzer bakış açılarıyla taraflı yansıtılmasına sebep olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışmada küresel medya işletmelerinin ulusal ekonomiler üzerine yaptığı ekonomik etkiler ile sosyo-kültürel ve siyasal etkileri incelenerek analiz edilmekte, çalışma sonunda küresel medya işletmelerinin ekonomik etkileri sonuçlarıyla birlikte tartışılmakta ve bu etkilere karşı alınabilecek önlemler sunulmaktadır.

Araştırma Görevlisi Fecra AKÇA'nın "Çin halk Cumhuriyeti'nin Hazar Havzası'na Dönük Politikasında Enerji" başlıklı makalesi enerji tüketiminde ilk sırada yer alan ve enerji talebi sürekli şekilde artan Çin'e odaklanmaktadır. Yazar, enerji ihtiyacını stratejik güvenlik sorunu olarak gören Çin'in bu ihtiyacı kesintisiz ve güvenli yollarla gidererek enerji güvenliğini temin etmeye çalıştığını, bu kapsamda da zengin doğal kaynaklarına sahip Hazar Bölgesinin Çin için önem arz eden bir bölge olarak öne çıktığını ortaya koymaktadır.

Dr. Öğretim Üyesi Cemil Doğaç İPEK, Türkiye'nin sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı esnasındaki dış politikasını analiz ettiği "İrak-İran Savaşı ve Türk Dış Politikası" makalesinde Türkiye'nin fırsatlar ve PKK'nın güçlenmesi gibi tehditleri bir arada bulunduran bu süreçte

ekonomik çıkarları öne alan aktif tarafsızlık anlayışına göre hareket ettiğini savunmakta, savaşın Türkiye açısından ne gibi yansımaları olduğunu irdelemektedir.

Genç akademisyen Onur SEYİTOĞLU son yıllarda giderek daha fazla gündeme gelen ve merak uyandıran bir konuda önemli bir çalışmasıyla dergimizde yer almaktadır. “Paralı Askerlerden Savunma Sanayi Personellerine: Savaşın Eyleyenleri” başlıklı makalesinde Seyitoğlu, orduların dış kaynağa bağlı olarak değişimini neden-sonuç ilişkisi içerisinde, paralı askerler ve şirket çalışanları özelinde ele almaktadır. Bu çerçevede yazar, paralı askerliğin askerî şirketlere dönüştüğünü, teknolojiyi savaşta kullanılabilir hale getiren mühendisliğe ağırlık veren askeri şirketlerin de cephede savaşan askerlerin yerini teknoloji geliştiren ve üreten personellerin almasına yol açtığını savunmakta, orduda dış kaynak kullanımının dışa bağlılığa sebep olabileceği gerekçesiyle savunma sanayinde milli hamlelerin daha önemli hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Bir sonraki sayıda buluşmak üzere, iyi okumalar diliyoruz.

Prof. Dr. Mehmet GÜNAL
Editör

KÜRESEL MEDYA İŞLETMELERİNİN ÜLKELERİN EKONOMİK, SOSYO-KÜLTÜREL VE SİYASAL YAPILARINA ETKİLERİ

Birol AKGÜL

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi
birolakgul@hotmail.com

Ezgi Ceren KAYA

Y.L. Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü
ezgicerenkaya@gmail.com

Özet

İletişim araçlarının gelişmesi ve küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan küresel medya işletmeleri, mevcut ekonomik sistemin devamlılığını sağlamak üzere hareket etmekte, ticari çıkarları için tüketici davranışlarını yönlendirmekte, tüketim toplumu oluşturulmasına katkıda bulunmakta, bağımsız ve ulusal medyanın yaşama alanlarını yok etmekte, haberin tek elden ve birbirine benzer bakış açılarıyla, taraflı yansıtılmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada küresel medya işletmelerinin ulusal ekonomiler üzerine yaptığı ekonomik etkiler ile sosyo kültürel ve siyasal etkileri incelenerek analiz edilmiştir. Çalışmada ikincil verilere yönelik literatür taraması yapılmış, üçüncül veri geliştirilmiş ve çalışmanın yöntemi olarak betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonunda küresel medya işletmelerinin ekonomik etkileri sonuçlarıyla birlikte tartışılmış, bu etkilere karşı alınabilecek önlemler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küresel Medya İşletmeleri, Milli Medya, Ekonomik Etki, Haber Döngüsü.

Abstract

Global media companies act to ensure the continuity of the current economic system, direct consumer behavior for their commercial interests, contribute to the formation and spread of the consumer

society. These companies destroy the independent and national media and cause the news to be reflected with similar perspectives. In this study, the economic, socio-cultural and political effects of global media on national economies were analyzed and discussed, and the measures to be taken against these effects were presented. Literature review was made for secondary data, tertiary data were developed, and descriptive research method was used as the method of the study.

Keywords: *Global Media Companies, National Media, Economic Impact, News Flow.*

Giriş

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte, ekonomi piyasalarının birbirlerine entegre olması, kültürler arasındaki etkileşimin artması ve olayların etki alanının yerelden globale taşınması sayesinde dünya küreselleşme kavramı ile karşılaşmıştır. Küreselleşme ve iletişim araçlarındaki gelişmeler insanları ve sistemleri birbirlerine daha yakın hale getirmiştir. Küreselleşme olgusunun üzerinde literatürde bir uzlaşma olmamasına rağmen, kavram genel olarak dünyadaki kültürlerin, politik ve ekonomik yapıların, yaşam tarzlarının birbirleriyle etkileşime geçerek, birbirlerine bağlı duruma gelmesi şeklinde açıklanabilmektedir (Kasap vd., 2018: 529).

Bugün küreselleşme toplumsal hayatın her alanını ve her sektörü etkileyebilmektedir. Küreselleşmenin etkisinin açıkça görülebildiği alanların başında medya sektörü gelmektedir. Çünkü küreselleşme süreciyle birlikte gücü ve etki alanı büyüyen iletişim araçları sayesinde, medya kuruluşları hem varlık gösterdikleri ülkelerde hem de global ekonomi ve siyasette oldukça etkili bir oyuncu haline gelmişlerdir. Bu yeni konumunda medya, geleneksel olarak yalnızca haberin alınıp iletildiği bir alandan, eğlence, sanat, bilim, spor gibi sektörleri kapsayan büyük bir alana dönüşmüş, küresel bir kimlik kazanmıştır. Medya küresellik niteliğine; iletişimin küreselleşmesi, iletişim ve medya sektörlerinde gerçekleşen ve devletlerin bu

sektörlerdeki etkisinin azalmasını sağlayan deregülasyon ve özelleştirme uygulamaları ile medya sahipliğinde yaşanan yoğunlaşma sayesinde kavuşmuştur (Varol, 2017: 404-406). Tüm bu gelişmelerin sonucunda da ortaya sahip oldukları kitle iletişim araçlarıyla dünyanın neredeyse her noktasına ulaşabilen ve bu sayede herhangi bir bilginin veya haberin istedikleri şekilde ve yerlere yayılmasını, pazarladıkları ürün ve hizmetlerin kolayca satılmasını sağlayabilen küresel medya işletmeleri çıkmıştır. Sahip oldukları bu güçlü konum sayesinde bugün dünyada küresel medya işletmelerinin iktidarının görüldüğü söylenebilmektedir.

Küresel medya işletmeleri, birçok ülkenin gayri safi milli hasıllarından daha fazla yıllık ciroları olan, kamu yararını değil kendi ticari çıkarını gözettiği için bireyleri tüketici olarak gören ticari işletmeler konumundadır. Küresel medyaya hâkim olan az sayıdaki fakat güçlü işletmeler, yeni iletişim teknolojilerini kullanmakta, internet ve ağ yapıları üzerinden hizmet ve ürün sağlamak ve genellikle eğlence sektörüyle birlikte işlev göstermektedirler. Enformasyon teknolojilerinin geliştirilmesinde ABD’li şirketlerin öncü rol oynaması doğal olarak küresel medya işletmelerin çoğunluğunun ABD merkezli olmasına yol açmıştır. ABD’nin küresel medya işletmelerinin sahipliğindeki bu hakimiyetini yalnızca Çin’e ait birkaç firmanın tehdit edebildiği görülmektedir.

Ekonomik güçlerinin büyüklüğü ile sahip oldukları iletişim araçları ve ağlarıyla bilgiyi kontrol edebilmeleri sayesinde küresel medya işletmeleri, ülkeleri çeşitli açılardan etkileyebilmektedirler. Büyük bir ekonomik sektör haline gelmiş olan küresel medyanın en büyük etkisi de ekonomik açıdan olmaktadır. Küresel medya işletmelerinin ekonomik etkilerinin en fazla görülebildiği alanlar ise mevcut küresel ekonomik sistem ve ulusal ekonomilerdir.

Bu çalışmada, küresel medya işletmelerinin mevcut global ekonomik sistem ve ulusal ekonomiler üzerindeki etkileri; kapitalist sistemin devamlılığı, tüketici davranışları, ulusal medya ve haber üzerinden incelenmektedir. Aşağıda, önce küresel medya olgusu,

küresel medya işletmelerinin oluşma süreci, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, küresel medya işletmelerinin mevcut durumları nicel ve nitel veri, sonra da küresel medya işletmelerinin ulusal ekonomilere etkileri ile devletlerin bu etkilere karşı alabilecekleri mevcut ve olası önlem ve uygulamalar analiz edilmektedir. Çalışmada ikincil verilerden faydalanılmış, üçüncül veri geliştirilmiş ve bu kapsamda betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Küreselleşme ve Bilgi-İletişim Teknolojileri

Küreselleşme kavramı, özellikle 1980'li yıllardan itibaren, gelişen teknolojiyle birlikte kültürden sanata, ekonomiden politikaya ve medyaya kadar yaşamın her alanında karşımıza çıkan kavram olmuştur. Küreselleşme literatürde tanımı üzerinde tam bir uzlaşmanın sağlanamadığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiliz toplumbilimci Giddens'e göre (Giddens, 2006: 50) küreselleşme; insanların, grupların ve milletlerin birbirine bağlı hale geldiği bir süreci anlatmaktadır. Giddens küreselleşmenin politik, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin tümünün bir araya gelmesi ile oluştuğunu belirtmiştir. Kasap (Kasap vd., 2018: 516) ise küreselleşmeyi; "sınırları aşarak yayılan sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkinlikler" olarak tanımlamıştır. Ölçekçi (2020: 82) ise küreselleşmeyi: "teknolojinin uluslararası hale gelmesi ve ticaretin açık olarak yürütülmesi" şeklinde tanımlamıştır. Ancak bütün bilim insanları ve araştırmacıların küreselleşme kavramı üzerinde tam olarak anlaştıkları husus ise; 'küreselleşme sürecinin iletişim ağları ile bilgi ve iletişim teknolojileri gibi iki faktör temelinde gerçekleştirildiği yargısıdır.

Küreselleşmenin varlığını ve gücünü iletişim araçlarının gelişmesine borçlu olmasının iki ana sebebi bulunmaktadır. Öncelikle küreselleşme tüm dünyayı özellikle 1980li yıllardan sonra hızlı bir şekilde etkilemiştir. Bunun en büyük sebebi bilgi-iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir. Çünkü bu gelişmeler sayesinde, ekonomi piyasaları birbirlerine entegre olabilmiş ve

birçok konuda ulusal devletlerin siyasi sınırları aşılabilmektedir (Bayram, 2013: 234). İkinci olarak; iletişim araçlarının sürekli gelişmesi ve buna paralel olarak medya sektöründe yaşanan gelişmeler sayesinde insanlar dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan bir olaydan çok hızlı şekilde haberdar olabilmektedirler. Bu durum ayrıca kültürleri de birbirine yakınlaştırmış ve kültürler arası etkileşimi de artırmıştır (Büyükbaykal, 2014: 230). İletişimin küresel boyuta taşınması olayların etki alanını yerelden küresele taşımış ve toplumların yerel kültürden küresel alışkanlıklara doğru evrilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler ile ulus devlet sınırlarını aşan küresel bir ekonomik sistemin oluşması küreselleşme sürecini başlatan önemli etkenler olduğu söylenebilir.

Küreselleşme; iletişimi küresel hale getirmesi, kültürler arasındaki etkileşimi artırması ve bilginin dolaşımını hızlandırması gibi etkenlerden dolayı olumlu bulunmakta, ancak kültür ve toplumlar üzerine yaptığı dönüştürücü ve tek tipleştirici etkileri nedeniyle de eleştirilmektedir. Fakat sonuç itibarıyla küreselleşmenin, artık tüm insanlığı etkileyen bir olgu olduğu; ekonomik, sosyal ve siyasal tüm toplumsal alanlar ile tüm sektörleri doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak etkilediği genel kabul görmektedir. Küreselleşmenin doğrudan doğruya ve en önemli etkilerinin görüldüğü alanlar ise medya sektörü ve ekonomidir. Çünkü küreselleşme, büyük ölçekli medya ve finans kuruluşlarının, etkinlik gösterdikleri ülkelerde ve global siyaset üzerinde etkili bir güç haline gelmelerini sağlamıştır (Coşkun ve Yolcu, 2017: 180). Diğer bir bakış açısıyla analiz edildiğinde; küreselleşme ve iletişim araçları arasında birbirlerini besledikleri iki yönlü bir ilişki bulunduğu; iletişim araçlarının küreselleşme üzerine yaptığı etkilere karşılık olarak küreselleşme de iletişim araçlarının gücünü ve etki alanını büyüttüğü tespit edilmektedir. Küreselleşme sayesinde iletişim araçları dünyanın her noktasına girebilmiş ve milyonlarca insana ulaşabilmiştir. Bunun sonucunda da global bir güç odağı haline gelmişlerdir. Örneğin küreselleşme olmasaydı bugün global bir güç

olan küresel medya işletmelerinin varlığından da bahsedilemeyecekti. Diğer bir deyişle; küreselleşme süreciyle birlikte, iletişimin de küresel hale gelmesi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sayesinde medyanın da niteliği ve geleneksel konumu değişmiş; medya daha güçlü ve etkili bir araç haline gelmiştir.

Küreselleşme Süreci ve Medya

Medya, haber almak amacıyla oluşturulmuş gazete, televizyon, internet, dergi vb. gibi kitle iletişim araçlarının tümünü kapsamaktadır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve küreselleşme sayesinde medya bugün geleneksel anlamını aşmış ve küresel bir nitelik kazanmıştır. Günümüzde kitle iletişim araçlarının ve internetin yaygın kullanımı sayesinde medya işletmeleri toplumsal hayatın her alanına girmiştir. Ayrıca medya elindeki bilgiyi depolama ve kullanma gücü nedeniyle toplumları ekonomik, politik ve sosyal olarak yönlendirebilme gücüne de sahip olmuştur. Bunun sonucunda da ekonomileri ve siyasal yaşamı etkileme ve yönlendirebilme gücünü önceki dönemlere nazaran daha da arttırmıştır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde medya; artık sanat, spor, bilim, magazin gibi alanları da kapsayan görsel ve işitsel araçların dahil olduğu büyük bir ekonomik güce sahip bir sektöre dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle medya; sadece haber alma ve iletme işlevinin ötesine geçmiş ve büyük bir sektör haline gelmiştir (Kasap vd., 2018: 517). Medyanın küreselleşmesi de sahip olduğu bu gücü çarpan etkisiyle büyütülmüştür.

Medyanın küreselleşmesi; iletişimin küreselleşmesi, dereglasyon uygulamaları ve medya sahipliğinde yaşanan gelişmeler sonucunda gerçekleşmiştir. Medyanın küreselleşme süreci iletişimin küreselleşmesi ile başlamıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sayesinde bireyler kendilerine ait medya ürünleri üretebilmiş, sosyal medya araçları ile kilometrelerce uzaktaki insanlarla iletişime geçebilmişlerdir. İletişim teknolojilerinin gelişmesi ayrıca iletişim sektöründeki maliyetleri düşürmüş ve

medyanın küreselleşmesini hızlandırmıştır. Medyanın küreselleşmesini sağlayan faktörlerden bir diğeri de deregülasyon ve özelleştirme uygulamalarıdır.

Özellikle 1980'li yıllardan sonra ulusal devletlerin iletişim ve medya sektörleri üzerindeki etkisinin azalması ve serbest piyasaya yönelim medyanın küreselleşmesini hızlandırmıştır. 1990lı yıllardan itibaren kablo ve uydunun da televizyon pazarına girmesi ve medya sektöründeki güçlü işletmelerin birleşmesiyle yaşanan medya sahipliğinde yoğunlaşma durumu da medyanın küreselleşmesine katkıda bulunmuştur. 2000li yıllardan itibaren de sermaye bütünleştirmeleri ve işletme satın almaları daha da fazla artmıştır (Varol, 2017: 404-406). Giderek daha az sayıda kişinin ya da kuruluşun kitle iletişim araçlarını kontrol etmesiyle birlikte medya sektöründe büyük küresel işletmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Küresel Medya İşletmeleri

Medyanın küreselleşmesiyle birlikte medya işletmeleri uluslararası arenaya açılmış ve küresel medya işletmeleri haline gelmişlerdir. Gücü küreselleşme sayesinde her geçen gün artan küresel medya işletmelerinin mevcut konumlarını anlamak için küresel medya olgusunun ortaya çıkışı ve medya işletmelerinin küresel hale geliş süreci incelenmelidir.

Küresel Medya Olgusu ve Küresel Medya İşletmelerinin Oluşumu

Küresel medya kavramı, “coğrafi kapsamı küresel veya en azından çok uluslu nitelikte medya ağları veya teknolojisi” olarak kabul edilmektedir (Olausson, 2011: 136). Küresel medya, uluslararası işlev gösteren yazılı, görsel ve işitsel tüm kitle iletişim araçlarını kapsamaktadır. Bu terim sanayileşme sürecini tamamlamış batı ülkelerindeki medya işletmelerinin karlarını yükseltmek ve küresel tekel yaratmak için birleşebilecekleri fikrinden ortaya çıkmıştır (Büyükbaykal, 2014: 229).

Küresel medyanın ortaya çıkışı küreselleşme ile paralel ilerlemiştir. Küreselleşme sürecini başlatan teknolojik gelişmeler, iletişim araçlarının da yenilenmesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu yeni iletişim araçları da bilgi ve haberin uluslararası arenada hızlı bir şekilde dolaşımına olanak vermiştir. Bu sebeple küresel medya olgusu öncelikle ana işlevi haber toplama ve yayma olan uluslararası haber ajansları ile görülmüştür (Büyükbaykal, 2014: 230-231). 20. yüzyılın sonlarından günümüze kadar medyanın sahiplik yapısında yaşanan gelişmeler neticesinde de küresel medya işletmeleri ortaya çıkmış ve bu kuruluşlar medya sektörünün az sayıda işletmenin eline geçmesine sebep olmuşlardır. Ortaya çıkan bu küresel medya işletmelerinin temel ortak özelliklerinden birincisi 'bilgi ve iletişim teknolojileri tabanlı olmaları' iken ikinci ortak özelliklerinin ise "öğrenen organizasyon" şeklinde yapılanmaları ve faaliyet göstermeleri olduğunu söylemek mümkündür (Davutoğlu. 2016: 342).

Küresel medya işletmelerinin oluşum süreci, kendi ülkesinde varlık gösteren bir medya işletmesinin sermayesini çeşitli yollarla büyütüp uluslararası alana açılmasını kapsamaktadır. Küresel medya işletmeleri öncelikle işlev gösterdikleri ülkelerde kendi pazarlarında büyüyüp, ülkelerindeki diğer medya işletmelerini satın almış ya da işletme birleştirme anlaşmaları yapmış ve bu şekilde kendi ülkelerinde tekel konumuna gelmişlerdir. Daha sonra rekabet edebilecekleri alanın azalması ya da karlarının düşmesi sebebiyle öncelikle gelişmekte olan ülkeler olmak üzere farklı ülkelerin pazarlarına girmişler ve buralardaki medya işletmelerini de satın almışlardır (Bayram, 2013: 246). Bu sürecin sonunda da küresel medya işletme haline gelmişlerdir.

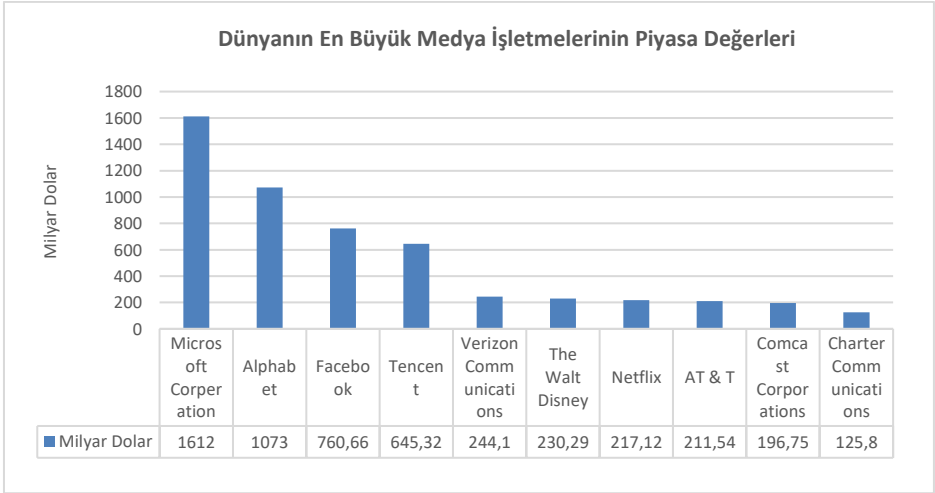
Küresel medya işletmelerinin telekomünikasyon sanayisi ile birleşmeleri durumunda ise multimedya kuruluşları ortaya çıkmaktadır. Multimedya kuruluşları, kullanıcının bulunduğu yerden bankacılık hizmetleri almasına, alışveriş yapmasına ve bunun gibi birçok hizmete olanak sağlamaktadır (Büyükbaykal,

2014: 234). Multimedya kuruluşları günümüzün devleşmiş küresel medya işletmeleri olarak görülmektedirler.

Küresel Medya İşletmelerinin Mevcut Durumu

Günümüzde küresel medya sektörü az sayıda küresel medya işletmenin eline geçmiştir. Küresel medya işletmeleri sahip oldukları kitle iletişim araçlarıyla dünyanın neredeyse her noktasına ulaşabilmektedirler. Etki alanlarının bu denli büyük olması, herhangi bir bilginin ve haberin istedikleri şekilde ve yerlere yayılmasını ya da pazarladıkları ürün ve hizmetlerin kolayca satılmasını sağlamaktadır. Küresel medya işletmeleri ayrıca gerçekleştirdikleri yatırımlarla da ekonomik olarak güçlenmektedirler. Sahip oldukları büyük ekonomik güç sayesinde bugün dünyada küresel medya devlerinin iktidarının görülmekte olduğu söylenebilir.

Günümüzün küresel medya devleri, dünyanın en büyük küresel medya işletmeleri ve piyasa değerlerini gösteren aşağıdaki grafikten görülebilmektedir.

Value.com internet sitesinin 2020 yılı ağustos ayı verilerine göre Microsoft Corporation 1612 milyar dolar, Alphabet 1073 milyar dolar, Facebook 760,66 milyar dolar, Tencent 645,32 milyar dolar, Verizon Communications 244,1 milyar dolar, The Walt Disney

230,29 milyar dolar, Netflix 217,12 milyar dolar, AT & T 211,54 milyar dolar, Comcast Corporations 196,75 milyar dolar ve Charter Communications da 125,8 milyar dolarlık piyasa değerine sahiptir (World Top Media Companies List, t.y.). Görüldüğü gibi küresel medya devleri dünyadaki birçok ülkenin gayri safi milli hasılasından daha fazla piyasa değerine sahiptir. Örneğin TÜİK verilerine göre 2019 yılında Türkiye'nin gayri safi milli hasılası 753,693 milyar dolardır (Dönemsel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, t.y.). Dolayısıyla dünyanın en büyük küresel medya işletmei olan Microsoft'un piyasa değeri, Türkiye Cumhuriyeti'nin gayri safi milli hasılasının iki katından daha fazladır.

Küresel medya işletmeleri teknolojinin gelişmesine paralel olarak yeni iletişim teknolojilerine adapte olmuşlar ve yeni medya araçlarını kullanmaktadırlar. Dünyanın en büyük küresel medya işletmelerine bakıldığında da yeni iletişim teknolojilerini kullandıkları, internet ve ağ yapıları üzerinden hizmet ve ürün sağladıkları ve genellikle eğlence sektörü ile bağdaştıkları görülmektedir.

Grafikte yer alan işletmelerle ilgili dikkat edilmesi gereken diğer nokta ise bu on işletmenin dokuzunun Amerika merkezli işletmeler olmasıdır. Yalnızca dördüncü sıradaki Tencent işletmei Çin merkezlidir. Bu durum, büyük ölçekli küresel medya işletmelerinin sahipliğinde ABD'nin üstün olduğunu göstermektedir.

Küresel Medya İşletmelerinin Özellikleri

Günümüzde aynı ekonomik sistem altında faaliyet gösterdikleri ve benzer süreçler sonunda küresel hale geldikleri için küresel medya işletmelerinin birtakım ortak özelliklere sahip oldukları söylenebilir.

Küresel medya işletmeleri varlıklarını iki farklı şekilde sürdürebilmektelerdir. Küresel medya işletmeleri ya birçok sektörde faaliyet gösteren bir işletmenin medya sektöründeki kollarıdır ya da yalnızca medya alanında faaliyet gösterip, kendi sektörü dışındaki işletmelere reklam hizmeti vermektedirler (Coşkun ve Yolcu, 2017: 192-193). Birinci konumda verdikleri

mesajlarla bireyleri sahip oldukları diğer sektörlerdeki ürün ve hizmetlerine yönlendirebilmektedirler. İkinci konumda da reklam verenlerin ekonomik çıkarına uygun işlevsel bir hizmet vermektedirler. İki konumda da küresel medya işletmelerinin ana gelir kaynağı aldıkları reklamlardır.

Küresel medya artık haber toplama ve yayma amacının ötesinde kâr amacı güden ticari bir olgu haline gelmiştir (Kasap vd., 2018: 523). Küresel medya işletmeleri kâr amacı ve rekabet ilkesi ile hareket ettikleri için ürün ve hizmetlerini ulaştırabilecekleri kadar çok sayıda bireye ulaştırmak adına dünyanın her noktasına erişim sağlamak istemektedirler. Bunu gerçekleştirebilmek için de dünyanın birçok yerinde üretim ve yatırım yapmaktadırlar (Büyükbaykal, 2014: 233).

Küresel medyaya artık daha az fakat daha güçlü işletmenin egemen olduğu görülmektedir. Bu işletmelerin yıllık ciroları birçok az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkenin gayrisafi milli hasılasından daha fazladır. Küresel medya işletmeleri ekonomik yapılarının daha sağlam olması açısından da söz konusu ülkelere göre daha büyük sermaye kullanım şansına sahiptirler (Coşkun ve Yolcu, 2017: 182).

Dünyanın en büyük küresel medya işletmelerinin piyasa değerlerini gösteren grafikte de görüldüğü gibi küresel medya kuruluşlarındaki yoğunlaşmada ABD'nin üstünlüğü açıkça görülmektedir (Büyükbaykal, 2014: 232). Çünkü enformasyon teknolojilerinin büyük sahipliği ABD'nin elindedir. Bu durumun sonucu olarak kültürden ekonomik sistemlere yaşamın birçok alanda ABD'nin kuralları genel kabul görmüştür. Amerika'nın bu hegemonyasını bir tek Çin'in tehdit edebildiği görülmektedir.

Küresel Medya İşletmelerinin Ekonomik Etkileri

Küresel medya işletmeleri haberin ve bilginin oluşturulmasını, yayılmasını ve değiştirilmesini sağlayabilmekte, dolayısıyla günümüzde en büyük güç olarak kabul edilen bilgiyi kontrol edebilmektedirler. Bu güç, sahip oldukları büyük ekonomik kuvvetle de birleşince küresel medya işletmeleri varlık gösterdikleri ülkeleri

ve dünyada ulaşabildikleri insanları çeşitli açılardan kolayca etkileyebilmektedirler. Küresel medya işletmelerinin en önemli etkileri küresel ekonomik sistem ve ulusal ekonomiler üzerine olmaktadır. Bu ekonomik etkiler; mevcut ekonomik sistem, tüketici davranışları, ulusal medya ve haber üzerinden incelenecektir.

Küresel Medya İşletmelerinin Mevcut Ekonomik Sistemlere Etkisi

Küresel medya işletmeleri mevcut kapitalist ekonomik sistemin kuralları altında işlev gösteren, kapitalist sistemin diğer elemanları gibi kâr amacı güden ticari işletmelerdir. Gelir kaynakları tüketiciler ve reklam verenlerdir (Kadıoğlu, 2014: 23). Dolayısıyla küresel medya işletmelerinin gücünü kapitalist sistemden aldığı söylenebilir. Bu sebeple de mevcut sistemin devamlılığını sağlamak üzere ve sisteme uygun olarak hareket etmektedirler.

Varol'a göre 'küresel medya, küresel kapitalizmin zorunlu bir parçası ve onu tanımlayan özelliklerden biridir' (Varol, 2017: 408). Küresel medya işletmeleri; programlarını, satacakları ürün ve hizmetleri pazarlamak belirli politik, ekonomik ve ahlaki özelliklere sahip bir pazara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu pazarı da kapitalist ekonomik sistem sağlamaktadır.

Kapitalist ekonomik sistem ile medya endüstrisi arasında karşılıklı faydaya dayalı bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle küreselleşme süreciyle birlikte medya, sermaye sahiplerinin çıkarlarına uygun hareket ederken, kapitalist düzen de medyayı bir araç gibi kullanmaktadır (Kasap vd., 2018: 522). Medya kapitalizmin en büyük kültür üreticisidir ve büyük sermaye sahiplerinin elindedir. Bu sebeple mevcut sistemin üretim ilişkilerinin devam etmesinde ekonomik ve ideolojik fonksiyonları bulunmaktadır. Medya işletmeleri kapitalizmin hâkim değerlerini topluma yaymakta ve bunu halkı bilgilendirme ve eğlendirme adı altında gerçekleştirmektedirler. Medyanın en önemli fonksiyonu sınıfsal çelişkileri ve sermaye sınıfının çıkarlarının korunduğunu toplumdan saklamaktır (Büyükbaykal, 2014: 332).

Küresel medya işletmeleri kapitalizm ile ortaya çıktığı için bu sistemin ürünüdürler. Kapitalizmin küresel medyanın oluşması ve güçlenmesi noktasındaki bu hayati önemi sebebiyle, küresel medyanın karlılık ve özel mülkiyete dayanan kapitalist ekonomik sistemin dışına çıkması beklemez. Halihazırda medya, neoliberalizm dışında herhangi bir sistemin yaşamasına izin vermemekte ve yalnızca bu düşünceyi hâkim konumda tutmaya çalışmaktadır (Çelik, 2013: 107).

Küresel Medya İşletmelerinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi

Küresel medya işletmeleri, küresel kapitalist sistemin altında işlev gösterdikleri ve ona hizmet ettikleri için; bireyleri haber alıcısından çok yalnızca tüketici olarak görmekte ve maddi çıkarlarını korumak ve kazançlarını artırmak için tüketicilerin davranışlarını etkilemektedirler. Çelik'e göre de günümüzde medya, bireysel tüketimi her şeyin üzerine konumlandıran, yalnızca küresel pazarın gerekliliklerine göre hareket eden, mevcut ekonomik sisteme uyumlu olarak çalışan bir araç haline gelmiştir (Çelik, 2013: 117).

Küresel medya işletmeleri tüketici davranışlarını sahip oldukları kitle iletişim araçlarını kullanarak biçimlendirmektedirler. Küresel medya bazı görüntü ve imgeleri sürekli ve belirli bir sistem içinde kullanarak, çocuk ve gençlerden başlayarak tüm toplumun yaklaşım, davranış ve değerlerini değiştirip, belirlemektedir (Akgül, 2020: 221). Ayrıca egemen gücün onayladığı kahramanlar, düşmanlar ve yeni rol modeller yaratmakta, belirli yeme-içme alışkanlıkları ile çeşitli davranış tiplerini ön plana çıkarmaktadır (Ölçekçi, 2020: 86). Küresel medya işletmelerinin bu etkisi, küresel sermayenin yarattığı tüketim kültürünün oluşturulmasına ve tüm dünyaya yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Küresel medya yapay ihtiyaçlar yaratıp hep daha fazlası olduğunu, daha fazlasına erişmenin mümkün ve bunu istemenin de normal olduğunu vurgulamaktadır.

Küresel medya; kapitalizmin ürünlerini, imgelerini yayarak küresel bir popüler kültür yaratmaktadır. Küresel medya işletmeleri

ile bu kültüre ait fenomenler, müzik ve filmler dünyaya pazarlanmaktadır. Küresel medya popüler kültürün inşası için reklamları kullanmakta, reklamlar ile tüketimi desteklemekte ve pazarladıkları ürünler vasıtasıyla da tüketicilerin tercihlerini yönlendirmektedir (Büyükbaykal, 2014: 335-336). Kitle iletişim araçları üzerinden tüketilmesi istenen ürünlerin reklamı yapılırken, küresel medya tüketimin devamlılığını sağlayan bir propaganda aracına dönüşmektedir. Medyanın etki alanının ve gücünün büyüklüğü sayesinde de insanlar arasında ortak tüketim davranışları ve alışkanlıkları yaratılmaktadır (Kadioğlu, 2014: 23). Yaylagül'e göre insanlar medya aracılığıyla reklamlarda, kliplerde gördükleri hayatlara özendirilip, o hayatları taklit etmeleri için tüketime yönlendirilmektedirler. İnsanlar reklam ya da kliplerde izledikleri yaşamlara sahip olabilmek için, oradaki insanlar gibi yiyip içmeye ve giyinmeye çalışmaktadır. Bunun sonucu olarak ortak beslenme alışkanlıkları ve giyim tarzları oluşturulmaktadır. Bu durum medyanın küreselleşme üzerindeki etkisinin büyüklüğünü gösterirken, üretim ve tüketimin de küreselleştiğini kanıtlamaktadır (Yaylagül, 2008: 170-177). Günümüzde insanların belirli marka saatler, telefonlar, bilgisayarlar kullanmaları, benzer tarzda giyinmeleri, reklamı yapılan küresel beslenme alışkanlıklarına uyum sağlamaya çalışmaları küresel medyanın ve yarattığı popüler tüketim kültürünün ne kadar etkili olduğuna dair kanıt olarak gösterilebilir.

Güçlü ekonomiye sahip olan ülkeler küresel medya işletmelerinden yaptıkları reklamlar yoluyla kendi ülkelerinin ürünlerinin tercih edilmesini sağlayarak diğer ülkelerin üzerinde bir hakimiyet kurmuşlardır (Kasap vd., 2018: 519). Örneğin, küresel medya işletmelerinin sahipliğinde ABD'nin ağırlığı olduğu için, büyük oranda Amerikan yaşam tarzı, ürünleri ve değerleri tüm dünyaya pazarlanmış ve bunlar birçok ülkede kabul görmüştür.

Medya sektörünün tüketici davranışları üzerindeki belirleyici etkisi kapitalist düzenin devamlılığı için katkı sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Çünkü küresel kapitalizm varlığını, yaratılmış tüketim toplumuna ve tüketim alışkanlıklarının devamlı

yinelenmesine borçludur (Kadioğlu, 2014: 23). Küresel medya işletmeleri de tüketici davranışlarını etkileyerek mevcut ekonomik sistemin sürdürülebilmesini sağlamaktadır.

Küresel Medya İşletmelerinin Milli Medya ve Haber Üzerindeki Etkileri

Küresel medya işletmelerinin ulusal medya ve haber üzerindeki etkileri bu çalışmada küresel medyanın ekonomik etkileri başlığı altında ele alınmıştır. Çünkü ulusal medyanın varlığı ve haberin doğru ve tarafsız şekilde iletilmesi, kültürel ve ekonomik bağımsızlık açısından hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla ulusal medya ve tarafsız haber üzerinde etki gösteren her faktör, ulusal ekonomi üzerinde de etki gösterecektir.

Küresel medya işletmelerinin ulusal medya üzerinde iki temel etkisi bulunmaktadır. Öncelikle, küresel medya işletmeleri girdikleri pazarlarda bulunan bağımsız ve ulusal medya kuruluşlarının büyümelerine ve varlık göstermelerine engel olmaktadır. Bu pazarlarda bulunan yerel sinemalar, basılı ve görsel yayın kuruluşları, kayıt stüdyoları vb. küresel medya işletmelerinin sahip oldukları ekonomik güç karşısında rekabet edebilme olanaklarını yitirmektedirler. Ayrıca bu işletmeler girdikleri pazarların bulunduğu ülkelerden bile büyük bir ekonomik güce sahip oldukları için, ilgili ülkelerin iletişim sektörü ile ilgili yasal kurallarına da çoğunlukla uymamaktadırlar (Bayram, 2013: 244). İkinci olarak, küresel medya işletmelerine gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerin haber ve bilgi akışını kontrol etmek yetmemekte bir de bu ülkelerdeki iletişim teknolojileri ve üretim-dağıtım ağlarını da satın almaktadırlar (Çelik, 2013: 121). Bilgi iletişim teknolojilerinin de bu büyük işletmelerin kontrolünde olması, küresel iletişimi belirlemelerini de sağlamaktadır (Ölçekçi, 2020: 84). Bu noktada küresel medya işletmelerinin ulusal medya üzerindeki olumsuz etkisi ve yasal düzenlemelere uymak istememesi sebebiyle ulusal devletlerin hakimiyetini sarstıkları, haberin ve bilginin dağıtım ağlarını satın

aldıkları için de ulusal bağımsızlık için tehlike arz ettikleri söylenebilir.

Küresel medya işletmeleri büyük oranda batılı ülkelerin elinde bulunduğu için, ulusal medya araçlarını hem satın almalar hem de uluslararası haber döngüsü üzerine kurdukları hegemonya ile etkilemektedirler. Bu durum bilginin yalnızca ABD ve batılı ülkelerden yana tek yönlü akışına sebep olmaktadır. Bu tek yönlü akışının bir sonucu olarak da ABD ve batılı ülkeler diğer ülkeleri siyasal, ekonomik, toplumsal olarak etkilemekte ve üzerlerinde kültürel bir hegemonya kurmaktadır (Büyükbaykal, 2014: 234).

Küresel medya işletmelerinin varlığı ayrıca haber döngüsünün tek tip ve taraflı olmasına, haber çeşitliliklerinin azalmasına ve doğru habere ulaşmanın zorlaşmasına sebep olmaktadır. Küreselleşme sürecinden önceki dönemde medya sektöründe ulusal ve yerel işletmelerin varlığı dolayısıyla haber kaynaklarının çeşitliliğinden söz edilebilmekteydi. Fakat küreselleşmeyle birlikte haber döngüsünü elinde tutan küresel medya işletmeleri, medya sektöründe tekelleşmeye ve haberlerin yalnızca belli bir bakış açısıyla hazırlanıp, yayılmasına neden olmuştur. Günümüzde, küresel medya işletmeleri haberleri hazırlarken birtakım olayları gündeme dahi getirmemekte ya da haberin içeriğinde kendi çıkarlarına uygun olarak değişiklikler yapmaktadırlar. Dolayısıyla uluslararası haber döngüsünü dengesiz hale getirmektedirler (Kasap vd., 2018: 521-523). Bu taraflı duruş uluslararası haber ajanslarında da görülmektedir. Haber ajansları haber döngüsünü oluştururken olayı kendi bakış açıları ile kaleme almaktadır, böylece haberler tek tip bir kültürel bakış açısından sunulmaktadır. Örneğin, uluslararası haber döngüsünde Amerikan United Press National, dünyanın en eski ajansı Fransız Agence France-Press, Amerikan Associated Press ve İngiliz Reuters gibi ajansların yani batının hakimiyeti vardır. Bu ajansların ait olduğu devletler onları desteklemekte, bu ajanslar da ilgili ülkelerdeki hâkim görüşün etkisinde haber yapmaktadırlar (Kasap vd., 2018: 521-525). Dolayısıyla uluslararası haber taraflı oluşturulmakta ve

yansıtılmaktadır. Bu durum da doğru ve tarafsız habere ulaşabilmeyi zorlaştırmaktadır.

Küresel Medya İşletmelerinin Toplumlar Üzerindeki Sosyo-Kültürel Etkileri

Küresel medya şirketlerinin küresel ekonomik sistem ve ulusal ekonomiler üzerindeki etkilerinin yanında, toplumlar üzerindeki sosyo-kültürel etkileri de oldukça önemlidir. Küreselleşme ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, küresel medya şirketlerinin toplumlar üzerindeki sosyo-kültürel etkilerinin büyümesine yol açmıştır. Bu sebeple neredeyse her alanda globalleşmiş olan günümüz dünyasında toplumların küresel medya şirketlerinin bu etkilerinden kaçınabilmeleri oldukça zordur.

Medyanın küreselleşmesi toplumlar arasında tek tip kültür oluşumuna yol açması sebebiyle eleştirilmiştir. Örneğin, medya ürünlerinin az sayıdaki büyük küresel medya şirketi tarafından oluşturulması ve dünyaya yayılması, küresel kültürün bu şirketlerin menfaatlerine göre şekillendirildiği ve ABD başta olmak üzere Batı odaklı bir küresel kültürün oluşturulduğu yönde eleştirilerin oluşmasına sebep olmuştur (Varol, 2017: 415). Bu noktada küresel şirketlerin sahipliğinde ABD ve Batı ülkeleri egemen olduğu için Batı kültürünün ve kültürel değerlerinin tüm dünyaya 'pazarlandığı' söylenebilir. Küreselleşen medya sayesinde farklı kültürlerin tanınması sağlanmıştır, fakat bu farklı kültürler dünyanın dört bir yanına yayılmamıştır. Yalnızca kitle iletişim araçlarının sahipliğini elinde bulunduran küresel medya şirketlerinin ticari çıkarları doğrultusunda yayılmasını istediği kültürel değerler küreselleşmiş ve dünya çapında paylaşılan bir küresel kültür oluşmasına sebep olmuştur. Kültür artık pazarlanan ve ABD ve Batı tarafından diğer toplumlara ihraç edilen bir meta haline gelmiştir.

Küreselleşmenin medya üzerinden yerel kültürler üzerinde yaptığı negatif etki, dünyanın tek bir kültür etrafında toplanmaya başlamasına sebep olmuştur. Örneğin, televizyon programlarının format ve içerikleri gittikçe benzer hale gelmiştir. (Büyükbaykal,

2014: 234) ABD ve Batı kökenli filmler ya da televizyon programları, Batı kültürüne ait film, klip ya da programlarda açık ya da gizli şekilde verilen mesajlarla benimsenmesi gereken kültürün onlara ait olan olduğunu vurgulayarak bu ülkelerin kültürel kodlarını yaymaktadırlar. Bu kültür endüstrisinin ve medyanın destek olduğu kültürel emperyalizmin hedefidir. Medyanın küreselleşmesi ile ortaya çıkan kültürel tek tipleşme kendini ayrıca benzer yeme içme alışkanlıkları, benzer moda akımları, kitlelerin yaşanan olaylar karşısında verdikleri reaksiyonlarla da göstermektedir. (Kasap vd., 2018: 526-530).

Kitle iletişim araçlarını kontrol eden gelişmiş ülkeler bilginin küresel düzeyde özgür bir şekilde dolaşımını desteklemektedir, fakat enformasyonu tek yönlü işleterek kendi çıkarlarına uygun politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel oluşumları devam ettirmektedir (Akgül, 2017: 655). Küreselleşme ile medya kültürel hegemonyanın başlaması için bir araç olarak kullanılmış ve ABD ve Batı'nın kültür ve yaşam tarzı diğer toplumlara dayatılmaya çalışılmıştır (Büyükbaykal, 2014: 234). Varol'a göre de 'ABD, hegemonyasını fiziksel işgalden ziyade, Coca-colalaştırma' olarak da adlandırılan ideolojik ve kültürel egemenlik üzerinden sürdürmektedir' (Varol, 2017: 418).

Küresel şirketlerin doğaları gereği dünya üzerinde birbirine yakın kültürel yapılar oluşması için çabaladığı söylenebilir. Ürün ve hizmetlerini pazarlamak için benzer kültürel değerlere sahip kitlelerin varlığı, bu şirketler için ticari çıkarları adına faydalı olacaktır. Çünkü farklı kültürel alışkanlıkları olan toplumlarda da pazarladıkları ürün ve hizmetleri için alıcı bulabileceklerdir.

Dünya üzerindeki topluluklar, küresel medyanın ve küresel medya sayesinde oluşmuş olan kültür endüstrisinin etkisi altındadır. Yaylagül'e göre dünyanın küresel medya şirketleri tarafından bir pazar durumuna getirilmesinin toplumlar üzerinde sosyal ve kültürel neticeleri vardır. Bilgi-iletişim alanının birkaç şirket tarafından kontrol edilmesi, insanların birbirinden farkı olmayan

imaj ve medya içeriklerine maruz kalmasına sebep olmuştur (Yaylagül, 2006: 171). Küresel medya şirketlerinin kontrol ettiği kitle iletişim araçları olay ve konularla ilgili aynı bilgileri yaymakta ve insanların da yalnızca dağıtılan bu benzer bilgilere ulaşmasına sebep olmaktadır. Bu durum insanları sorgulayan konumundan uzaklaştırmış ve verilen bilgiyi olduğu gibi alıp, kabul eden bir alıcı konumuna koymuştur. Dolayısıyla insanlar arasındaki düşünce farklılıkları da giderilmiş ve olaylara benzer noktadan bakmaları sağlanmıştır. Bu durum medyanın insanları yönlendirebildiği, etken ya da edilgen olarak konumlandırabildiği, ayrıştırıp, bir araya da getirebildiğini göstermektedir. (Kasap vd., 2018: 524). Ölçekçi'ye göre de kültür endüstrisinin egemenleri, kitleleri yalnızca eğlenceye odaklanan, fazla düşünmeyen yapılara çevirmektedir Küresel medya şirketlerinin pazarladığı ürün ve markalar sayesinde tüketim toplumunun bir parçası haline gelen topluluklar da pazarlanan bu yeni küresel kimliği kendi kültürel değerlerine yeğlemekte, onu benimsemektedirler (Ölçekçi, 2020,87).

Sonuç olarak, küresel medyanın toplumlar üzerindeki tek tipleştirici sosyo-kültürel etkileri sebebiyle yerel kültürler ve dünya üzerinde bulunan kültürel farklılığın tehlike altında olduğu söylenebilir. Küreselleşme ile dünyaya yayılan insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi insanlığı ileriye taşıyan değerlerin dünya toplumları arasında yayılması istenen bir sonuç olsa da yerel kültürler için olan ve bu kavramlarla çelişmeyen değerlerin korunması da bir o kadar önemlidir. Bu sebeple kültürel zenginliğin korunması adına koruyucu tedbirler alınmalıdır.

Küresel Medya İşletmelerinin Toplumlar Üzerindeki Siyasal Etkileri

Küreselleşme ve küreselleşen medya, toplumları ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan etkilediği kadar siyasal açıdan da etkilemektedir. Bunun sebebi siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıların birbirleriyle bağlantılı ve etkileşimli olarak işlev göster-

meleridir. Medyanın yapısı itibariyle kitlesel olması da toplumlar üzerinde yaptığı siyasal etkiyi büyütmektedir.

Ekonomi politiğe göre egemen üretim sisteminin kurallarına göre üretilen, dağıtılan ve tüketilen bir meta olan medya içerikleri ve kültürel ürünler, ideolojik bir fonksiyona da sahiptirler. Bu ürünler hâkim toplumsal yapıyı ve iktidarı meşrulaştırma, destekleme ve yeniden üretme işlevlerini yerine getirirler. Bu sebeple medyanın ekonomi politiği medyayı liberal görüşün iddia ettiği gibi iktidarı denetleyen ve kamuya karşı sorumluluğu olan bir yapı olarak görmez. Bunun sebebi kapitalist ekonomik sistemde, medya araçlarının yalnızca onları yöneten sermayenin politik ve ekonomik menfaatlerine göre işlemesidir (Büyükbaykal, 2014: 330). Buna göre, küresel medya şirketleri, bu şirketlerin sahipliğinde egemen olan ülkelerin çıkarlarına göre farklı ülkelerdeki iktidarlar ile ilgili olumlu ya da olumsuz yayın yaparak ülkeleri diğer bir ifadeyle ulus devletleri siyasi açıdan etkileyebilirler.

Küreselleşmenin en önemli politik etkisi, ulus-devletlerin otoritesinin sarsılması olmuştur. Bu siyasi etkinin temelinde ekonomik sebepler bulunmaktadır (Kasap vd., 2018: 519). Küreselleşen medya şirketleri faaliyet gösterdikleri ülkelerin ulusal politika ve yasal düzenlemelerine uyum sağlamak yerine, ticari çıkarları doğrultusunda; ulusal korumacı politikaların yerine ulusal sınırları kaldıran küresel politikaların uygulanmasını istemektedirler. Çünkü, küresel medya işletmeleri aynı zamanda hem kendi ülkelerinde hem de faaliyet gösterdikleri ülkelerde medya sektörü dışındaki diğer sektörlerde de faaliyet gösteren işletmelerin de sahibi ya da ortağı konumundadırlar. Sahibi oldukları diğer sektördeki işletmelerinin üretmiş oldukları ürün ya da hizmetlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde kendilerinin belirlediği kurallar çerçevesinde pazarlanmasını istemektedir. Bu isteklerinin (planlarının) gerçekleşmesi için faaliyet gösterdikleri ülkelerin yönetimlerini etkilemek, yönlendirmek, şartlarını kabul ettirmek için sahibi oldukları küresel medya işletmelerini bir baskı aracı olarak kullanmaktadırlar.

Demokrasilerde seçmen ile politikacının arasındaki bağ genellikle medya üzerinden kurulmaktadır. Dolayısıyla küresel medya işletmelerinin yaptığı yayınlar, faaliyet gösterilen ülkedeki iktidarların yönetimi altında yaşayan seçmeni doğrudan etkileyebilir. Küresel medya şirketlerinin sahip olduğu bu siyasi etki gücünün en önemli sebebi uluslararası bilgi ve haber döngüsünün bu şirketlerin elinde olmasıdır. Seçmenin doğru bilgiye ulaşması da ancak çok az sayıda bulunan alternatif haber ve bilgi kaynaklarını incelemesi ve objektif bir kaynak bulabilmesi ile sağlanabilir. Burada ulusal ve yerel medya işletmelerinin varlığı oldukça önemlidir. Ulusal medya ve yerel medya işletmelerinin, örgütsel yapılarının gelişmiş ve kurumsallaşmış olması ile ekonomik yapılarının güçlü olması, küresel medya işletmelerinin kendi menfaatleri doğrultusunda faaliyet gösterdikleri ülkelerin ulus devlet ya da siyasal iktidarları üzerindeki baskı yapma gücünü azaltacak veya ciddi şekilde sınırlandıracaktır. Hem sektörel hem de örgütsel olarak kurumsallaşmış ulusal ve yerel medya işletmeleri, küresel medya işletmelerinin haberden reklamlara kadar baskı aracı olarak kullanılabilecek tüm unsurları etkisiz hale getirebilecektir.

Büyükbaykal'a (2014: 335) göre; hem ulusal hem de küresel medya işletmelerinin ürettiği haber ve reklamlar bir çok ülkede politik ve toplumsal baskı aracı olarak sık sık kullanılabilmektedir. Çünkü reklamlar, toplumda bireylerin sosyalleşmesinde ve toplumsal kültürün yeniden üretilmesinde 'insanlara hazır davranış ve rol kalıpları sunar' (Büyükbaykal, 2014: 336). Dolayısıyla haberlerin, reklamların, tartışma ve açık oturum programlarının da seçmenlerin etkilenmesi için bir araç olarak kullanılabildiği söylenebilir.

Liberal düşünceye göre küresel medyanın demokratikleşme açısından toplumlar üzerinde olumlu etki yaptığı iddia edilmektedir. Bu kapsamda; küresel medyanın bireycilik, kadın ve azınlık hakları gibi değerleri yaydığı, otoriter ve baskıcı rejimlerin güç kaybetmesine neden olduğu savunulmaktadır (Varol, 2017: 412-413). Ayrıca küresel medya işletmeleri, faaliyet gösterdiği ülkelerin ulusal

ve yerel medya işletmelerinin, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanılmalarında örnek ve teşvik edici rol oynadıkları, bu nedenle de daha geniş kitlelere daha çabuk ulaşmalarında öncü oldukları gözlemlenebilmektedir.

Bu konuda genel olarak değerlendirme yapıldığında; küresel medya işletmelerinin, yaptıkları yayınlarla bir ülkedeki hem seçmeni ve seçimleri hem siyasal iktidarları ve ulus devletleri hem de ulusal ve yerel medya işletmelerini etkileyebildiği söylenebilir. Küresel medya işletmeleri ayrıca ticari menfaatleri doğrultusunda iktidarların politika belirleme gücüne, hem yayınları hem de sahip olduğu ekonomik güç vasıtasıyla tesir edebildiği ve yönlendirebildiği gözlemlenmektedir.

Sonuç

İletişim ve ekonomi alanlarında yaşanan küreselleşmeyle birlikte başlayan küresel medya işletmelerinin oluşum süreci ve bugünkü konumu incelendiğinde, küresel medyanın ekonomik etkilerinin öncelikle mevcut kapitalist sistem ve ulusal ekonomiler üzerinde olduğu görülebilmektedir. Küresel medyanın bu alanlar üzerindeki büyük ve dönüştürücü etkileri tüketici davranışları, ulusal medya ve haber döngüsüne bakılarak anlaşılabilir.

Küresel medya işletmelerinin işleyişi göz önünde bulundurulduğunda, bu işletmelerin varlıklarını korumak ve güçlerini artırabilmek için kapitalizmin devamı için çalışmaya devam edeceği ve farklı bir ekonomik sistemi kabul etmeyeceği söylenebilir. Kapitalizmin devamlılığını sağlayan güçlü bir araç vazifesi gördüğü için, küresel medya işletmeleri küresel kapitalist sistemin en önemli dayanak noktalarından biri olarak kabul edilebilirler.

Küresel medya işletmeleri bugünkü mevcut konumlarında sahip oldukları büyük ekonomik güç ve haberin oluşturulup yayılmasını kontrol edebilmeleri sebebiyle ulusal ekonomileri de etkilemektedirler. Küresel medyanın kapitalist sistemin devamlılığını sağlamak için tüketici davranışlarını yönlendirmesi, ayrıca ulusal

medya ve haber üzerindeki hakimiyeti ulusal ekonomiler üzerinde yıkıcı bir etki yaratmaktadır.

Küresel medya işletmeleri tüketici davranışlarını etkileme yoluyla popüler tüketim kültürünü teşvik etmektedirler. Küresel medyanın ticari çıkarları için desteklediği tüketim kültürü de dünyanın birçok yerinde benzer yeme-içme ve giyim alışkanlıkları yaratılmasına sebep olmaktadır. Benzer tüketim alışkanlıkları belli markalar etrafında döndüğü için, tüketiciler bu markalara yönelerek, yerel ekonomileri besleyen yerel markaları daha az tercih etmektedirler. Var olan sermaye de küresel medya işletmeleri tarafından pazarlanan yabancı markalara yatırılmaktadır. Bu durum ulusal sermayeyi olumsuz yönde etkilemekte ve milli yatırımlar için kullanılacak bu sermayenin de yurt dışına gitmesine sebep olmaktadır.

Küresel medya işletmeleri sahip oldukları kitle iletişim araçlarından propagandasını yaptıkları değer ve davranış tipleriyle ulaşabildikleri ülkelerdeki insanların yalnızca tüketim kültürlerini değil, düşünce ve davranış biçimlerini de şekillendirebilmektedirler. Küresel medya işletmelerinin sahipliğinde batılı ülkelerin ağırlığı olduğu için de yalnızca batılı değerlerin, yaşam tarzının ve popüler tüketim kültürünün yaygınlaşması sonucunda, batılı ülkelerin diğer kültürler üzerinde kültürel hakimiyet sağladığı da görülmektedir.

Son olarak, küresel medya işletmelerinin ulusal ve yerel medyaya yaşam şansı vermemesi ve ilgili ülkelerdeki iletişim ağlarını satın alması sebebiyle, haber kaynakları çeşitliliklerini kaybetmekte ve haber döngüsü tek taraflı işlemektedir. Bu durum da doğru habere ulaşmayı engellemektedir. Küresel medya işletmelerinin ulusal medya ve haber döngüsü üzerindeki bu etkileri sebebiyle, bu işletmelerin bulunduğu ülkelerin diğer ülkeler üzerinde dolaylı yolla kurdukları bir egemenlikten bahsedilebilmektedir. Bu egemenlik hem ulusal devletlerin yasal sınırlarını tanımamakta hem de ulusal ekonomiler için tehdit oluşturmaktadır. Örneğin küresel medya

işletmeleri tarafından verilen yanlış ya da yanlış bir haberle herhangi bir ülkenin uluslararası arenada imajı sarsılabilmekte, güvenilirliği sorgulanabilir hale getirilebilmektedir. Bu durumda o ülkeye yabancı yatırımın gelmesi bile engellenebilmektedir.

Küresel medya işletmelerinin ulusal ekonomiler üzerindeki negatif etkilerine karşın devletlerin alabileceği önlem ve aksiyonlar da bulunmaktadır. Öncelikle devletler baş döndüren bir hızla ilerleyen iletişim teknolojilerindeki yenilikler karşısında geri kalmamalı ve tüm kurumlarıyla birlikte yeni teknoloji sistemlerine uyum sağlayarak dijital çağa ayak uydurmalıdır.

Ulusal medya ve yerel haber ajansları devletler tarafından küresel medya devlerine karşı ayakta kalabilmeleri için çeşitli yollarla desteklenmelidir. İletişim ağları ülkelerin bağımsızlıkları için hem askeri hem kültürel önem taşıdığı için, iletişim alt yapısı, üretim-dağıtım ağlarının kontrolü de milli işletmelerin elinde olmalıdır. Tüm bu kuruluşların yabancı sermayenin etkisinden uzakta milli kalabilmesi devletler açısından ekonomik ve politik açıdan oldukça önemlidir.

Haberin tarafsız ve doğru şekilde verilmesi konusunda medya araçlarının ve basın bağımsızlığı sağlanmalıdır. Basının bağımsız olması ülkelerin ekonomileri ve uluslararası arenada prestijli bir konumda kalabilmeleri açısından hayati öneme sahiptir. Ayrıca doğru ve tarafsız habere küresel medyanın yönlendirme etkisinden uzakta ulaşılabilmesi için teyit.org gibi haberin ve bilginin doğruluğunu kontrol edilebileceği platformların açılması teşvik edilmelidir.

Küresel medya işletmelerinin desteklediği ve büyümesini sağladığı popüler tüketim kültürüne ve reklamını yaptığı yabancı markalara karşı yerel ürünler ve üreticiler de devlet tarafından desteklenmelidir. Bunların yeni teknolojilere adapte olmaları ve global arenada uluslararası markalarla yarışacak kaliteye ulaşması sağlanmalıdır. Yerel markaların satışlarını artırabilmeleri için onlara ayrıca reklam desteği de verilmelidir.

Kaynakça

- Akgül, H. (2020). Individuals' Psychological Change That May AriseBased on the Use of Fifth Generation InformationTechnologies. *Journal of Educational Issues*, 6(1), 219-227.
<http://www.macrothink.org/journal/index.php/jei/issue/current>
(Erişim Tarihi: 28.10.2020)
- Akgül, H. (2017). Nineden-Dededen Toruna, Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Yönelik Metaforik Algılar. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 653-677.
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/381748> (Erişim Tarihi: 27.10.2020)
- Bayram, Y. (2013). Küreselleşme Sürecinde Medya Sektörünün Değişen Doğası ve Türk Medya Sektörüne Yansımaları. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2 (3), 235-261.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg/issue/7579/99496>
(Erişim Tarihi: 27.10.2020)
- Büyükbaykal, C. I. (2014). *Küreselleşme ve Medya*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Coşkun, B. M. ve Yolcu, T. (2017). Devlet Dışı Aktörlerin Türkiye'de Kamu Politikası Sürecine Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Küresel ve Ulusal Medya ve Finans Kurumları Örneği. *Küresel Siyasette Yeni Yönelimler Bildiriler Kitabı*. 4. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi, Malatya-Türkiye, 11-12 Mayıs 2017.
- Çelik, R. (2013). Medyanın Küreselleşmesinde Sosyal Değişimler ve Tüketicinin Kontrolü. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(22), 107-122.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19548/208251>
(Erişim Tarihi: 29.10.2020).
- Davutoğlu, N.A. (2016). Sürdürülebilir Küresel Rekabette Öğrenen Organizasyonların Kurumsal Kültür Oluşturmada Paradigmasal Etkisi. İKSAD Bildiri Kitabı. 3rd International Congress On Social Sciences, China To Ardiatic. Antalya-Türkiye. S.341-348. 27-30 Ekim 2016.
- Giddens, A. (2006). *Sociology (5th Edition)*. Cambridge: Polity Press.
- Kadioğlu, Z. (2014). Uluslararası Medya Sermayesinin Yayılmacılığı ve Türk Medyası. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(3), 16-33. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-gifder/issue/7475/98431> (Erişim Tarihi: 28.10.2020)
- Kasap, F., Dolunay, A. ve Mırçık, M. A. (2018). Küreselleşmenin Medya Üzerinde Etkileri: Küresel Medyaya "Sürükleniş". *Journal of History*

- Culture and Art Research*, 7 (2), 515-532.
<http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/1417>
(Erişim Tarihi: 27.10.2020).
- Olausson, U. (2011). *Explaining Global Media: A Discourse Approach*, (Ed.: Piotr Pachura). The Systemic Dimension of Globalization, Rijeka: Intech, 135-148.
- Ölçekçi, H. (2020). Küreselleşme ve İletişimin Milli Kültürlere Etkileri. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırma Dergisi, Bahar(26)*, 79-97.
[https://api.hacibayram.edu.tr/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/turkiyat\(tr-TR\)](https://api.hacibayram.edu.tr/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/turkiyat(tr-TR)) (Erişim Tarihi: 27.10.2021).
- Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Veri Portalı. Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2019-33603>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Value. Today. (2020). *World Top Media Companies List*.
https://www.value.today/world-top-companies/media?title=&field_company_category_primary_target_id=media&field_market_value_jan_2020_value_1=, (Erişim Tarihi: 15.10.2020).
- Varol, S. F. (2017). Medyanın Küreselleşmesi: Neden-Sonuç Ekseninde Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 399-424. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-gifder/issue/28776/286608> (Erişim Tarihi: 17.10.2020)
- Yaylagül, L.(2006). *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN HAZAR HAVZASI'NA DÖNÜK POLİTİKASINDA ENERJİ

Fecra AKCA

Arş. Gör.; Giresun Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
fecra.akca@giresun.edu.tr

Özet

Dünyadaki toplam enerji tüketiminde ilk sırada yer alan Çin, büyüyen ekonomisi ve artan nüfusu nedeniyle enerji talebini devamlı artan bir ülke konumundadır. Ülkedeki mevcut rezervler enerji tüketimini karşılayamamakta ve ihtiyaç duyulan enerji ithal edilmektedir. Enerji ihtiyacını stratejik güvenlik sorunu olarak gören Çin, bu ihtiyacı kesintisiz ve güvenli yollarla gidermeyi amaçlamaktadır. Enerjinin kesintisiz ve güvenli akışını sağlamak, kaynak ülkelerin çeşitlendirilmesi ile mümkündür. Bu noktada enerji güvenliği Çin dış politikasında önemli bir yer edinmektedir. Zengin hidrokarbon kaynakları nedeniyle yüzyıllardır önemini koruyan ve mücadele odağı olan Hazar Havzası, günümüzde enerji güvenliğini sağlamayı amaçlayan Çin'in de rekabete katıldığı bir bölge haline almıştır. Bu çalışmada, Çin'in dış politikasında enerjiye ve bu doğrultuda Hazar Havzası'na verdiği önem açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Dış Politika, Hazar Havzası, Enerji Güvenliği

Abstract

China, which ranks first in total energy consumption in the world, is a country whose energy demand is constantly increasing due to its growing economy and increasing population. The existing reserves in

the country cannot meet the energy consumption and the needed energy is imported. Considering the energy need as a strategic security problem, China aims to meet this need in uninterrupted and safe ways. Ensuring the uninterrupted and safe flow of energy is possible by diversifying the source countries. At this point, energy security has an important place in Chinese foreign policy. The Caspian Basin, which has maintained its importance for centuries due to its rich hydrocarbon resources and has been the focus of struggle, has become a region where China, which aims to ensure energy security, also participates in competition. In this study, the importance China attaches to energy and accordingly Caspian Basin in Chinese foreign policy will be explained.

Keywords: China, Foreign Policy, Caspian Basin, Energy Security

Giriş

Enerji geçmişten beri uluslararası ilişkilerde ülkelerin gelişmişliklerinin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Enerji kaynakları aynı zamanda devletlerin dış politika stratejilerini belirlemede önemli unsurlardan biridir. Enerji rezervlerine sahip olmanın yanında, ithal edilen enerjinin çeşitliliği, enerji akışının güvenli ve kesintisiz olması da önemlidir. Bu nedenle ülkeler, mevcut kaynaklarına alternatifler aramakta ve yeni bölgelere yönelmektedir. Nitekim bugün, bir önceki yüzyılın petrol açısından gündemin bir numaralı maddesi olan Ortadoğu'nun yanına petrol ve doğalgaz rezervleriyle 21. yüzyılın tartışmalı bölgelerinden biri olmaya aday Hazar bölgesi de eklenmiştir.¹

Hazar Havzası'nda bulunan enerji kaynaklarının önemi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve eski Sovyet ülkelerinin bağımsızlıklarıyla birlikte artmış ve bölge küresel enerji rekabetinin odağı halini

¹ Cenk Sevim, "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yaşar University*, C. 7, S. 26 (2012), s. 4381, doi:10.19168/jyu.90260.

almıştır. Bu bağlamda, büyüyen ekonomisi ve kalabalık nüfusuyla birlikte enerjiye olan gereksinimi sürekli artan Çin Halk Cumhuriyeti, alternatif kaynak arayışı nedeniyle Hazar Havzası'na yönelmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı; Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hazar Havzası'na dönük politikasında, enerjinin ne derece belirleyici olduğunu incelemektir. Bu inceleme yapılırken doküman analizi yöntemi kullanılmış, resmi kaynaklar ve istatistiklere öncelik verilmiştir.

Hazar'da en önemli kaynağa sahip olan kıyı ülkeleri, Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan iken Türkmenistan ve İran'ın Hazar'daki rezervleri diğer ülkelere göre oldukça azdır. Ancak bu iki ülkenin Hazar dışında önemli enerji kaynaklarına sahip olması ve konumları Çin ile ilişkilerini belirlediğinden çalışmada İran ve Türkmenistan'a da yer verilmiştir. Özbekistan ise Hazar'a kıyısı olmasa da enerji transferindeki konumu nedeniyle incelenmiştir.

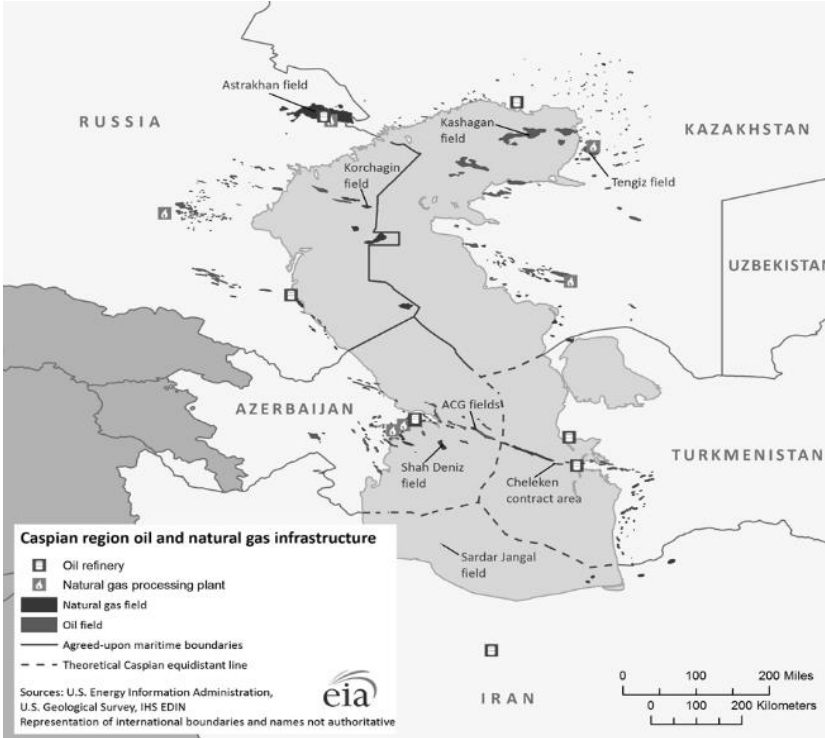
Çalışmanın ilk bölümünde, Hazar Havzası'nın jeopolitik öneminden bahsedilerek, bölgedeki mücadeleyi açıklamak için, 2018 yılına kadar çözülememiş olan Hazar'ın statüsü sorununa değinilmektedir. İkinci bölümde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin enerji görünümüne güncel verilerle yer verilerek, Hazar Havzası'nın Çin Halk Cumhuriyeti için neden önemli olduğu sorusuna yanıt aranmaktadır. Çalışmanın son bölümünde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hazar Bölgesi ülkeleri ile enerji temelli ilişkileri incelenecektir. Bölge ülkeleri ile yapılan enerji işbirliği anlaşmaları, boru hatları ve Kuşak-Yol İnisiyatifi'ne yer verilecektir.

Hazar Havzası'nın Önemi

Dünyanın okyanuslarla doğrudan bağlantısı bulunmayan en büyük kapalı su havzası olan Hazar Bölgesi, Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Hazar'a kıyısı olmasa da bölgede dikkate alınması gereken Özbekistan'ın bulunduğu alanı içermektedir. Hazar Havzası yaklaşık olarak

371.000 km²den daha geniş bir alanı kapsarken, kuzey-güney yönündeki uzunluğu 1.200 kilometre, ortalama genişliği ise 320 kilometredir.² Hazar kıyı şeridinin toplam uzunluğu 6805 km olup, kıyıdaş ülkeler sırasıyla; Kazakistan 2.320 km, Türkmenistan 1.200 km, Azerbaycan 955 km, İran 724 km ve Rusya 695 km kıyı şeridine sahiptir.³

Harita 1: Hazar Havzası Petrol ve Doğalgaz Altyapısı

² Cavid Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 48, S. 1 (1999), s. 256, doi:10.1501/Hukfak_0000000631.

³ Yaşin Gülyüz, "Yeni Büyük Oyun'un Bir Cephesi: Hazar Bölgesi'nde Enerji Rekabeti", *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, C. 4, S. 2 (2020), s. 365, doi:10.29216/ueip.777596.

Hazar Bölgesi, dünyanın en eski petrol üretilen bölgelerinden biridir ve giderek daha önemli bir küresel enerji kaynağı olmaktadır. Bölge, hem Hazar'daki açık deniz yataklarında hem de Hazar havzasındaki kara sahalarında önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir ve bu nedenle küresel enerji üretiminde jeopolitik önemi giderek artmaktadır (Harita 1).⁴ Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre bölgede, kanıtlanmış ve muhtemel rezervlerde 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon fit küp doğal gaz olduğu tahmin edilmektedir. Petrolün yaklaşık yüzde 75'i ve doğalgaz rezervlerinin yüzde 67'si kıydan 100 mil uzaklıkta bulunmaktadır (Tablo 1).⁵

Tablo 1: Hazar Havzası Kanıtlanmış ve Muhtemel Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

TABLO 1. HAZAR'DA BULUNAN PETROL VE DOĞALGAZ REZERVLERİNİN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (2012)						
ÜLKELER	DOĞALGAZ			PETROL		
	ONSHORE (MİLYAR M ³)	OFFSHORE (MİLYAR M ³)	TOPLAM (MİLYAR M ³)	ONSHORE (MİLYAR VARİL)	OFFSHORE (MİLYAR VARİL)	TOPLAM (MİLYAR VARİL)
Azerbaycan	141	1.302	1.443	1,7	6,8	8,5
İran	28,3	28,3	56,6	-	0,5	0,5
Kazakistan	1.924	1.018	2.942	15,5	15,7	31,2
Rusya	2.688	396	3.084	4,5	1,6	6,1
Türkmenistan	283	254	537	0,8	1,1	1,9
Toplam	5.064	2.998	8.063	22,5	25,7	48,2

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

⁴ Genel olarak, Hazar Denizi bölgesini dört ana jeolojik havza oluşturur - kuzey, orta ve güney Hazar havzaları ve Kuzey Ustyurt havzası. Deniz yüzey alanının dörtte birinden biraz fazlasını kaplayan kuzey havzası, sığ bir havzadır. Hazar'ın bu kısmı yılın neredeyse yarısını donmuş durumdadır ve sığ suda keşif projeleri zorlaşmaktadır. "Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region International - U.S. Energy Information Administration (EIA)", 2013, ss. 1-3, https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea.
⁵ "Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region International - U.S. Energy Information Administration (EIA)"; Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Kızılkaya, Salihe Kaya, "Statü Sorunu İnkileminde Hazar'da Enerji Denklemi", SETA, S. 155 (2016).

Hazar bölgesinin sahip olduğu kaynakların yanında enerji pazarındaki önemini artıran bir diğer unsur ise, bölgenin enerji tüketimi yüksek ve sürekli büyüme eğiliminde olan Avrupa ve Çin'in arasında yer almasıdır. Hazar'ın enerji üreticileri olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan, bir yandan da Çin ve Rusya gibi iki küresel güç arasında sıkışıp kalmıştır. Bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik potansiyeli, hem bölgede hem de dünyada kaçınılmaz bir rekabete yol açmaktadır.⁶

Tarihsel Süreçte Hazar'da Enerji Rekabeti

Hazar Havzası'na olan ilgi, bölgedeki kaynakların önemi itibarıyla oldukça eskiye dayanmaktadır. Hazar bölgesindeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının keşfi ve bölge halkı tarafından kullanımının tarihesi milattan önceki devirlere rastlansa da, denizden petrol çıkarılması ilk defa 16. yüzyılda gerçekleşmiştir.⁷

1859 yılından itibaren ABD'de petrol kuyularının açılması ve petrolün değer kazanması Hazar'ı da etkilemiştir. Büyük petrol şirketleri kısa sürede tüm dünyada rekabet etmeye başlarken, petrol taşımacılığında tanker fikrini hayata geçiren ve büyük bir petrol tekeli kuran Nobel kardeşler de Çarlık yönetimi ile iyi ilişkiler kurarak Bakü ve çevresindeki petrol faaliyetlerini kontrol etmiştir.⁸

19. yüzyılın sonlarına doğru Bakü, petrol hasılatında Amerika'yı geçerek dünyada birinci sıraya yerleşmiştir ve dünya petrol hasılatının %50'sini tek başına karşılamıştır. Sovyetler döneminde de Hazar bölgesi petroleri önemini korumuştur.⁹

⁶ Azime Telli, *Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nde Rekabet ve İşbirliği*, (Doktora Tezi Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, 2015, s. 166.

⁷ Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, C. 7, S. 2 (2001), s. 147.

⁸ Burak Çalışkan, "Hazar Denizi Raporu: Enerji Havzasında Mücadele", *INSAMER*, 14.08.2020, s. 9, http://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.html.

⁹ Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu", s. 258.

19. yüzyılın sonunda Rusya'nın Orta Asya'daki beylik ve küçük devletleri ele geçirmesi ve sıcak denizlere inme politikasında kazandığı avantajlar, bölgede önemli çıkarları olan İngiltere tarafından tehdit olarak görülmüştür. İngiltere'nin, Rus ilerlemesini durdurmak için Afganistan'ı işgal etmeye girişmesiyle başlayan gerginlik, Rusya'nın da Afganistan'a girmesiyle tırmanmıştır.¹⁰ Orta Asya'daki işlenmemiş doğal kaynaklara ve petrole sahip olmak için yaşanan Rus-İngiliz rekabeti "Büyük Oyun" olarak adlandırılmıştır. Büyük Oyun Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgedeki boşluğu doldurmak için harekete geçen ABD, Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olarak bölgedeki faaliyetlerini artıran Rusya ve Çin gibi enerji talebi artan güçler arasında yeniden başlamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkan rekabetin alanı 'yeni İpekyolu', rekabetin kendisi de 'yeni büyük oyun' olarak adlandırılmaktadır. Yeni büyük oyun, eski kavramdaki gibi bölgede yer almak odaklı değil, daha çok tüm güçlerin fırsat arama, etki oluşturma ve bölgedeki bazı stratejik rekabetlere katılımı şeklindedir.¹¹

SSCB'nin dağılmasına ve bölgede yeni bağımsız devletlerin kurulduğu (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) 1991 yılına kadar Hazar, Rusya ve İran arasındaki ortak bir alan¹² olarak değerlendirilmiştir. Bu tarihten itibaren Hazar'a bu komşu olan

¹⁰ Gülyüz, "Yeni Büyük Oyun'un Bir Cephesi", s. 363.

¹¹ Rahmi İncekara, "Çin'in Hazar Bölgesi'ndeki Enerji Politikaları", *Küresel Yönetişim, Güvenlik ve Aktörler: 70. Yılında BM Global Governance, Security and Actors: UN at 70*, ed. Emel Parlar Dal, Gonca Oğuz Gök, Tolga Sakman, İstanbul: TASAM Yayınları, 2016, s. 379; Mehmet Seyfettin Erol, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası*, ed. Mehmet Seyfettin Erol, 2. Baskı Ankara: Barış Kitap, 2011, ss. 8-10.

¹² Oğan'a göre, SSCB'nin dağılmasına ve bölgede yeni bağımsız devletlerin kurulmasına kadar Hazar, mevcut askeri güç ve petrol sanayisi ile tam anlamıyla bir Sovyet denizi niteliğinde olmuştur. Diğer kıyıdaş devlet İran ise Hazar'ın sadece güneyinde küçük bir kısmını kontrol eden önemsiz bir ortak durumunda kalmıştır Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", s. 144.

devletlerin sayısının artması, bölgede yeni bir hukuki ve jeopolitik durum ortaya çıkarmıştır.¹³

Hazar'ın Statüsü Sorunu

SSCB'nin dağılması ile birlikte Hazar coğrafyasında ortaya çıkan yeni jeopolitik düzende, Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliği önemli tartışma konularından biri olmuştur. Bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bir yandan ulusal kimliklerini inşa etmeye, diğer taraftan kalkınmalarını sağlamaya çalışan Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın yeni kıyı devletleri olarak bölgede söz sahibi olma çabaları ve Rusya ile İran'ın eski anlaşmalara dayandırdığı, Hazar'ı Sovyet-İran Denizi olarak gören yaklaşımları statü sorununun temelini oluşturmaktadır.¹⁴

Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan mevcut jeopolitik konularından dolayı herhangi bir uluslararası suya çıkışı bulunmayan kara devletleridir. Bu durum ülkelerin petrol ve doğalgaz boru hatları, uluslararası taşıma ve koridor sorunlarını gündeme almalarına neden olmuştur. Bu doğrultuda kıyıdaş ülkelere göre Hazar'ın statüsü bir milli güvenlik meselesi olarak algılanmıştır. Azerbaycan'ın 20 Eylül 1994'de, batılı şirketlerin Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe yer alan Azeri, Çırac ve Güneşli petrol yataklarına yatırım yapmalarına imkân veren anlaşmayı imzalaması, Azerbaycan petrol sanayisinde yeni bir dönemi başlatırken Hazar'ın statüsü sorununun alevlenmesine yol açmıştır.¹⁵

Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili temel anlaşmazlık Hazar'ın göl mü deniz mi olduğu noktasında yaşanmıştır. Kıyıdaş ülkeler, bu

¹³ Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s. 365.] Aktaran; Çalışkan, "Hazar Denizi Raporu", s. 10.

¹⁴ Hülya Kınık, Vahit Güntay, "Siber Güvenlik Temelinde Kritik Altyapılar ve Hazar Havzası", *Journal of International Social Research*, C. 9 (2016), s. 255, doi:10.17719/jisr.2016.1373.

¹⁵ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *TÜRKSAM*, 14.02.2005, <https://turksam.org/yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>.

konuda farklı yaklaşımlar izlemişlerdir.¹⁶ Hazar'a daha az sınırı olan İran ve Rusya, bölge kaynaklarından daha fazla istifade edebilmek için, Hazar'ın kaynaklarından beş ülkenin ortak olarak yararlanması fikrini savunmuştur. Azerbaycan ise Hazar'ın "sınır gölü" olduğunu savunarak bölgenin, ülkelerin egemenlik alanlarına göre bölünmesini istemiştir. Kazakistan ise Hazar'ı bir "iç deniz" olarak tanımlamış ve 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) ilgili maddelerinin bölgeye uygulanması gerektiğini savunmuştur. Hazar'a ilişkin tutumunda da uzun bir süre belirsizlik yaşayan Türkmenistan, Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan ve Kazakistan ile ortak hareket etmeye başlamıştır.¹⁷

20 yılı aşkın bir süredir çözüme kavuşmayan statü sorununda, 12 Ağustos 2018 tarihinde gerçekleştirilen 5. Hazar Zirvesi'nde, Rusya, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında imzalanan Aktau Bildirisi ile uzlaşma sağlanmıştır.¹⁸ Hazar'a özel bir statü verilerek, Hazar'ın dibi ve yüzeyinin uluslararası hukuk normlarına uygun olarak ayrılması için bir temel oluşturulmuştur.¹⁹ Bu doğrultuda, Hazar Denizi'ne BMDHS'nin uygulanmaması ve suyun derinliğinin göl prensibine göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Her ülkeye 15 mil karasuları ve 10 mil balıkçılık

¹⁶ Faysal Köten, "Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik Ve Jeoeconomisindeki Rolü (The Role of Pipeline Projects in Caspian Region Geopolitics and Geoeconomics)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, C. II, S. I (2013), s. 70.

¹⁷ Çalışkan, "Hazar Denizi Raporu", s. 10.

¹⁸ Aktau Bildirisi'nin imzalanmasının üzerinden geçen iki yıl sonunda İran hariç diğer dört ülke kendi parlamentolarında anlaşmayı onaylamıştır. Tahran yönetimi, İran'ın Hazar konusunda taviz verdiğini ve Hazar'da inşa edilecek boru hatlarının, bölge ülkelerinin İran'a olan bağımlılığını azaltacağı düşüncesiyle eleştirilmektedir. "Hazar Denizinde Yeni Statü ve Beklentiler", *İNSAMER*, 09.07.2020, http://insamer.com/tr/hazar-denizinde-yeni-statü-ve-beklentiler_3066.html.

¹⁹ Ainur Nogayeva, "Hazar Jeopolitiği: Tamam mı, Devam mı? Kazakistan'dan Bir Bakış, Stratejik Düşünce Enstitüsü", 27.08.2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitiği-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakış-analizi-6797>.

bölgesi verilirken, deniz dibi kablo ve boru hatları projelerinin varılacak ortak mutabakatlara göre yapılması kabul edilmiştir.²⁰

Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji

Asya kıtasının doğusunda yer alan Çin Halk Cumhuriyeti, dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkeler sıralamasında 9.561.000 km² ile Rusya ve Kanada'nın ardından 3. sıradadır. Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre, 2020 yılı ortasında 1,43 milyar olacağı tahmin edilen²¹ Çin nüfusu bugün itibariyle 1,41 milyara ulaşmıştır.²² Çin nüfusu, toplam dünya nüfusunun% 18.47'sine eşittir.²³

Çin 141.70 exajoul (EJ) 'lük tüketim ile dünyadaki toplam enerji tüketiminde %24.3'lük bir paya sahiptir ve ilk sırada yer almaktadır. 2019 yılında enerji üretim ve tüketiminde en büyük artışı gösteren ülke Çin olmuştur. BP 2020 Dünya Enerji Raporu'na göre enerji tüketiminde kaynak dağılımına bakıldığında, ülkede sırasıyla, kömür, petrol, hidroelektrik, doğalgaz, yenilenebilir enerji ve nükleer enerji kullanılmaktadır.²⁴

Dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervlerinin %1.5'i Çin'dedir ve Çin'in petrol üretimi dünya petrol üretiminin % 4.3'ü kadardır. Petrol tüketiminde ABD'den sonra gelmektedir.²⁵ Çin'in petrol

²⁰ "5 ülke Hazar Denizi konusunda anlaştı", (12.08.2018), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-ulke-hazar-denizinin-hukuki-statusu-konusunda-anlasti/1228982>.

²¹ "World Population Prospects - Population Division - United Nations", (16.11.2020), <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>.

²² "China, People's Republic of - OECD Data", *The OECD*, (16.11.2020), <http://data.oecd.org/china-people-s-republic-of.htm>.

²³ "China Population (2020) - Worldometer", (16.11.2020), <https://www.worldometers.info/world-population/china-population/>.

²⁴ "BP 2020 Dünya Enerji Raporu Özeti", *Dünya Enerji Konseyi | Türk Milli Komitesi*, (17.11.2020), <https://www.dunyaenerji.org.tr/bp-2020-dunya-enerji-raporu-ozeti/>.

²⁵ "BP Statistical Review of World Energy 2020", (17.10.2020), <https://www.bp.com/content/dam/bp/business->

talebini yerli üretimin karşılayamaması nedeniyle petrol ithalatı son on yılda büyük ölçüde artarak 2019'da rekor seviyelere ulaşmıştır. 2019 yılı verilerine göre Çin, günlük 11.825 varil petrolü ithal etmiştir. %16.7'lik petrol ithalat oranıyla tüm Avrupa'nın toplam petrol ithalatına yaklaşmıştır. Çin petrol ithalatının en önemli kısmını Suudi Arabistan'dan ve ikinci olarak Rusya'dan yapmaktadır.²⁶

Dünyadaki kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin %4.2'lik kısmı Çin'de bulunmaktadır ve yaklaşık 300 tcf (trilyon kübik fit) dir. Dünyadaki toplam doğal gaz üretiminin %4.5' i Çin'e aittir. Doğalgaz tüketimi 2019'da % 9 artarak 9,9 Tcf'den 10,8 Tcf'ye yükselmiştir. Çin'in artan doğalgaz talebi ülkeyi ABD ve Rusya'nın ardından dünyanın üçüncü doğal gaz tüketicisi haline getirmiştir. Çin dünyanın en büyük doğalgaz ithalatçısıdır. Doğalgaza olan talebin artması ithalatı da etkilemiş ve Çin 2019 yılında 132.5mcf (milyar kübik fit) LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz-Liquefied Natural Gas) ithalatı yapmıştır. 2018 verilerine kıyasla doğalgaz ithalatında %7'lik bir artış yaşanmıştır. Bu ithalatın 47.7 mcf'si boru hatlarıyla yapılmıştır. En büyük LNG ithalatçısı ülke Avustralya iken boru hatlarıyla yapılan ithalatta Türkmenistan ilk sıradadır.²⁷

Çin 79.87 EJ ve %47,6'lık bir oran ile Dünya kömür üretiminde ilk sıradadır. Çin hükümeti, son yıllarda ülkenin belirli bölgelerini etkileyen ağır hava kirliliğini azaltmak için kömür kullanımını 2020 yılına kadar %58'in altına düşürmeyi planlamaktadır.²⁸ Çin, nükleer enerji üretim ve tüketiminde ABD ve Fransa'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. 2019 yılı verilerine Çin yenilenebilir enerji

sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf.

²⁶ "International - U.S. Energy Information Administration (EIA)", (17.10.2020), <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>.

²⁷ "BP Statistical Review of World Energy 2020", s. 32.

²⁸ "China- International - U.S. Energy Information Administration (EIA)", (17.11.2020), <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>.

kaynaklarında en büyük üretici ülke olmuştur. Çin, hidroelektrik üretiminde %30'luk bir pay ile dünyada ilk sırada yer almaktadır.²⁹

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Enerji Politikası

Çin, kurulduğu 1949 yılından ekonomik kalkınma hamlesini başlattığı 1978 yılına kadar, uluslararası bir enerji politikasına³⁰ ihtiyaç duymamıştır ve bu süreçte kömürü ön plana alarak enerjide kendi kendine yeten bir ülke olmuştur. Ancak 1990'ların başından itibaren sonuç vermeye başlayan kalkınma hamlesi, ülkeye ortalama %9'luk bir büyüme getirmiş ve bu durum petrol ihtiyacını öne çıkarmıştır. 1995 yılında petrol üretim-tüketim dengesi eşitlenmiş ve ülke bu tarihten itibaren ürettiğinden fazlasını tüketir hale gelmiştir.³¹

Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına rahat ulaşabilmesi ve ekonomik olarak refahın halka daha fazla yansıtılması, Çin Komünist Partisi'nin otoritesi ve meşruluğu açısından önem arz etmektedir. Çin, 1978 sonrası ortaya koyduğu yeni ekonomi anlayışı ile ilk aşamada güçlü bir ekonomiye sahip olmayı, ikinci aşamada Asya'da bölgesel bir güç olmayı ve üçüncü aşamada bu iki safhayı daha ileri bir boyuta taşıyarak küresel ekonomik bir güç olmayı hedeflemektedir.³² Bu hedef doğrultusunda, artan enerji ihtiyacını stratejik güvenlik sorunu olarak gören ve Orta Asya enerji

²⁹ "BP Statistical Review of World Energy 2020", (17.10.2020),

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>.

³⁰ Enerji politikası genel olarak teknoloji, ekonomi ve enerji ile ilgili kararların alındığı kurumsal yapıdan oluşmakta ve kısa dönemde arz-talep yönetimini, uzun dönemde ise planlama faaliyetlerini içermektedir. H Naci Bayraç, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, t.y., s. 118.

³¹ R. Kutay Karaca, "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 9, S. 33 (2012), s. 95.

³² Deniz İstikbal, "Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Politikaları", *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, C. 3, S. 1 (2019), s. 52.

kaynaklarını da enerji ihtiyacı için öncelikli olarak gören Çin, Rusya'nın petrol ve doğalgaz dağıtım yollarını elinde bulundurmasının ve bölge ülkeleri üzerinde baskı kurmasının ekonomik çıkarlarını zedeleyebileceği ihtimalinden rahatsız olmaktadır. Ancak Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının üretim ve dağıtımının ABD'nin kontrolünde olması nedeniyle, Orta Asya ülkeleri ve Rusya ile işbirliklerini tercih etmektedir.³³ Bu işbirliklerinin bir sonucu olarak Çin, 2019-2020 yılları arasında 180 milyar dolarlık toplam yatırımın 60 milyar dolarını enerji sektörüne yapmıştır.³⁴ Toplam yatırımın üçte birinin enerjiye yapılmış olması, Çin'in enerjiyi ulusal güvenlik ve devamlılık için öncelikli gördüğünün göstergesidir.

Çin 2007 yılında yayınladığı Beyaz Kitap'ta ilk kez enerji güvenliğine değinmiştir. Buna göre; enerjiye kesintisiz ve güvenli ulaşımı tehlikeye sokacak risk ve tehditlerle mücadele, sürdürülebilir enerji ticareti için gerekli altyapı çalışmalarının yapılması, yeni petrol ve doğal gaz yataklarının tespiti için işbirliği geliştirilmesi hususları enerji güvenliği kapsamında ele alınmıştır. Savunma ve güvenlik üzerine hazırlanan Beyaz Kitap'ta konuya yer vermesi ve beş yıllık kalkınma planlarında konunun detaylı biçimde ele alınması, Çin'in enerji güvenliğine verdiği önemi kanıtlamaktadır.³⁵

Hazar Havzası'nın Çin Halk Cumhuriyeti İçin Önemi

Enerji güvenliği kavramı, ülkelerin enerji üreticisi ya da tüketicisi olma durumuna göre değişmektedir. İhtiyacından daha az enerji kaynağı ürettiği için enerji açığını ithalat ile kapatmak zorunda olan ülkeler açısından "enerji arz güvenliği" ne kadar önemli ise, enerji

³³ Aslıhan P. Turan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji*, C. 2, S. 2 (2010), s. 58.

³⁴ "China Global Investment Tracker", *American Enterprise Institute - AEI*, (03.01.2021), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>.

³⁵ Emine Akçadağ Alagöz, "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi", *The Turkish Yearbook of International Relations*, S. 47 (2016), s. 63.

tüketiminden fazla enerji üretimi olan enerji ihracatçısı eden ülkeler için de “enerji talep güvenliği” o kadar önemlidir. Bu açıdan enerji güvenliği kavramı uluslararası arenada üretici ve tüketicilerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olduklarını da göstermektedir.³⁶ Bu doğrultuda, Çin gibi enerji ithalatçısı ülkeler açısından; uygun fiyattan ve yeterli miktardaki kesintisiz enerjiyi sağlama olarak tanımlanan “enerji arz güvenliği” ön plana çıkmaktadır.³⁷

Enerji güvenliği kavramına genel olarak iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri enerjiye diğeri de güvenliğe odaklanmaktadır. Enerji güvenliğinin, enerji ağırlıklı tanımı enerji kaynaklarının bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği kavramlarını içermektedir. Enerji güvenliğinin, güvenlik ağırlıklı tanımı ise enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim aşındaki tesislerin her türlü saldırıya karşı fiziki olarak korunması anlamına gelmektedir. Böylece 1973 yılında yaşanan petrol krizi gibi ekonomik ve siyasi bir kriz döneminde, üretici devletler enerji yokluğuyla karşılaşmamakta; tek bir tüketiciye bağlı kalmayan üretici devletler de enerjiden gelir elde etmeye devam etmektedir.³⁸

Değişen uluslararası siyasi ve ekonomik yapının ortaya çıkardığı ticaret savaşları, İran, Rusya, Angola ve Venezüella gibi Çin’in enerji tedarik ettiği ülkelerin ABD tarafından yaptırımlara maruz bırakılması ve Çin’e uygulanan ticari tarifeler, Çin’in önceliğini enerji alanındaki bağımlılık sorununu aşmaya yönlendirmektedir. Hazar’daki petrol ve doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesi ve enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara Rusya by-pass edilerek taşınması, dünya enerji arz güvenliği açısından büyük önem

³⁶ Ediger, V.Ş. (2007). Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki. Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu. Ankara. Aktaran; Bayraç, “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma”, s. 119.

³⁷ a.g.e., s. 118.

³⁸ Sevim, “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”, ss. 4385-86.

taşımaktadır.³⁹ Diğer güçlerin olası bir müdahalesi neticesinde yaşanabilecek enerji kesintisi, Çin'in ekonomik büyümesini tehlikeye sokacaktır. Bu nedenle Çin, küresel politikaları açısından bölgede zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran'ı önemsemektedir. İran'ı güçlendirerek, ABD' ye karşı caydırıcı bir güç merkezi oluşturmak istemektedir.⁴⁰

Çin'in bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinin enerji boyutunun yanında bölgeye olan ilgisinin güvenlik boyutu da bulunmaktadır. Çin, ilk olarak hemen yanı başındaki Orta Asya'da ortaya çıkan ve pek çok etnik kimliği barındıran beş bağımsız devletin bölge istikrarını olumsuz etkilemesinden endişe etmiştir. Çin'in en büyük endişesi bağımsızlık talep eden Uygur Özerk Bölgesi'ndeki ayrılıkçıların, yeni bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Türk devletleri tarafından desteklenmesi olmuştur. Bu tehdide karşı bölgedeki etkinliğini artırmak isteyen Çin, 1996 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'ı Şanghay Beşlisi adı altında bir araya getirmiştir. İşbirliğini geliştirmek için öncelikle Çin ve Rusya arasındaki sınır sorunlarını çözmek amacıyla kurulan bu işbirliği, 2001'de Özbekistan'ın da dahil olmasıyla Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adını almıştır.⁴¹ ŞİÖ' nün kuruluş bildirgesinde, örgütün tek boyutlu değil, güvenlik, ekonomik ve insani boyutu içeren çok amaçlı uluslararası bölgesel bir işbirliği örgütü olduğu; karşılıklı güven, çıkar, eşitlik ve

³⁹ Bayraktar, 2008: 196, Aktaran Muazzez Harunoğulları, "Hazar Havzası'ndaki Jeoekonomik Mücadele ve Devletlerin Bölge Politikaları", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, C. 7 (2016), s. 136.

⁴⁰ Barış Adıbelli, *Çin'in Avrasya Stratejisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 73.

⁴¹ Türkmenistan daimi tarafsız ülke statüsü nedeniyle ŞİÖ'ne üye değildir. Daimi tarafsızlık; tarafsızlık statüsüne konulan devletin savaşmamak, çıkan savaşa katılmamak, taraf tutmamak yükümlülüğü ile diğer devletlerin bu statüyü güvence altına almak veya en azından saygı göstereceğini taahhüt etmek yönündeki beyanlarının bir uluslararası antlaşma aracılığı ile somutlaşmasıdır. Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2 (2012), s. 44.

danışma ile farklı kültürlerle saygı ve ortak kalkınmayı hedefleyen “Şangay Ruhu” prensipleri üzerine kurulduğu belirtilmiştir.⁴²

Enerji ihtiyacı ve güvenlik boyutunun yanında Çin’in bölge kaynaklarına yönelik ilgisini yönlendiren iki etken daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bölgenin coğrafi olarak hemen Çin’in yanında bulunmasıdır. Bu durum, kaynakların doğrudan Çin’e ulaştırılıp ülkenin iç enerji hatları aracılığıyla dolaşıma sokulabilmesi anlamına gelmektedir. Çin, Hazar ve Orta Asya’dan gelecek enerji kaynaklarını ülkenin büyümesinden yeterli payı alamayan doğu bölgelerinin kalkınması için kullanmayı planlamaktadır. Bölge ülkeleri açısından bakıldığında ise bölgenin denizlere kapalı olması nedeniyle Çin, hem yeni bir boru hattı rotası olması hem de önemli bir enerji pazarı olması nedeni ile öne çıkmaktadır.⁴³

Çin Halk Cumhuriyeti’nin Hazar Havzası Ülkeleri ile İlişkileri

Enerji güvenliğini sağlamak için bölge ülkeleri ile işbirliğini seçen Çin, bu doğrultuda komşu ülkelerle petrol ve doğalgaz boru hatları için anlaşmalar yapma gayretindedir. Bu işbirliklerinin oluşturduğu karşılıklı ortak çıkarlar sayesinde, bölgede oluşabilecek siyasal ve askeri anlaşmazlıkları önlemeyi amaçlamaktadır.

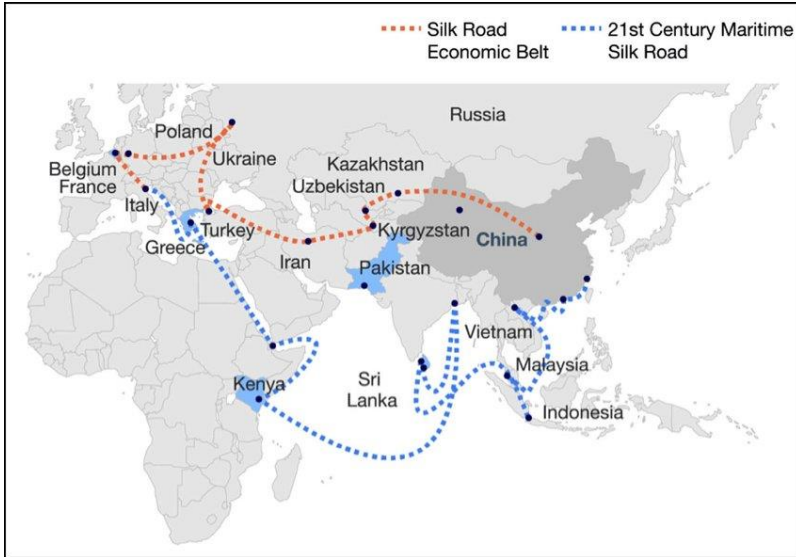
İşbirlikleri doğrultusunda tarihi İpek Yolu’nu yeniden canlandırmayı hedefleyen Çin, Yeni İpek Yolu Projesi’ni ilk kez Çin

⁴² ŞİÖ, Asya’daki devletler arasında; sınır, güvenlik, ekonomi özellikle enerji ve siyasi işbirliğini de içeren daha kapsamlı bir örgüt niteliğindedir Büyük devletlerin ŞİÖ’ye katılma amacının, başka gücün veya güçlerin Orta Asya’da egemen olmasını önlemeye yönelik politikalarına meşruiyet sağlamak, enerji, güvenlik ve ekonomik işbirliği ile diğer bölge devletlerini etki altına almak olduğu söylenebilir. ŞİÖ amaçları açısından tamamlayıcı (genelde, ideolojik bir amaç taşımaktan ziyade birbirlerini çıkarlarını tamamlayan bir ittifak türü); yükümlülükler açısından sınırlı ve karşılıklı; kapsamı açısından geniş (sınır, güvenlik ve ekonomik çıkarları hedef alması); süre açısından ise sürekli şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Ayça Emiñoğlu, Sertif Demir, “Küresel Rekabetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 52 (2018), ss. 120-24, doi:10.18070/erciyesiibd.414768.

⁴³ Telli, *Hazar Havzası Enerji Diplomasisi’nde Rekabet ve İşbirliği*, ss. 172-73.

Devlet Başkanı Xi Jinping'in 7 Eylül 2013'te Kazakistan Nazarbayev Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşma ile açıklamıştır. Proje ile Çin ekonomisini bölge ülkeleri ile bütünleştirmek hedeflenmektedir. Çin'den Orta Asya'ya, Avrupa'ya, Akdeniz'e, Kuzey Afrika'ya, Hint Okyanusu'na, Ortadoğu'ya uzanan Kuşak ve Yol İnisyatifi güzergah-taki ülkeleri birbirlerine ve Çin'e bağlayan karayolları, demiryolları, hava ve deniz limanları ile başlayan birçok altyapı projesi öngörmektedir. Kuşak ve Yol İnisyatifi, güzergahtaki ülkelerin hem iktisadi kalkınmalarının hızlandırılması ve karşılıklı ticaret ve yatırım ilişkilerinin güçlendirilmesi amaçlarını taşımaktadır.⁴⁴

Harita 2: Kuşak-Yol İnisyatifi Güzergahı

Kuşak-Yol İnisyatifi; “kapsamlı istişare, ortak katkı ve ortak çıkarlar” olmak üzere üç ilkeyi temel alarak, dünyayı yeniden canlandırmak suretiyle politika koordinasyonu, tesislerin bağlanabilirliği, engelsiz ticaret, finansal entegrasyon ve insanlar arası iletişimi desteklemeye odaklanmaktadır. Çin devlet başkanı Xi

⁴⁴ Şimşek, O. (2019), Küreselleşmenin Dönüşümü ve Çin'in Rolü. *Sosyoekonomi*, 27(40), s.189.

Jinping de Yeni İpek Yolu'nun canlandırılması girişimi ile Çin'e küresel düzeyde yeni bir politika belirleme ve küresel yükselişe yönelik hedeflerle uygun bir politika sürecini başlatma amacı taşımaktadır. Proje, Çin'in yükselişinin ve küresel anlamda artan gücünün bir yansıması olarak görülmektedir.⁴⁵

Bölgede, petrol potansiyeli açısından Azerbaycan ve Kazakistan, doğalgaz içinse Türkmenistan ve Özbekistan öne çıkmaktadır. Hazar'ın ispatlanmış petrol rezervleri 17-33 milyar varil arasındadır ve ABD'deki petrolün ispatlanmış rezervinin 22 milyar varil olduğu düşünüldüğünde dünya petrol rezervinin %3'üne denk gelmektedir. Azerbaycan Hazar'da ispatlanmış 12,5 milyar varil, Kazakistan ise 17 milyar varil petrole sahiptir. Azerbaycan'ın 1,3 trilyon m³, Kazakistan'ın 1,9 trilyon m³ ve Türkmenistan'ın 20 trilyon m³'ten fazla ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır.

Tablo 2: Hazar Bölgesi Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (Milyon Ton)

İran	21,4
Rusya	14,7
Kazakistan	3,9
Azerbaycan	1,0
Türkmenistan	0,1
Özbekistan	0,1

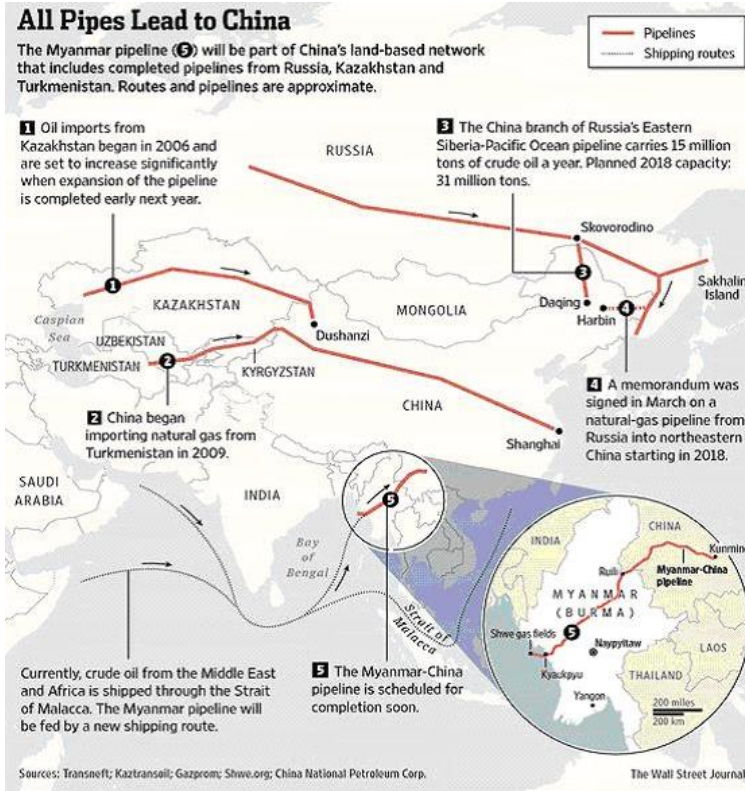
Tablo 3: Hazar Bölgesi Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri (Trilyon m³)

Rusya	1340,5
İran	1130,7
Türkmenistan	688,1
Azerbaycan	100,5
Kazakistan	93,7
Özbekistan	42,7

⁴⁵ Tekir, O., Yurtkulu, B. (Haziran 2019), Küreselleşme Döngüsü ve Çin Küreselleşmesinin Uluslararası Sisteme Olası Etkileri. 6(38), s. 153.

Bölgeden Çin'e yapılan doğalgaz ithalatı, Türkmenistan'dan Çin'e üç boru hattı üzerinden geçen (Kazakistan ve Özbekistan üzerinden geçen A, B ve C hatları) bir sistemden oluşan Orta Asya-Çin Gaz Boru Hattı ile yapılmaktadır. Türkmenistan'dan başlayarak, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan üzerinden Çin'e ulaşacak olan D hattının yapımı devam etmektedir. Petrol ithalatında Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı öne çıkmaktadır. Son olarak 2019 yılında faaliyete geçen Sibiry'a'nın Gücü boru hattı da Rus gazının Çin'e aktarımı açısından önem arz etmektedir (Harita 3).⁴⁶

Harita 3: Çin'in Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

⁴⁶"Myanmar Pipelines to Benefit China - WSJ", (25.01.2021), <https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324326504578466951558644848>.

Kazakistan

Kazakistan petrol, doğalgaz, kömür ve uranyum rezervleri bakımından dünyada ilk 10'da yer almasının yanında, Orta Asya'dan Doğu ve Batı Asya'ya gerçekleştirilen ticaret için önemli bir köprü konumundadır. Çin, Ulusal Petrol Şirketi (CNPC), Çin Petrol ve Kimya Şirketi (Sinopec Corp) gibi büyük Çinli şirketler aracılığıyla, enerji güvenliğinde sahip olduğu rezervler bakımından hayati önemi olan Kazakistan enerji sektöründe etkilidir. 1997 yılında CNPC, Kazakistan'da Aktobemunaygaz'ın %60 hissesini alarak bölgedeki enerji varlığını başlatmıştır. Türkmenistan ve Özbekistan doğal gazının Rusya ve Çin'e taşınmasında Kazakistan önemli rol oynamaktadır.⁴⁷

Kazakistan petrol, doğalgaz, kömür ve uranyum rezervleri bakımından dünyada ilk 10'da yer almaktadır. Bu üretim kapasitesine rağmen tüketimi sınırlı olan Kazakistan'ın en önemli gaz ihracatı yaptığı ülkeler Çin ve Rusya'dır. Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı, Atyrau Rafinerisi, Çimkent Rafinerisi, Aktau Plastik Fabrikası ve Moynak Hidroelektrik Santrali gibi yatırım projeleri Çinli şirketlerin katkılarıyla yapılmıştır. Çin, Kazakistan'la petrol, gaz ve altyapı sektörlerinin yanında nükleer enerji alanında işbirliği içindedir. Dünya uranyum kaynaklarının %12'sine sahip olan Kazakistan'ın, uranyum sanayisinin tekeli konumundaki Kazatomprom'a göre, 2014 yılında üretilen toplam uranyumun %55'i Çin'e ihraç edilmiştir. Çin Kazakistan için önemli bir uranyum satış pazarı haline gelmiştir.⁴⁸

Kazakistan Çin petrol Boru hattı 2006 yılında faaliyete başlamış, 2.163km uzunluğunda, yıllık 20 milyon ton petrol transfer eden bir hattır. Bu hat Kazakistan'ın Hazar'daki zengin petrol yatağı olan Atyrau'dan başlayarak Atasu bölgesi üzerinden Doğu Türkistan'ın

⁴⁷ "Kazakistan petrol boru hatları (ANALİZ) -kazakistan.kz - Kazakistan'dan türkçe bakış", (04.11.2020), <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/>.

⁴⁸ Otobek Omonkulov, "Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 1 (2020), s. 54.

Dushanzi şehrine varmaktadır. Boru hattı tam kapasite çalıştığında Çin'in petrol ihtiyacının %15'ini karşılamaktadır.⁴⁹

Çin, Kazakistan'dan ihtiyaç duyduğu hidrokarbon ve diğer hammaddeleri tedarik ederken, Kazakistan da Çin'in finanse ettiği altyapı projeleri ile Orta Asya, Güney Asya, Kafkasya, Orta Doğu, Türkiye ve Batı Avrupa arasındaki ticaretin geçiş noktası olarak yeni pazarlara ulaşmayı hedeflemektedir.

Türkmenistan

Türkmenistan sahip olduğu doğalgaz rezervleri ile Rusya, İran ve Katar'dan sonra 4. sırada yer almaktadır. Çin Türkmen enerji sektörüne 2002 yılında CNPC ve Türkmennefti şirketiyle yapılan, Gumdak petrol yatağından petrol çıkarma anlaşması ile girmiştir. 2007'de CNPC ve Türkmen gaz şirketleri 30 yıllık bir ithalat anlaşması yapmıştır. Aynı yıl Çin'in ilk uluslararası gaz boru hattı olan, Çin-Orta Asya doğalgaz boru hattının inşasına başlanmıştır.⁵⁰ 2009 yılında yapımı tamamlanan yaklaşık 7bin km uzunluğundaki hat, Türkmenistan'dan başlayıp, Kazakistan ve Özbekistan'dan geçerek Çin' ulaşan bir boru hattıdır. Hattın 185 kilometresi Türkmenistan, 529 kilometresi Özbekistan, 1300 kilometresi Kazakistan ve yaklaşık 5 bin kilometrelik kısmı da Çin sınırları içinde yer almaktadır.⁵¹ 2020 yılında Çin-Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı ile

⁴⁹ Ali Dönmez, "Çin-Kazakistan Enerji İlişkileri", *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, ed. Alaeddin Yalçınkaya, Derya Tuğlu, Ankara: Astana Yayınları, 2019, s. 197.

⁵⁰ Hasan Duran, Nyambayar Pusevsuren, "Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, s. 288.

⁵¹ Dünya Gazetesi, "Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı açıldı", Text, <https://www.dunya.com/gundem/turkmenistan-cin-dogalgaz-boru-hatti-acildi-haberi-99437>, Dünya Gazetesi, 14.12.2009, <https://www.dunya.com/gundem/turkmenistan-cin-dogalgaz-boru-hatti-acildi-haberi-99437>.

Çin'e 39 milyar m³'ten fazla doğalgaz taşınmıştır.⁵² Çin'in %38 olan boru hatlarıyla gaz ithalatı oranının %25'i Türkmenistan'dan boru hatları yolu ile sağlanmaktadır. Türkmenistan'ın 2024 yılına kadar, yıllık 45 milyar m³ sevkiyat ile Çin'in en büyük boru hattı yoluyla gaz tedarikçisi olması beklenmektedir.⁵³

Türkmenistan'ın sahip olduğu rezervlerle birlikte tarafsız statüsü Çin'i Türkmenistan ile işbirliğine iten bir diğer faktördür. Tarafsızlık statüsü ile Türkmenistan, bölgedeki rekabetten etkilenmeden ekonomik ilişkilerini sürdürebilmektedir. Bu durum Çin'in enerji güvenliğinin sağlanması için önemlidir.⁵⁴ 2016'da Rusya'nın, 2007'de İran'ın Türkmenistan ile yaptığı doğalgaz anlaşmalarını iptal etmesi ile Çin, Türkmen gazının en önemli alıcısı haline almıştır. Bu durum Çin açısından olumlu değerlendirilse de Türkmenistan için Çin'e bağımlı hale gelme riski oluşturmaktadır.⁵⁵

Türkmenistan, Çin ile ekonomik ilişkilerini sürdürmesine ve tarafların ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine taşımaya karşın Kuşak-Yol İnisyatifi mutabakatını imzalamamıştır. Proje kapsamında doğalgaz, temiz enerji, ulaşım altyapısı gibi alanlarda işbirliğinden yana olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

Özbekistan

Çin, Özbekistan enerji piyasasına 2009 yılında tamamlanan Orta-Asya Çin Boru hattı ile girmiştir. Boru hattının açılmasıyla birlikte

⁵² "Çin-Orta Asya Boru Hattı 2020'de 39 milyar m³ gaz taşıdı", *Enerji Günlüğü*, 08.01.2021, <https://www.enerjigunlugu.net/cin-orta-asya-boru-hatti-2020de-39-milyar-m3-gaz-tasidi-40785h.htm>.

⁵³ "Türkmenistan Çin'in en büyük gaz tedarikçisi olacak", *Enerji Günlüğü*, 20.07.2019, <https://www.enerjigunlugu.net/turkmenistan-cinin-en-buyuk-gaz-tedarikcisi-olacak-33344h.htm>.

⁵⁴ Dinmuhammed Ametbek, "Çin'in Enerji Güvenliğinde Türkmenistan'ın Yeri | ANKASAM", *ANKASAM | Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, 29.11.2018, <https://ankasam.org/cinin-enerji-guvenliginde-turkmenistanin-yeri/>.

⁵⁵ Gökhan Katıtaş, Turgay Çölcü, "Çin'in Avrasya'ya Yönelik Enerji Politikaları", *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, ed. Alaeddin Yalçınkaya, Derya Tuğlu, Ankara: Astana Yayınları, 2019, s. 248.

⁵⁶ Omonkulov, "Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri", s. 85.

yıllık 10 milyar m³ Özbekistan doğalgazı Çin'e ihraç edilmeye başlanmıştır.⁵⁷

Özbekistan ve Çin enerji sektöründe yoğun bir işbirliği içindedir ve Özbekistan Çin'in Türkmenistan ve Kazakistan'dan sonra 3. doğalgaz tedarikçisidir. Özbekistan enerji tedarikçisi olmasının yanında, Türkmenistan'dan yapılan ithalat için de bir geçiş ülkesi konumundadır.⁵⁸ Eski İpek Yolu'nun şimdiki Özbekistan üzerinden geçiyor olmasına rağmen Kuşak Yol İnisiyatifi'nin Özbekistan'ı atlayan bir güzergâh çizmesi Özbekistan için bir fırsat kaybı olarak değerlendirilmektedir. Buna rağmen Özbekistan, Kuşak Yol İnisiyatifini desteklemektedir. Projede bir geçiş ülkesinden fazlası olmayı ve kendine özgü bir merkez olarak gelişmeyi planlamaktadır.⁵⁹

Rusya

Çin'in Suudi Arabistan'dan sonra en çok petrol ithal ettiği ülke Rusya'dır. 1996 yılında kurulan stratejik ortaklıktan sonra arz ve talep konusunda birbirini tamamlayan iki ülke, çıkarları doğrultusunda enerji alanında işbirliğini geliştirmiştir.⁶⁰ 2008 yılında yapımı başlayan Rusya-Çin Petrol Boru hattı 2010 yılında tamamlanmıştır. Rusya-Çin Petrol Boru Hattı'na paralel olarak yapılan, yıllık 15 milyon ton iletim kapasitesine sahip, ikinci Rusya-Çin Petrol boru hattı 2018 yılında faaliyetine başlamıştır.⁶¹

Rus şirketi Gazprom ve CNPC 2014 yılında, Rus gazının Çin'e doğrudan iletilmesini öngören, Sibiry'a'nın Gücü isimli boru hattı

⁵⁷ Duran, Pusevsuren, "Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası", s. 289.

⁵⁸ Ayşe Yıldız, "Enerji Bağımlılığı Özelinde Çin'in Ortadoğu ve Orta Asya Siyaseti", *İNSAMER*, 25.12.2020, s. 3, http://insamer.com/tr/enerji-bagimligi-ozelinde-cinin-ortadoğu-ve-orta-asya-siyaseti_3574.html.

⁵⁹ Omonkulov, "Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri", ss. 78-80.

⁶⁰ Yıldız, "Enerji Bağımlılığı Özelinde Çin'in Ortadoğu ve Orta Asya Siyaseti", s. 6.

⁶¹ "Russia", (24.01.2021),

https://www.cnpc.com.cn/en/Russia/country_index.shtml.

anlaşmasını imzalamıştır.⁶² 2 Aralık 2019'da açılan boru hattı ile Rusya'dan Çin'e 30 yıl boyunca gaz akışı sağlanacaktır. Gazprom, 2020 yılında bu hat üzerinden 5 milyar metreküp, 2021 yılında 10 milyar metreküp, 2022 yılında 15 metreküp gaz sevk etmeyi planladığını açıklamıştır.⁶³ 2015 yılında iki ülke, Rusya'nın kuzeyindeki Yamal-Nenetsk ve Krasnoyarsk bölgelerinde üretilen doğal gazı Batı Çin'e ulaştırmayı öngören Sibirya'nın Gücü 2 boru hattı için anlaşma imzalamıştır. Mayıs 2020'de Gazprom, Sibirya'nın Gücü-2 doğal gaz boru hattı ile ilgili proje ve araştırma çalışmalarına başladığını açıklamıştır.⁶⁴ Bu projeler Rusya'yı ihracatta bağımlılıktan korurken, Çin'in enerji güvenliğine katkı sağlamaktadır.

İran

İran'ın Hazar Havzası'ndaki enerji kaynakları diğer kıyıdaş ülkelere göre az olsa da dünya doğalgaz rezervinde Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir ve bu nedenle Çin'in enerji güvenliğinde öne çıkmaktadır. Çin ilk kez 1974 yılında, Ortadoğu'ya kıyasla daha güvenli bulunduğu İran'dan petrol ithal etmeye başlamıştır. Enerji tedarikinin yanında İran, 1995 yılında Çin'e yaptığı yatırımla petrol rafinerisini kurmasını sağlamıştır. 2004 yılında iki ülke LNG ithalatı konusunda anlaşmıştır⁶⁵ ve 2006 yılında Çin İran'ın en önemli ticari ortağı olmuştur.⁶⁶ Enerji zenginliğinin yanında İran, Kuşak-Yol

⁶² "Gas Marketing in China", (24.10.2020),

<https://www.gazprom.com/about/marketing/china/>.

⁶³ "Power of Siberia", (24.10.2020), <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/>.

⁶⁴ "Gazprom, 'Sibirya'nın Gücü-2 doğal gaz boru hattı' ile ilgili proje çalışmalarına başladı", (24.01.2021), <https://tr.sputniknews.com/rusya/202005191042070759-gazprom-sibiryenin-gucu-2-dogal-gaz-boru-hatti-ile-igili-proje-calismalarina-basladi/>.

⁶⁵ 2004 yılında, İran ile Çin yüzyılın anlaşması olarak kabul edilen 100 milyar dolarlık bir enerji anlaşması imzalamıştır. Anlaşmaya göre Çin, 25 yıl boyunca İran'dan LNG alacak ve İran'da bulunan bazı petrol yataklarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Susan Askarova, "Çin'in Enerji Politikaları", *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, ed. Alaeddin Yalçınkaya, Derya Tuğlu, Ankara: Astana Yayınları, 2019, s. 216.

⁶⁶ Akçadağ Alagöz, "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi", ss. 67-68.

İnisiyatifi'nde transit ülke konumundadır. Bu nedenle Çin, İran'da enerji tedarikinde önemli olan altyapı yatırımları yapmaya başlamıştır. Son olarak 2020 yılının temmuz ayında yapılan taslak anlaşma ile Çin'in İran'a liman, demiryolu gibi yatırımlar yapacağı, İran'ın da buna karşılık Çin'e 25 yıl boyunca ucuz petrol arzı sağlaması planlanmaktadır.⁶⁷

Azerbaycan

Azerbaycan'ın enerji politikası, ülkenin açık denizlere erişiminin olmaması nedeniyle dünya pazarlarına erişimi kolaylaştırmak için alternatif ulaşım koridorlarının oluşturulmasına ve istikrarlı çalışmasının sağlanmasına dayanmaktadır.⁶⁸

Hazar'ın Avrupa'ya açılan kapısı olarak kabul edilen Azerbaycan, bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya'nın etkisine girmemek için Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Azerbaycan, Hazar kıyılarındaki rezervleri geliştirmeye ve bölgenin petrol sahalarında bilimsel araştırma yapmaya başlayan ilk ülke olduğu için, ülkede petrol sektörüne yapılan yatırımlar diğer bölge ülkelerine göre daha fazladır.⁶⁹ Çin, Azerbaycan ile enerji işbirliği konusunda geç kalmıştır ve bu dönemde Azerbaycan, Batılı devletler ile büyük enerji anlaşmaları imzalamıştır. Son dönemde iki ülke işbirliklerini artırsa da iki ülke arasındaki enerji temelli işbirliği, Kazakistan ve Türkmenistan'daki faaliyetlere kıyasla gelişmemiştir.⁷⁰

Azerbaycan milli gelirinde petrolün payı büyük olduğundan ülke öncelikle Hazar'daki hidrokarbon rezervlerinin geliştirilmesini ve

⁶⁷ "Çin-İran 25 Yıllık Kapsamlı İş Birliği Anlaşması", *İRAN Center / İran Araştırmaları Merkezi*, (05.01.2021), <https://iramcenter.org/cin-iran-25-yillik-kapsamli-is-birligi-anlasmasi/>.

⁶⁸ Veli Almammadov, "Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 3 (2019), s. 43.

⁶⁹ Telli, *Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nde Rekabet ve İşbirliği*, s. 190.

⁷⁰ Karen Smith Stegen, Julia Kusznir, "Outcomes and Strategies in the 'New Great Game': China and the Caspian States Emerge as Winners", *Journal of Eurasian Studies*, C. 6, S. 2 (2015), s. 102, doi:10.1016/j.euras.2015.03.002.

üretilmesini sağlayan ileri batı teknolojilerinin ve yatırım fırsatlarının rasyonel kullanımını amaçlamıştır. Daha sonra bu kaynakların dünya pazarlarına güvenli bir şekilde çıkmasını sağlayarak elde edilen gelir ile ülke ekonomisinin diğer alanlarının gelişmesini sağlamak olmuştur.⁷¹ Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının önemli bir kısmı Kafkasya üzerinden dünyaya, özellikle de Avrupa piyasasına ulaştırılmakta olduğu için Azerbaycan'ın istikrarı ve Batı'yla işbirliği yapması, Batı'nın enerji güvenliği açısından da hayati önem taşımaktadır.

Çin ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler, Azerbaycan'ın Doğu Türkistan le ilgili söylem ve politikalarının değişmesi neticesinde gelişmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler enerji ve toprak bütünlüklerine saygı temelinde gerçekleşmektedir. Çin, Azerbaycan petrol sektörüne 2002 yılında girmiştir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ile anlaşma imzalayan Çin Petrol Şirketleri, 2003 yılında Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyılarındaki yaklaşık 600 km²'lik bir bölgedeki petrol yataklarının işletilmesine ortak olmuştur. Çin'in Azerbaycan ile ilişkilerine, Azerbaycan'ın, Kuşak-Yol İnişiyatifi'nin Güney Kafkasya ayağı olarak görülmesi nedeniyle önem verilmektedir.⁷²

Sonuç

Ekonomik büyümesi ve artan nüfusu, Çin'in enerjiye olan ihtiyacının artmasını da beraberinde getirmektedir. Mevcut kaynakları ile tüketimini karşılayamayan Çin, enerji arz-talep dengesini ithalat ile sağlamaya çalışmaktadır.

Çin, uluslararası ilişkilerdeki mevcut konumunu ve ulusal çıkarlarını korumanın yolunu ekonomik kalkınmanın sürekliliğinde görmektedir. Bu doğrultuda enerji güvenliği Çin'in, ulusal

⁷¹ Mirzayev, Ramiz. (2000). Road starting from Contract of Century. Bakı: Göytürk, s.87 Aktaran; Almamadov, "Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi", s. 41.

⁷² Araz Aslanlı, "Çin-Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri", *Türk Yurdu Dergisi*, (Subat.2006), <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3939>.

güvenliğinin sağlanmasının temeli olarak kabul edilmektedir. Enerji akışının sürekli ve kesintisiz olmasını sağlamak, yaşanabilecek krizlerde ve olası yaptırımlarda üretimin devamını sağlamak için enerji çeşitliliği arayışına girmektedir. Orta Doğu'dan yapılan petrol ithalatı, üretim alanları ve taşıma yollarının kontrolünün ABD'de olması nedeniyle riskli bulunmaktadır. Bu noktada zengin hidrokarbon kaynaklara sahip olan Hazar Bölgesi Çin için öne çıkmaktadır.

Hazar'ın konum olarak Çin'e yakın olması, Çin'in bölge ülkeleri için alternatif ve önemli bir pazar olması bölge ülkeleri ile Çin'i karşılıklı işbirliğine yönlendirmektedir. İşbirliklerini bölge ülkeleri ile enerji anlaşmaları yaparak, petrol ve doğalgaz boru hatları inşa ederek gerçekleştirmektedir. 2013 yılında açıklanan İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasını hedefleyen Kuşak-Yol İnisiyatifi ile güzergahtaki ülkelere enerji altyapısı yatırımları yapmaktadır. Çin bu işbirlikleri ile hem ulusal güvenliğini ve devamlılığını sağlamak hem de bölgedeki yeni büyük oyunda var olmak gayretindedir.

Hazar Havzası'ndaki son gelişmelere bakıldığında; Avrupa'nın Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına erişiminin devam edeceğini, Çin'in de gerçekleştirdiği projeler ile Hazar'ın doğusundaki kaynaklara ulaşabileceğini, ABD'nin ticari ve stratejik olarak kalmaya devam edeceği ve Rusya'nın bölgedeki etkisinin azalmaya devam edeceği çıkarımını yapmak mümkündür.⁷³

Kaynakça

5 ülke Hazar Denizi konusunda anlaştı. (t.y.),

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-ulke-hazar-denizinin-hukuki-statusu-konusunda-anlasti/1228982>, (Erişim Tarihi: 21.10.2020)

Abdullayev, C. (1999). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48(1). doi:10.1501/Hukfak_0000000631

⁷³ Smith Stegen, Kuznir, "Outcomes and Strategies in the 'New Great Game'", s. 91.

- Adıbelli, B. (2007). *Çin'in Avrasya Stratejisi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akçadağ Alagöz, E. (2016). Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (47), 58-78.
- Almammadov, V. (2019). Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(3), 40-53.
- Ametbek, D. (2018, 29 Kasım). Çin'in Enerji Güvenliğinde Türkmenistan'ın Yeri | ANKASAM. *ANKASAM / Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*. <https://ankasam.org/cinin-enerji-guvenliginde-turkmenistanin-yeri/>. (Erişim Tarihi: 20.10.2020)
- Askarova, S. (2019). Çin'in Enerji Politikaları. A. Yalçınkaya ve D. Tuğlu (Ed.), *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar* içinde (1. Baskı.). Ankara: Astana Yayınları.
- Aslanlı, A. (2006, Subat). Çin-Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri. *Türk Yurdu Dergisi*, (222). <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3939>. (Erişim Tarihi: 21.10.2020)
- Bayraç, H. N. (t.y.). Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28.
- BP 2020 Dünya Enerji Raporu Özeti. (t.y.). *Dünya Enerji Konseyi | Türk Milli Komitesi*. <https://www.dunyaenerji.org.tr/bp-2020-dunya-enerji-raporu-ozeti/>.
- BP Statistical Review of World Energy 2020. (t.y.), <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- BP Statistical Review of World Energy 2020. (t.y.). <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- China Global Investment Tracker. (t.y.). *American Enterprise Institute—AEI*, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- China- International—U.S. Energy Information Administration (EIA). (t.y.), <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)

- China, People's Republic of—OECD Data. (t.y.).*The OECD*,
<http://data.oecd.org/china-people-s-republic-of.htm>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- China Population Worldometer (2020),
<https://www.worldometers.info/world-population/china-population/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Çalışkan, B. (2020, 14 Ağustos). Hazar Denizi Raporu: Enerji Havzasında Mücadele. *İNSAMER*, http://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.html, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- Çin-İran 25 Yıllık Kapsamlı İş Birliği Anlaşması., *İRAN Center | İran Araştırmaları Merkezi*. <https://iramcenter.org/cin-iran-25-yillik-kapsamli-is-birligi-anlasmasi/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- Çin-Orta Asya Boru Hattı 2020'de 39 milyar m3 gaz taşıdı. (2021, 8 Ocak).*Enerji Günlüğü*. <https://www.enerjigunlugu.net/cin-orta-asya-boru-hatti-2020de-39-milyar-m3-gaz-tasidi-40785h.htm>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Dönmez, A. (2019). Çin-Kazakistan Enerji İlişkileri. A. Yalçınkaya ve D. Tuğlu (Ed.), *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar* içinde (1. Baskı.). Ankara: Astana Yayınları.
- Duran, H. ve Pusevsuren, N. (2016). Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 281-294.
- Eminoğlu, A. ve Demir, S. (2018). Küresel Rekabetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 115-142. doi:10.18070/erciyesiibd.414768
- Erol, M. S. (2011). *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası*. (M. S. Erol, Ed.) (2. Baskı.). Ankara: Barış Kitap.
- Gas Marketing in China. (t.y.),
<https://www.gazprom.com/about/marketing/china/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Gazetesi, D. (2009, 14 Aralık). Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı açıldı. <https://www.dunya.com/gundem/turkmenistan-cin-dogalgaz-boru-hatti-acildi-haberi-99437>. Text, Dünya Gazetesi,
<https://www.dunya.com/gundem/turkmenistan-cin-dogalgaz-boru-hatti-acildi-haberi-99437>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)

- Gazprom, "Sibirya'nın Gücü-2 doğal gaz boru hattı" ile ilgili proje çalışmalarına başladı. (t.y.), <https://tr.sputniknews.com/rusya/202005191042070759-gazprom-sibiryanin-gucu-2-dogal-gaz-boru-hatti-ile-ilgili-proje-calismalarina-basladi/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Gülyüz, Y. (2020). Yeni Büyük Oyun'un Bir Cephesi: Hazar Bölgesi'nde Enerji Rekabeti. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4(2), 361-382. doi:10.29216/ueip.777596 (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Harunoğulları, M. (2016). Hazar Havzası'ndaki Jeoekonomik Mücadele ve Devletlerin Bölge Politikaları. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7, 133-162.
- Hazar Denizinde Yeni Statü ve Beklentiler. (2020, 9 Temmuz). *İNSAMER*. http://insamer.com/tr/hazar-denizinde-yeni-statu-ve-beklentiler_3066.html, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- İncekara, R. (2016). Çin'in Hazar Bölgesi'ndeki Enerji Politikaları. E. P. Dal, G. O. Gök ve T. Sakman (Ed.), *Küresel Yönetişim, Güvenlik ve Aktörler: 70. Yılında BM Global Governance, Security and Actors: UN at 70* içinde (s. 520). İstanbul: TASAM Yayınları.
- International—U.S. Energy Information Administration (EIA). (t.y.). <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>. (Erişim Tarihi: 01.11.2020)
- İstikbal, D. (2019). Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Politikaları. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 49-68.
- Karaca, R. K. (2012). Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 93-118.
- Karagöl, E. T., Kızılkaya, M. ve Kaya, S. (2016). Statü Sorunu İnkileminde Hazar'da Enerji Denklemi. *SETA*, (155).
- Katıtaş, G. ve Çölcü, T. (2019). Çin'in Avrasya'ya Yönelik Enerji Politikaları. A. Yalçınkaya ve D. Tuğlu (Ed.), *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar* içinde (1. Baskı.). Ankara: Astana Yayınları.
- Kazakistan petrol boru hatları (ANALİZ) -kazakistan.kz – Kazakistan'dan türkçe bakış. (t.y.), <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/>, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).
- Kınık, H. ve Güntay, V. (2016). Siber Güvenlik Temelinde Kritik Altyapılar ve Hazar Havzası. *Journal of International Social Research*, 9, 252-252. doi:10.17719/jisr.2016.1373

- Köten, F. (2013). Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik Ve Jeoekonomisindeki Rolü (The Role of Pipeline Projects in Caspian Region Geopolitics and Geoeconomics). *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II(I), 65-84.
- Myanmar Pipelines to Benefit China—WSJ. (t.y), <https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324326504578466951558644848>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Nogayeva, A. (2018, 27 Ağustos). Hazar Jeopolitiği: Tamam mı, Devam mı? Kazakistan'dan Bir Bakış | Stratejik Düşünce Enstitüsü, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- Oğan, S. (2001). Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı. *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, 7(2), 143.
- Oğan, S. (2005, 14 Şubat). Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü. *TÜRKSAM*, <https://turksam.org/yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Omonkulov, O. (2020). Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 45-115.
- Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region International—U.S. Energy Information Administration (EIA). (2013). https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Power of Siberia. (t.y.), <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Russia. (t.y.), https://www.cnpc.com.cn/en/Russia/country_index.shtml, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yaşar University*, 7(26), 4378-4391. doi:10.19168/jyu.90260
- Şimşek, O. (2019). Küreselleşmenin Dönüşümü ve Çin'in Rolü. *Sosyoekonomi*, 27(40), 185-196.
- Smith Stegen, K. ve Kusznir, J. (2015). Outcomes and strategies in the 'New Great Game': China and the Caspian states emerge as winners. *Journal of Eurasian Studies*, 6(2), 91-106. doi:10.1016/j.euras.2015.03.002
- Tekir, O., Yurtkulu, B. (Haziran 2019). Küreselleşme Döngüsü ve Çin Küreselleşmesinin Uluslararası Sistemde Olası Etkileri. 6(38), 146-155.

- Telli, A. (2015). *Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nde Rekabet ve İşbirliği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Terzioğlu, S. S. (2012). Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 39-100.
- Turan, A. P. (2010). Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi. *Bilge Strateji*, 2(2), 43-72.
- Türkmenistan Çin'in en büyük gaz tedarikçisi olacak. (2019, 20 Temmuz). *Enerji Günlüğü*, <https://www.enerjigunlugu.net/turkmenistan-cinin-en-buyuk-gaz-tedarikcisi-olacak-33344h.htm>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- World Population Prospects—Population Division—United Nations. (t.y.), <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)

IRAK-İRAN SAVAŞI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Cemil Doğaç İPEK

Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
cemildogacipek@karatekin.edu.tr

Özet

1980 yılının sonbaharı hem Türkiye hem de iki komşusu İran ve Irak için son derece gergin başlamıştır. Türkiye, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile demokrasiden uzaklaşırken; İran ve Irak da sekiz yıl sürecek son derece kanlı bir sürece girmiştir. Savaşı başlatan devlet olan Irak'ın lideri Saddam Hüseyin, 1979 yılında yaşanan İslam Devrimi sonrası İran'ın zayıf bir rakip olacağını, diğer yandan uluslararası alandan böylesi bir devrime karşı savaşmasından dolayı destek göreceğini hesaplayarak bu maceraya atılmıştır. Ancak savaş hesaplandığı gibi kısa sürmemiş aksine her iki devleti de ekonomik ve askerî açıdan tüketen bir döngüye dönmüştür. Türk Dış Politikası bakımından ise darbe sonrası yıllarda Turgut Özal'ın bakış açısıyla şekillenen yeni bir anlayış hâkim olmuştur. Bu makalede, fırsatlar ve PKK'nın güçlenmesi gibi tehditleri bir arada bulunduran bu süreçte ekonomik çıkarları öne alan aktif tarafsızlık anlayışına göre hareket eden Türkiye'nin İran-Irak Savaşına yönelik izlediği dış politika ele alınacaktır.

Abstract

Autumn 1980 started extremely tense for both Turkey and the two neighboring countries, Iran and Iraq. While Turkey moved away from democracy as a result of the military coup of September 12, 1980; Iran and Iraq had also entered a bloody process that would have lasted eight years. The aggressor, Saddam Hussein, the leader of Iraq, embarked on this adventure, calculating that Iran would be a weak competitor after the Islamic Revolution in 1979, and that Iraq would receive support from the international arena for fighting against such a revolution. However, the war did not last as short as calculated, on

the contrary, it turned into a vicious circle that consumed both states economically and militarily. In terms of Turkish Foreign Policy, a new understanding shaped by Turgut Özal's point of view had prevailed in the post-coup years. In this article, in the process, which contained a combination of both opportunities and threats such as strengthening of PKK, Turkey's foreign policy towards the Iran-Iraq war, in which Turkey preferred to pursue active neutrality, putting economic interests in the first place, will be discussed.

Giriş: Savaş Öncesi Durum ve Savaşın Sebepleri

1958 yılında Irak'ta askeri bir darbe sonucu monarşinin devrilmesi ve bu ülkenin Bağdat Paketi ile bağlı olduğu anti-komünist kamptan ayrılmasından itibaren İran'ın bu ülke ile ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Şatt-ül Arap suyunun denetimi, Kürt sorunu, Şah rejiminin ABD ve İsrail ile yakın dostluğu ikili ilişkileri bu süreçte gergin tutmuştur. Şah'ın devrilip yeni ihtilal rejiminin gelmesiyle bu durumun değişeceği öngörölmüşse de durum bunun tam tersi olmuştur. Söz konusu savaşın görünür ve örtölü pek çok sebebinin olduğu söylenebilir. Bunlardan en dikkat çekenleri ise şunlardır:

- Basra Körfezi bölgesinde güç mücadelesi
- Irak'ın Şatt-ül Arap denetimi konusundaki ısrarı
- Irak'ın uluslararası sulara güvenli çıkış amacı
- Rejim ve ideoloji çatışması (Laik-İslami, Arap-Fars, Sünni-Şii ayrımları)
- Saddam Hüseyin ve Ayetullah Humeyni'nin kişilik ve liderlik özellikleri¹

Gerçekte iki ülke arasındaki sınır çatışmalarına dayanan savaşın ilk belirtileri, kendini 1971'deki Hürmüz Boğazı Adaları'nın İran

¹ Mehmet Hasgüler ve Bülent Uludağ "Kriz Üçgeninde Türkiye; Ortadoğu, Avrasya ve Kıbrıs Yazıları", Anka Yayınları, 2004, İstanbul, s.122

tarafından işgali ile göstermiştir. Ekonomik ve stratejik sonuçları itibarıyla bu işgal Irak'ın düşmanlığına sebep olmuş ve birtakım misillemelerde bulunmasına yol açmıştır. Nüfusunun çoğunluğunu Arapların teşkil ettiği petrol ve doğalgaz bakımından zengin olan İran sınırları içindeki Huzistan bölgesinde yaşayan Arapları bu ülkeye karşı kışkırtmaya başlamıştır. İran ise bir yandan Huzistan'ın kaybını önlemek ve Şatt-ül Arap sorunu konusunda Irak'ı sıkıştırmak için ülkenin kuzeyindeki Kürtleri desteklemiş ve silah yardımıyla bulunmaya başlamıştır.²

Irak ve İran arasında yaşanan bu gerginlikler 1975 yılındaki Cezayir Anlaşması ile bir süre için çözüme kavuşmuştur. Cezayir anlaşması, 1913 İstanbul protokolünde olduğu gibi, Şatt-ül Arap nehrinde, milletlerarası hukuk kurallarına uygun olarak, thalweg çizgisini İran ile Irak arasında sınır olarak kabul etmekteydi.³ Yine Cezayir anlaşmasına göre, taraflar, iyi komşuluk ve dostluk münasebetleri kuracaklar ve karşılıklı iş birliğinde bulunacaklardı. Bu anlaşma, her iki ülkenin yararınaydı. Çünkü Irak, Kürt ayaklanması dolayısıyla İran ile doğrudan bir çatışmaya girme ihtimalinden kurtulduğu gibi, Kürt ayaklanmasını bastırmak suretiyle Kerkük petrolerini yeniden işletme imkânını elde etmiştir. Buna karşılık İran da Irak ile bir çatışma ihtimalini bertaraf ettiği gibi Irak'ın, Şah'ın muhaliflerini desteklemekten vazgeçmesini sağlamıştır. Ancak 1979 yılında İran'da İslami rejimin kurulmasıyla gelişmeler tekrar yön değiştirmiştir. Bu yıl içerisinde Filistin sorunuyla ilgili olarak Camp David Anlaşması imzalanmış ve Mısır bu olay sonucunda Arap dünyasından ve Arap liderliğinden dışlanmıştı. Böylece Arap Ortadoğusu'nda bir liderlik sorunu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Irak, Müslüman Arap devletleri içinde ön

² Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Akçağ Yayınları, 2004 Ankara, s.285

³ Ekrem Yaşar Akçay, "Irak-İran Savaşı ve Bölgeye Etkileri", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), s.109.

plana çıkmaya başlamıştır. İnan'dan gelen devrim ihracına karşılık ABD ile ilişkilerini yumuşatan Saddam Hüseyin, 22 Eylül 1980 tarihinde İnan'a savaş ilan etmiştir. Saddam'ın resmi anlamda savaş gerekçeleri şunlardır:

- İnan, 1975 Cezayir Anlaşmasıyla yüklendiği taahhütlerini yerine getirmemekte ve Irak Kürdistan Demokratik Partisine yardıma devam etmektedir.
- İnan sınır çatışmalarını tahrik etmektedir.
- İnan 1975 Anlaşmasına göre Irak'a vermesi gereken bazı sınır bölgelerini teslim etmemiştir. ⁴

Saddam Hüseyin'e göre İnan karışıklık içinde olduğundan dolayı savaş kısa sürecek ve devrimci İnan'a hiçbir bölgesel ve küresel güç destek vermeyecekti. Böylece basit bir güç gösterisi ile yenilecek olan İnan'a isteklerini çok kolay bir biçimde kabul ettirecekti. Her şeyden önce İnan, Irak'ın Şatt-ül Arap suyolu üzerindeki haklarını tanıyacaktı ayrıca bu arada İnan devriminden itibaren kıpırdanmakta olan Irak Şiilerine de gözdağı verilmiş olacaktı. Irak, İnan'daki İslam devriminden ve dolayısıyla Şii hareketinden endişe duymaktaydı. Çünkü Humeyni'ye göre Irak'ta bulunan Necef ve Kerbela gibi Şiilerce kutsal sayılan yerlerin Iraklıların elinden alınması gerekmektedir. Diğer taraftan Irak, İnan'ı yenerek bu ülkenin Hürmüz Boğazı'nda işgal ettiği üç adadan çekilmesini ve Huzistan'da yaşayan Arap azınlığın korunmasını da talep edecekti. Aslında Saddam Hüseyin'in Huzistan'daki hedefi buradaki azınlığın korunmasından ziyade bölgenin petrol gelirinden yararlanmak ve Körfez'de daha uzun bir kıyıya sahip olmaktı. Kısaca Irak, İnan'ı kısa bir savaşla etkisiz hale getirerek hem bu ülkenin Irak Dava Partisi'ne verdiği desteği sona erdirecek, hem de İnan'ın hedefi olan Körfez

⁴ Yılmaz, *a.g.e*, s.287.

İslam düzenini engelleyecekti.⁵ Ayrıca Mısır'ın Arap dünyasından izole edilmesi ile boşalan liderliğe oturacaktı.

Saddam'ın hesaplamaları kendilerinin galip geleceği yönünde olsa da savaş başlamadan hemen önce İran her türlü sayısal karşılaştırmada Irak'ın oldukça önünde yer alan bir ülkeydi. 1980 yılında İran'ın nüfusu 39 milyon iken Irak'ın nüfusu yalnızca 13 milyon idi. İran'ın 2 bin km'lik kıyı şeridi Irak'ın kıyı şeridinin 50 katı kadardı. Irak'taki Sunni-Şii gerilimine karşın, İran'ın nüfusunun %95'ini Şiiler oluşturmaktaydı. 1979 yılında İran hava kuvvetlerinin elinde 66'sı gelişmiş F-14 olmak üzere 447 savaş uçağı bulunmaktaydı. Irak ise hava kuvvetleri anlamında 339 uçaktan oluşan bir filoya güvenmek zorundaydı. Donanma bakımından da İran yedi güdümlü füze gemisi, dört silah korveti ve altı füzeli hızlı saldırı gemisi ve 14 hoverkraft ile Irak'ın karşısında sayıca çok üstündü. Irak'ın mütevazı deniz gücü ise 12 hızlı saldırı gemisinden oluşmaktaydı. Diğer yandan İran'ın başkenti Tahran'ın Irak sınırından 700 km içerde olması İran için büyük bir avantaj sağlarken, Irak'ın başkenti Bağdat'ın İran sınırına uzaklığı yalnızca 120 km idi. Dahası, Irak için çok önemli petrol üretim merkezleri olan Musul ve Kerkük de İran sınırına yakındı. Kara kuvvetleri anlamında yine İran'ın sayısal üstünlüğü söz konusuydu fakat burada İran ve Irak'ın savaşmaya hazır güçleri göz önüne alındığında İran ordusunun bu dönemde gerçekçi tek misyonunun batı sınırını korumaya yönelik olduğu görülmektedir. Irak ise 190 bin kişilik ordusuyla sayısal anlamda 285 bin kişilik İran ordusunun gerisinde kalmış olsa da; İran, Türkiye ve Suriye sınırları olmak üzere kritik önem taşıyan üç cephede hazır bulunmak zorunda oluşu ve aynı zamanda kuzeydeki Kürt nüfusu kontrol altında tutmak gibi bir meydan okumayla yüzleşmesi dolayısıyla deneyimli bir kara ordusuna sahipti. Nitekim savaş başladıktan sonra bu sayısal

⁵ Türel Yılmaz, "Türkiye'nin Ortadoğu'daki Sınır Komşuları ile İlişkileri, 1970-1997" Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997, s.37.

avantajını hızla kaybeden İran ordusu ağır kayıplar vererek 150 bin kişiye düşmüştür. Amerikalı askeri danışmanların devrim sonrasında ülkeyi terk etmesi ile İran'ın hava kuvvetlerindeki sayısal üstünlüğünü oluşturan askeri uçaklardan bazıları ya hiç kullanılamamış ya da bozulan parçaların onarılamamasından dolayı zamanla kullanmaz hale gelmiştir. İran hava kuvvetleri bu şekilde kapasite kaybına uğrarken, Irak 140 yeni Su-20 ve MiG-23 uçaklarıyla hava kuvvetlerini modernize etmiştir.⁶

Bu sayısal farklılıkları İran'da devrim sonrası döneminin olağanüstü koşulları karşısında fırsat olarak görüp göz ardı eden Saddam İran'a saldırmıştır. İran güçlerinin devrim etkisiyle organize olamaması, Humeyni'nin iktidara gelişiyle kendisine muhalif gördüğü yüksek rütbeli birçok subayı idam ettirmesi sebebiyle orduda meydana gelen otorite boşluğu savaşın ilk dönemlerinde Irak'ın lehine olmuştur. İran askerinin de morali gitgide bozulmuştur.⁷ Ancak daha sonra İslami inanç ve İranlılık şuuru orduya ve halka motivasyon sağlamıştır. İran kuvvetleri iki yıldan daha az bir sürede Irak askerini geri püskürterek İşgal altındaki topraklarının büyük bir kısmını geri almıştır. İran'ın savaşta ana hedefi "Kâfir Saddam rejimini devirerek Müslüman nüfusunun %60'ını Şiilerin oluşturduğu Irak'ta İslam Cumhuriyeti kurmaktır. Savaşı daha ziyade Müslüman olmayan Ba'as Partisinin Müslüman bir ülkeyi işgali olarak nitelendiren Humeyni'ye göre Saddam, "İslam'ı yok etmek için ve İran'ı parçalamak için" savaşıyordu.⁸

1986 yılına gelindiğinde bütün dengeler İran lehine dönmüştür. Bu yıl içinde Kuveyt'e birkaç kilometre uzaklıktaki Fao Adasını ele geçiren İran birlikleri, Bağdat rejimine karşı olan Kürt aşiretleriyle birlikte Kürtlerin çoğunlukta olduğu kuzeyden de taarruza geçmiştir.

⁶ Efraim Karsh, *"The Iran-Iraq War 1980-1988"*, Osprey Publishing, 2002, Oxford, s.16-19.

⁷ Ibid. s.38.

⁸ Hasgüler veUludağ, s.124.

İran savaşta üstünlük sağlamaya başlayınca körfezdeki Arap devletleri İslam devriminin kendilerini de etkilemesinden korkarak Bağdat'a yardıma başladılar. Bu arada Arap basını da Irak'tan "Doğu sınırlarının bekçisi" şeklinde bahsetmekteydi.⁹ Ancak diğer yönüyle Irak-İran savaşı, Arap dünyasındaki bölünmeyi daha da keskinleştirmiştir. Basra Körfezi ülkeleri ve Suudi Arabistan, Irak-İran savaşı karşısında bir rahatlık duygusu taşımışlardır. Körfez ülkeleri her ne kadar Saddam Hüseyin'in Körfeze hâkim olmak ve Arap liderliğini ele geçirmek hususundaki tasarılarını biliyorlarsa da, Irak'ın İran'ı yenerek Şii tehlikesini bertaraf etmesi daha fazla çıkarlarına uygun görünmekteydi. Fakat Saddam Hüseyin'in hesapları yanlış çıkınca, özellikle Suudi Arabistan Irak'a yardım etmeye başlamıştır. Hatta Irak'ın durumu 1982 yılında kötüleşmeye başlayınca, Suudi Arabistan İran'a, savaşı durdurması için 50 milyar dolar teklif etmiş, fakat İran 150 milyar dolar istemiştir.¹⁰

İran'ın bu şekilde başarılar elde etmesi sadece bölge ülkelerini değil, büyük devletleri de endişeye sevk etmiştir. Nitekim bu endişenin sonucu olarak ABD'nin Irak'a daha da yakınlaştığı ve Sovyetler Birliği'nin bu ülkeye yapmakta olduğu silah sevkiyatını hızlandırdığı bilinmektedir. Böylece İran uluslararası platformda yalnız bırakılmaya başlamıştır. Bu yalnızlık Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 1987 tarihinde oybirliği ile kabul ettiği 598 sayılı kararı doğrultusunda daha da belirgin hale gelmiştir. Tarafları ateşkese ve savaş öncesi sınırlara çekilmeye çağıran, esirlerin değişimi ve bir savaş gözlem komisyonunun kurulmasını öngören bu kararı Tahran yönetimi kabul etmeyince İran'a silah ambargosu uygulanmaya başlamıştır.¹¹

Aynı yılın Eylül ayında ABD ve İran savaş gemileri arasında sıcak çatışma baş göstermiştir. Kasım 1987 tarihinde Arap zirvesi

⁹ Ibid. s.126.

¹⁰ Akçay, s.109.

¹¹ Yılmaz, *Türkiye'nin Ortadoğu'daki Sınır*, s.41.

Suriye'nin de onay verdiği ve İran'ı kınayan bir kararı kabul etmiştir. Ayrıca İran halkının uzun süren savaş yüzünden direnişe yönelik gösterdiği isteksizlik Tahran'ın 598 sayılı kararı kabul etmesinde etkili olmuştur. Böylece İran, Irak'a değil ama karşısındaki uluslararası kamuoyuna mağlup olmuştur. Bu mağlubiyette en büyük payı, 1987-88 döneminde savaşa yönelik Amerikan müdahalesi teşkil etmiştir.

Anlamsız bir biçimde sekiz yıl süren savaş sonunda yüz binlerce kişi ölmüş ve milyonlarcası da yaralanmıştır. İki ülkenin de ekonomisi askeri harcamalar sebebiyle çökme noktasında gelmiştir. İran-Irak savaşının anlamsızlığını gösteren en önemli örnek ise Saddam Hüseyin'in Ağustos 1990 tarihinde İran yönetimine 1975 Cezayir Anlaşması şartlarını kabul ettiğine dair gönderdiği mesajıydı.¹²

Savaş ve Türkiye

22 Eylül 1980 tarihinde Irak birliklerinin İran sınırını geçmesiyle başlayan savaşın Türkiye'yi etkilemesi kaçınılmazdı. İran-Irak savaş II. Dünya Savaşından beri ilk kez Türkiye'nin kapısına bu ciddiyette bir savaşı getirmiştir. İran'da İslam devrimi ile birleşen bu savaş Ankara'yı daha önce hiç yapmadığından daha fazla doğu sorunlarıyla ve komşularıyla ilgilenmeye mecbur etmiştir. Türkiye genel dış politika anlayışına uygun olarak savaşta tarafsız kalmıştır.

Savaşın çıkmasından on gün önce, 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de iktidarı darbe ile ele geçiren askeri yönetim ne İran'ın ne de Irak'ın galibiyetinin Türkiye'ye bir yarar getireceğini düşünmekteydi. Ancak 1983 yılına kadar süren askeri yönetim ve bu yıldan itibaren Özal hükümetleri tarafsızlığı kesin bir ilke olarak değil daha pragmatist anlamda gerektiğinde vazgeçilebilecek bir

¹² Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, s.237.

politika olarak belirlemişlerdir.¹³ 1983 yılından itibaren Türk Dış Politikasında yaşanan değişimi Özal'ın bizzat kendi liderlik karakteriyle açıklamak mümkündür. Özal bu dönemde dış politikada değişimin ana kaynağı olmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Özal'ın dış politikada ortaya koyduğu değişimi radikal olarak tanımlamak yerinde olmayacaktır. Bunun yerine, Özal geleneksel çizgiden ve Batı oryantasyonundan şaşmadan dış politikada aşamalı bir değişim ortaya koymuştur. Bu yeni dış politika anlayışında ister Batı ister Doğu Bloğunda, ister dini ister laik düzende, ülkelerin farklı kimlikler ve amaçlara sahip olarak da uyum içinde yaşayabileceği görüşü hakimdir. Dahası Özal, Türkiye'deki çoğulcu kimliğin ülkenin değişimi ve gelişimi için itici bir güç olduğunu savunmuştur. Özal için Türkiye Doğu ve Batı arasında köprü vazifesi gören bir jeopolitik konuma sahiptir ve bu konum ülkenin gelecekte uluslararası politikada ve ekonomik alanda oynayacağı kilit role işaret etmektedir. Bu çoğulcu kimlik vurgusu ve köprü analogisi Özal'ın ortaya koyduğu dış politikanın çok yönlü olmasına imkân sağlamıştır. Böylelikle, o zamana kadar Türkiye'nin geleneksel dış politika çizgisinde kuşkuyla yaklaşmış olan Arap dünyasına açılım mümkün olmuştur. Hem bu yeni dış politika anlayışı hem de Özal hükümetlerinin iç ve dış politikada en önemli önceliklerinin ekonomik konular olması İran-İrak savaşı sırasında Türkiye'nin daha pragmatik hareket etmesine katkı sağlamıştır.¹⁴

Gerçekte Türkiye savaşta aktif tarafsızlık politikasını takip etmiştir. Batı ve Doğu blokları da dahil dünyadaki pek çok ülkenin aksine Türkiye, savaş sırasında gizli ya da açık İran karşıtı bir politika izlememiştir. Türkiye, tarafsızlığını ileri sürerek her iki komşusundan da uzak kalmamıştır. Aynı zamanda Türkiye 1980'li yıllarda

¹³ Faruk Sönmezoğlu, "II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası", Der Yay, 2006, İstanbul, s.440

¹⁴ Erkan Ertoşun, Change and Leadership in Foreign Policy: The Case of Turgut Ozal's Premiership in Turkey, 1983-1989, *Mediterranean Quarterly*: June 2016, s.52-59.

İran'ı izole etmeye yönelik Batı çabalarına katılmamıştır.¹⁵ Aksine Irak ve İran ile de yakın ilişkiler içine girerek savaş boyunca bağlantılarını geliştirmiştir. Esasında aktif tarafsızlık Özal döneminin dış politika anlayışına uygun olarak savaştan azami ölçüde ekonomik ve siyasi kazanç elde etme çabasını ifade etmektedir. Özal iktidarı döneminde başlayan ve Türk dış politikasına bu yönde şekil veren dışa açılma süreci İran-İrak Savaşında oluşturulmaya başlanmış ve Batı dünyası ile birlikte Ortadoğu ülkeleriyle de yakınlaşma sürecinin bir aracı olmuştur. 1980-83 yılları arasında darbe sebebiyle Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin askıya alınması sonucu Ortadoğu coğrafyası önemini arttırmış ve bölge bir anlamda pazar arayışlarının hedefi haline gelmiştir.¹⁶

İran devriminin hemen ardından Türkiye, İslam coğrafyası içinde en güçlü ve istikrarlı ülke şeklinde değerlendirilmeye başlamıştır. Özellikle savaş sonunda Türkiye'nin Ortadoğu'da İran'a nazaran daha güçlü ve özgürlükçü siyasal ve dini yaşantısıyla diğer ülkelere model haline geldiği görülmüştür.¹⁷

İran-İrak Savaşı yarattığı birtakım fırsatlar ve sorunlar sebebiyle Türkiye'nin dış politikasında önemli bir gündemi oluşturmuştur. Aktif tarafsızlık anlayışı gereği Türkiye savaşta her iki ülkeyle olan ticaretini arttırmış ve hatta bu ülkelerin dönem dönem dışa açılan tek kapısı haline gelmiştir. Dönemin Türkiye İran Büyükelçisi, Türkiye'nin de parçası olduğu Batı bloğunun Irak'ı desteklediğini ancak bunun Türkiye-İran arasındaki iyi ilişkileri etkilemeyeceğini belirtmiştir. Bu bağlamda, savaş başladığı dönemde, Batılı müttefiklerini izleyerek Irak'ı destekleyeceğini düşünülen

¹⁵ Muhittin Ataman, *Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy, Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.1, No.1, Spring 2002, s.137.

¹⁶ Nevra Laçınok, *"Türk Dış Politikasında Liderler"* Bağlam Yay, 2007, İstanbul, s.587

¹⁷ Evren Altınkaş, *"The Iran-Iraq War and its Effects On Turkey"*, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 1, No. 4, s.8.

Türkiye'nin 2 Ekim'de aktif tarafsızlık izleyeceğini açıklaması İran'da şaşkınlık yaratmış ve hatta başarı olarak görülmüştür.¹⁸ Bugünden bakıldığında şaşkınlık yaratan bir diğer konu da Kemalist çizgisiyle bilinen Cumhuriyet Gazetesi'nde Batı dünyasının izole ettiği İran'ın önde gelen iki önemli isminin, Cumhurbaşkanı Hameney¹⁹ ve Dışişleri Bakanı Velayati'nin²⁰, ön sayfadan basılan röportajları olmuştur.

Belirtmek gerekir ki Türkiye savaşın iki tarafıyla da iletişim halinde olan nadir ülkelerden biridir. Ancak 1983 yılından itibaren Türkiye ve İran arasındaki bahar havası yerini sıfır toplamlı bir oyuna bırakmaya başlamıştır. Bunun nedeni, o zamana kadar İran'ın saldırılarında odaklandığı temel bölgelerin Basra ve Şatt-ül Arap olmasıdır. 1983 yılına gelindiğinde ise savaş Irak'ın kuzeyine kaymıştır. Bu durum, Türkiye'nin Irak'la ticaretini tehdit edebilecek ciddi bir konu olarak kaygı yaratmıştır. Ağustos 1983'te İran birliklerinin Kerkük'ü ele geçirmeye yönelik harekâtı ve İran Meclis Başkanı Haşemi Rafsancani'nin yaptığı İran'ın Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nı ele geçirmeyi amaçladığına dair konuşması²¹ Dışişleri Bakanı İltar Türkmen'e sorulmuştur. Türkmen, Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir harekete girişilmemesi prensibine savaşın her

¹⁸ Elliot Hen-Tov, "Asymmetry of Interest: Turkish-Iranian Relations since 1979." 2011, Order No. 3452600, Princeton University, <https://search.proquest.com/dissertations-theses/asymmetry-interest-turkish-iranian-relations/docview/864742338/se-2?accountid=13014> (Erişim: 27.10.2020), s.77-78.

¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "İlişkilerimiz Gelişmeli", 22 Şubat 1982, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242431&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> (Erişim:28.10.2020)

²⁰ Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "Türkiye ile İlişkileri Geliştirmek İstiyoruz", 17 Şubat 1982,

<https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242418&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> (Erişim: 28.10.2020)

²¹ Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "Kerkük Bombalanırsa Türkiye'nin ve Irak'ın Kaybı Büyük Olacak", 3 Ağustos 1983, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3241938&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> (Erişim: 29.10.2020)

iki tarafının da uymasının beklendiğini belirtmiştir.²² Türkmen'in açıklamasında savaşın iki tarafına da vurgu yapması Türkiye'nin izlediği aktif tarafsızlık rolüne bağlı olduğunu muhataplarına tekrar hatırlatır niteliktedir.²³

Bunun yanında savaşın ilk yıllarından itibaren Irak'ın kuzeyinde beliren ve Türkiye'nin doğu bölgelerinde eylemler düzenleyen PKK terör örgütü ülkenin güvenliğini ciddi biçimde tehdit eder hale gelmiştir. Ayrıca terör faaliyetlerine karşı Türkiye'nin aldığı bazı askeri tedbirler uluslararası sahada insan hakları bağlamında birtakım şüphelere yol açmıştır. Savaş sonunda ortaya çıkan Kürt mültecileri sorunu da Türk dış politikasını ekonomik ve siyasi anlamda meşgul etmiştir.

Savaş Boyunca Türkiye'nin Ticari Faaliyetleri

Savaş yılları boyunca Türkiye genelde Ortadoğu ile, özelde İran ve Irak ile geliştirdiği ticari faaliyetlere hız vermiştir. İran-Irak savaşının başladığı yıllarda Türkiye, birkaç yıldır mücadele ettiği ekonomik krizi aşabilmek için yeni pazarlara açılmaya çalışmakta idi. Bu dönemde Turgut Özal'ın dış meselelere yaklaşımı çerçevesinde Türkiye, ithal ikameci politikayı bir yana bırakarak serbest ticaret ve ihracata dayalı ekonomik anlayışa yönelmiştir. Bunun sonucunda genel dış ticaret hacmi artarken bölge ülkeleriyle ve özellikle savaşan ülkelerle yapılan ticaretin oranı, bu artıştan yüksek olmuştur. Savaştan dolayı siyasi ve ekonomik sıkıntı yaşayan İran ve Irak ise Batı'ya ekonomik ve lojistik açıdan yakın olabilmek amacıyla Türkiye'ye ihtiyaç duymuşlardır. Ankara yönetimi ise bu

²² Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "Türkmen: İran'ın", 2 Ağustos 1983, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml> (Erişim: 29.10.2020), s.11.

²³ Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "Ankara, İran-Irak Savaşından Kaygılı", 3 Ağustos 1983, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3241938&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> (Erişim:29.10.2020)

ülkelerle Batı arasında köprü vazifesini yerine getirdiğini daha iyi anlayarak İran ile Irak'ın söz konusu zaafalarını savaş boyunca en iyi biçimde kullanmıştır. Bağdat'ın bakış açısından ele alındığında Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak öne çıktığı görülmektedir. Türkiye, hem Irak'ın petrol ihracındaki başlıca boru hatlarından birini; hem de Irak'ın endüstriyel ve tarımsal faaliyetleri için hayati önemi olan Fırat ve Dicle nehirlerinin akış rejimini kontrol etmektedir. Bu bakımdan, petrol bağlamında Türkiye, Irak'ın Akdeniz'e açılan kapısı olarak öne çıkmaktadır. İran ise Türkiye'nin sanayileşme sürecine girmesiyle artan enerji ihtiyacına büyük bir petrol üreticisi olması nedeniyle cevap verecek kapasiteye sahiptir. Ancak ülke 1979'da yaşanan devrimin ardından uluslararası alanda izolasyona maruz kalmıştı. Bu şartlardan sıyrılmakta Batı'ya açılan bir iletişim hattı olarak Türkiye kuşkusuz çok değerliydi. İran için ithal malların ülkeye gireceği en avantajlı rotayı yine Türkiye teşkil etmekteydi. Hürmüz Boğazı ve Pakistan üzerinden gelen malların yolda geçirdiği süre çok daha uzun ve maliyetleri de göreceli olarak fazlaydı. Aynı zamanda ticari faaliyetlerde Sovyet topraklarını kullanmanın İran için ortaya çıkardığı dezavantajlar fazlaydı.²⁴ Tüm bunların sonucunda, 1980'li yılların ilkyarısında Türkiye'nin toplam ihracatının yaklaşık %45'i Ortadoğu ülkelerine yönelmişken, bunun %55'lik bir kısmı da İran ve Irak'a yapılmıştır.²⁵ Bunun sebebi bir yandan savaş ekonomisi içerisinde bulunan bu ülkelerin bazı ürün eksikliklerini Türkiye'den karşılama düşünceleri, diğer yanda da tarafların Türkiye ile olan siyasi ilişkilerini arttırarak bu ülkeyi yanına alma endişeleridir.

1980 yılında başlayan ve sonraki yıllarda artan ticaret hacmi başarısı sadece savaşan devletlerle değil, diğer Arap ülkeleriyle de ilgilidir. Bu dönemde Arap ülkeleri Türkiye'yi ve Türk pazarını

²⁴ Pierre Razoux, *"The Iran-Iraq War"*, The Belknap Press of Harvard University Press, 2015, s.117-120.

²⁵ Sönmezoğlu, *a.g.e* s.442

yeniden keşfetmiştir. Ankara'nın savaşan taraflara eşit mesafede durması ve bu ülkelerin Avrupa ile olan transit yollarında köprü olması önemli bir avantaj olmuştur. İran ve Irak'ın savaş yılları boyunca Türk karayolları ve karasularını güvenle kullanması diğer pek çok Arap ülkesini de cezp etmiştir. Özellikle karayollarında seyreden araçların güvenliğini sağlayarak hiçbir ülkenin mallarına zarar vermemesi, Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'nda prestijini arttırmıştır. Savaşın ilk dönemlerinde Irak'ın Şatt-ül Arap limanlarını kapatması Türkiye'nin ticaretine zarar vermiş olsa da 1982'den sonra durum tekrar düzelmiş ve Türk ihracatı yeniden yükselerek savaşın sonlarında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Türk ihracatçılarının en çok hedeflediği ülkelerden biri Irak haline gelmiş ve onu da diğer Arap ülkeleri takip etmiştir.²⁶

1982 yılının ilk günlerinde, İran Dışışleri Bakanı Velayati'nin Ankara ziyaretinde Turgut Özal ilk defa İran petrolüne karşılık Türkiye'nin ülkeye gıda ihracatı yapacağı takas sistemini önermiştir. Teklif, İran tarafından karşı karşıya olduğu uluslararası izolasyona bir pencere açması bakımından büyük bir heyecanla karşılanmış ve 14 Ocak 1982'de iki ülke Sanayi Bakanları arasında bir ekonomik protokol imzalanmıştır. Bunu, Mart ayında, Başbakan Yardımcısı Özal'ın 500'e yakın özel sektör temsilcisi ile İran'a yaptığı beş günlük ziyaret takip etmiştir.²⁷ Burada Özal, Ahvaz ve İskenderun arasında, İran petrol ve doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak daha büyük bir boru hattının yapımına ilişkin öneride bulunmuştur.²⁸ Gezinin dönüşünde Özal bir öngörüde bulunarak bir sonraki yıl Türkiye'nin İran'a ihracatının 1 milyar dolar seviyesine çıkacağını açıklamıştır. İran Başbakan Yardımcısı ise tarihlerinin en büyük ekonomik

²⁶ Erdal Şimşek, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası" Kum Saati Yay, 2005, İstanbul, s.88

²⁷ Mehmet Barlas, "Tahran Seferi", Milliyet Gazetesi Arşivi, 11 Mart 1982, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZhVLU0SVn2054pvQrepP5w_x3D_x3D_\(Erişim: 28.10.2020\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZhVLU0SVn2054pvQrepP5w_x3D_x3D_(Erişim: 28.10.2020).)

²⁸ Elliot Hen-Tov, a.g.e. s.86.

antlaşmasını Türkiye ile imzaladıklarını söylemiştir.²⁹ Türkiye'nin İran'a ihracatının 1980 yılında sadece 85 milyon dolar gibi mütevazı bir rakam olduğu göz önüne alındığında Özal'ın ortaya koyduğu hedefin oldukça iddialı olduğunu söylemek mümkündür lakin Türkiye bu hedefe ulaşmayı başarmıştır.³⁰ İran'a yapılan bu geziyi müteakip, Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikasının gereği olarak, Başbakan Ulusu Bağdat'ı ziyaret etmiştir. Ulusu da tıpkı Özal gibi iki ülke arasındaki ticaret hacmi konusunda aynı iddialı rakamı hedef olarak koymuştur.³¹ Fakat aşağıdaki tablodan da görüldüğü üzere savaş boyunca bu rakama ulaşamamıştır.

Türkiye'nin Savaşan Ülkelere Yaptığı İhracat (Milyon \$)

YILLAR	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
İRAK	559	610	319	934	961	553	945	986
İRAN	233	791	1087	751	1079	564	439	546

Kaynak: Faruk Sönmezoğlu, "II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası", s.442

Savaşan devletler açısından bakıldığında ise İran için Türkiye önemli bir ticari partner olmuştur. İki ülke arasında 9 Mart 1983 tarihinde "Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bundan bir yıl sonra da 1964 yılında kurulmuş olan, CENTO'nun ekonomik düzeydeki örgütlenmesi olarak gözüken ve 1979 İran devrimi sonrasında fonksiyonunu yitiren bu anlaşma

²⁹ Milliyet Gazetesi Arşivi, "Özal: İran'a 600 milyon dolarlık mal satacağız", 11 Mart 1982,

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZhVLU0SVn2054pvQrepP5w_x3D_x3D_ (Erişim: 28.12.2020)

³⁰ Elliot Hn-Tov, a.g.e., s.86.

³¹ Özer Yelçe, "İrak'la da ticaret hacmi 1 milyar dolara çıkarılıyor", Milliyet Gazetesi Arşivi, 17.03.1982,

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?ilkTar=17.03.1982&sonTar=18.03.1982&ekYayin=&drpSayfaNo=&araKelime=ulusu&gelismisKelimeAynen=&gelismisKelimeHerhangi=&gelismisKelimeYakin=&gelismisKelimeHaric=&Siralama=RANK%20DESC&SayfaAdet=20&isAdv=true> (Erişim: 28.12.2020), s.9.

yerine 1984'de Türkiye, Pakistan ve İran'ın katılımıyla Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurulması kararlaştırılmıştır.³²

Türkiye'nin Irak ile olan ticaretinde de savaşın başlaması sebebiyle bir canlanma görülmüştür. Irak Türkiye'den ağırlıklı olarak sanayi ürünleri alırken Türkiye'nin bu ülkeden yaptığı ithalatı neredeyse yalnızca petrolden ibaret kalmıştır. Savaş sona erdiğinde Türkiye yaklaşık %15'lik bir oranla Irak'ın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında ilk sırada yer alırken, Irak Türkiye'nin beşinci ithalatçı ülkesi olmuştur. Savaşın zorlukları ve düşen petrol gelirleriyle Irak 1980'lerin ortalarından itibaren ödeme gücünü çekmeye başlamıştır. Bu sorunu çözmek üzere Türkiye, Irak'ın borçlarını taksitlendirmiş ve bu ülkeye yeni krediler sağlamıştır.³³

Irak ve İran ile olan ticarete, petrol, Türkiye için en önemli ithalat metaı haline gelmiştir. Aynı şekilde, savaşın bu iki ülke Türkiye'nin başlıca petrol sağlayıcıları olmuşlardır. Savaşın başından sonuna kadar artan bir ivmeyle Türkiye, bu iki ülkeden 16 milyon dolarlık petrol ithalatı gerçekleştirmiştir. Buna karşılık Türkiye taraflara daha çok gıda ürünleri satmıştır.³⁴ Hatta Türkiye'nin savaşın ilk beş yılı boyunca Ortadoğu ile yaptığı ticaret Irak ve İran odaklı olmuştur. Söz konusu ekonomik etkileşimler Türkiye'nin savaş ortamındaki belirsizliğe karşılık olarak İran ve Irak ile siyasi ilişkilerini istikrarlı ve güvenli bir atmosferde yürütmesine aracılık etmiştir. Savaşın devletler açısından ise Türkiye'nin bu ticari pozisyonu kendileri için tarafsız kalmasını garanti etmiştir.³⁵

³² Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.442.

³³ *a.g.e.*, s.443.

³⁴ Şimşek, *a.g.e.*, s.88.

³⁵ Philip Robins, "Turkey's Economic Relations with the Middle East" Chatham House Papers, The Royal Institute of International Affairs, s.102.

Tablo 1: Türkiye'nin Savaş Yıllarında Savaşan Ülkelerden Yaptığı Petrol İthalatı

Yıl	İthal Edilen Petrol (Milyon Ton)	Yapılan Ödemeler (Milyon Dolar)	Petrol Fiyatları Dolar/Ton)
1980	10,4	2,61	248,81
1981	11,5	3,217	277,83
1982	13,9	3,538	254,44
1983	14,1	3,137	221,67
1984	15,5	3,397	217,94
1985	15,5	3,213	206,91
1986	16,8	1,799	106,75
1987	20,1	2,762	137,41
1988	21,7	2,429	111,77

Kaynak: Philip Robins, "Turkey's Economic Relations with the Middle East", s.102

1980 Eylül'ünde savaş başladığı zaman, Irak'a ait Körfez dolum tesislerinin kapanması ve 1982 Nisan'ında Suriye'nin kendi topraklarından geçen Irak boru hattını kesmesi ile Irak'ın petrol alışverişinde kriz süreci başlamıştır. Bu sebeple, Irak açısından Türkiye'nin önemi artmış ve Irak petrolünün sevk edildiği tek hat Kerkük-Yumurtalık boru hattı olmuştur. Bağdat yönetimi de savaş sırasında karşı karşıya kaldığı krize Türkiye ve Suudi Arabistan'daki ihraç yollarını geliştirmeye çalışarak cevap vermiştir. Irak'ın güneyindeki Ürdün ve Suudi Arabistan hattının Filistin sorunu sebebiyle güvenli olmaması Türkiye'ye ayrı bir önem sağlamıştır.³⁶

Aktif tarafsızlık Türkiye'yi sadece savaş dışında tutmakla kalmamış aynı zamanda ekonomik çıkarlarına da hizmet etmiştir. Savaşın uzun süre devam edeceği anlaşıldığında Türkiye her iki ülkeden sağladığı petrol arzının korunması için çalışmaya başlamıştır. 17 Kasım'da, savaşa bağlı olarak petrol akışındaki olası

³⁶ Yılmaz, *Türkiye'nin Ortadoğu'daki Sınır*. s.41

bir kesintiye karşı Türkiye, Suudi Arabistan ile bir anlaşmaya varmıştır. Bundan kısa süre sonra Türkiye hem Irak hem de İran ile petrolü daha uygun fiyatlarla satın alacağı anlaşmalar yapmıştır. Buna göre, petrol alımında yeni ödeme yöntemleri daha çok takas yahut kredi üzerinden olacaktı. Bu aşamadan sonra iki ülke de giderek artan oranda Türk mallarına karşılık petrolün değişimine yönelmişlerdir. Türkiye bu şekilde savaş ekonomisinin getirisiyle cari açığını azaltma olanağı bulmuştur.³⁷ İran-İrak Savaşı 1982-1987 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu ile ticaretini yaklaşık beş kat büyütürken dış ticaret modelini değiştirmiştir.³⁸

İran-İrak Savaşı ve Türkiye'ye Yönelik Olumsuz Etkileri

İran-İrak Savaşının Türkiye açısından yarattığı sorunların başında, bölgedeki karışık durumdan ve Kuzey Irak'taki askeri boşluktan yararlanan Kürtlerin bölgede inisiyatif alması ve bu çerçevede PKK'nın da ilk ortaya çıkışı gelmektedir. Özellikle savaşın İran'ın ağır bastığı dönemlerinde Irak'ın kuzeyinde denetimi ele almaya başlaması ve Kerkük-Yumurtalık Boru Hattıyla birlikte Türkiye üzerinden yapılan ticaretin güvenliği noktasında Ankara'da endişe doğurmaktaydı. İkinci olarak da Saddam yönetiminin İran'la işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Irak Kürtlerine karşı giriştiği şiddet politikaları sonucu Irak'tan Türkiye topraklarına büyük bir Kürt iltica hareketi başlamış ve bu da Türkiye'nin önemli bir güvenlik sorunu haline gelmiştir.

Savaş ve PKK Terörü

İran-İrak Savaşı sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yeni yeni baş göstermekte olan PKK terör örgütü, bölgede sıkıyönetim ilan edilmesiyle birlikte Türkiye'de barınamayarak Suriye'de ve Irak'ın kuzeyinde yuvalanmaya başlamıştır. Türkiye, Bağdat hükümetinin kontrolü dışında kalan Irak topraklarının güvenlik denetimini

³⁷ Elliot Hen-Tov, a.g.e., s.78-79.

³⁸ Şimşek, a.g.e, s.86

yapmak istemiştir. Bu amaçla Irak'ın kuzeyine asker göndererek mücadeleye etmeyi hedeflemiştir. Irak ile 1983 yılında yapılan "Sınır Güvenliği İşbirliği Anlaşması" Türk Silahlı Kuvvetlerine sınır ötesi harekât hakkı tanımaktaydı. Buna benzer bir anlaşma İran ile de imzalanmak istenmişse de Tahran yönetimi Türkiye'nin taraf-sızlığını sağlamak için Kürtlere ve terör eylemlerine destek veremeyeceğini bildirmiş ve bu vaadini savaş sonuna kadar yerine getirmiştir.³⁹

1985 yılında PKK, Kürdistan Ulusal Kurtuluş cephesi (ERNK) ile siyasallaşmasını tamamlamış ve Türkiye'de çeşitli terör eylemlerine hız vermiştir. Irak ile imzalanan protokol sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri, PKK ile birlikte bu örgütle ilişkili olan KYB ve KDP gruplarına ait kamplara pek çok kara ve hava harekâtı düzenlemiştir. Savaş sonuna kadar Irak'ın kuzeyine üç büyük askeri operasyon düzenlenmiştir. Fakat bu operasyonlar neticesinde o dönem itibarıyla aralarında ihtilaf bulunan KYB ve KDP grupları Türkiye'ye karşı birleşmiş ve tekrar İran'dan destek sağlamaya başlamışlardır.

Bu arada 1987 Şubat ayında İran ordusu Irak'ın kuzeyine doğru ilerlemeye ve Kerkük-Yumurtalık Boru Hattını tehdit etmeye başlamıştır. Aynı zamanda Türkmen nüfusun yoğun olarak bulunduğu Kerkük'ün de tehlike altına girmesiyle Türkiye-İran ilişkileri gerginleşmeye başlamıştır. PKK terörü yüzünden Irak topraklarına giren Türk ordusunun İran birlikleriyle karşılaşma ihtimali belirmişse de yapılan siyasi görüşmeler sonucunda bu tehlike sona erdirilmiş ve İran'ın bir süredir KDP'ye verdiği desteğin geri çekilmesi sağlanmıştır.

PKK terörü konusunda Türkiye ve Irak'ın ortak hareket etmesi, İran tarafından Türkiye'nin savaşta Irak'ı desteklediği şeklinde algılanmıştır. Aynı şekilde KDP lideri Barzani de Türkiye'ye karşı 1983'te PKK ile imzaladığı "Dayanışma İlkeleri Protokolü"nü

³⁹ Turan Silleli, "Büyük Oyunda Türkiye-İrak İlişkileri", IQ Yay, 2005, İstanbul, s.166

Ankara'nın baskısıyla feshederek, örgütü terörist olarak ilan etmiştir. PKK terörü konusunda savaş boyunca Ankara ve Bağdat hükümetleri birbirlerine daha yakın, buna karşılık Tahran ve Şam hükümetleri de kendi aralarında benzer politikalar takip etmişlerdir. Gerek Suriye gerekse de İran'ın Kürtleri kışkırtmaları karşısında Türkiye ve Irak doğal müttefik haline gelmişlerdir.⁴⁰ Buna paralel olarak, dönemin CIA belgelerine yansıdığı kadarıyla, Türkiye bu savaşta aktif tarafsızlık politikası izlediğini beyan etmiş olsa da giderek Irak tarafına yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşmanın emareleri; Türkiye-İrak arasında 1984 yılında varılan ve Türk kuvvetlerinin Kürt ayrılıkçı unsurları Irak sınırını geçtikleri takdirde belirli kurallar çerçevesinde takip etmesine müsaade eden anlaşma, Irak'taki petrol kuyularına zarar verilmemesi konusunda Türkiye'nin İran'ı uyarması ve aynı zamanda Türkiye'nin İran'daki devrimin bölgede yayılması endişesi gibi unsurlardan anlaşılmaktadır.⁴¹

Iraklı Sığınmacılar Sorunu

Savaşın son aylarına girildiğinde ise, Iraklı Kürtlerden destek alan İran ordusu kuzey bölgelerden ilerleyişiyle Türkiye'nin önünde yeni bir meydan okuma olarak belirecek olan Iraklı Kürt sığınmacılar sorunun fitilini ateşleyen ilk domino taşı devrilmiştir. İran sınırına 14 km uzakta bulunan 70 bin nüfuslu Halepçe ve Hırmal şehirleri İran birliklerinin eline geçmiştir. Bağdat yönetimi Kürtlerin bu tutumunu kabullenmemiş ve Halepçe şehrine Mart 1988'de hava harekatıyla kimyasal bomba atmıştır. Bu saldırıda İranlı askerlerle birlikte çoğu çocuk ve yaşlı olan yaklaşık 5,000 kişi hayatını kaybetmiştir. Yine aynı dönemde, 1988 baharında, sayıları 100,000'i bulan Kürt sivil ortadan kaybolmuştur.⁴²

⁴⁰ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.444

⁴¹ CREST, "May Warning and Forecast Report", 27 May 1987. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP91B00776R000300060010-2.pdf> (Erişim 27.10.2020)

⁴² Amnesty International, "Disappearances" and Political Killings: Human Rights Crisis of the 1990s, August 1993,

Kimyasal silah kullanarak İran ordusunu durduran Irak, kısa süre içinde toparlanarak karşı taarruza geçmiştir. Halepçe olaylarını öğrenen dünya kamuoyuyla birlikte Türkiye’de de infial oluşmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi derhal toplanarak 588 sayılı ateşkes çağrısını taraflara iletmiştir. Irak ordusunun tekrar toparlanıp aynı silahları kullanmasından endişe eden Tahran, ateşkesi kabul etmiştir. Irak da bu karara uyacağını beyan etmiş ve 17 Temmuz 1988 tarihinde sekiz yıl süren İran-İran Savaşı sona ermiştir.⁴³

İran-İrak Savaşının Ağustos 1988’de kabul edilen ateşkesle sona ermesi, Türkiye’nin savaştan ve Saddam Hüseyin’in baskısından kaçan Kürtlerle ilgilenmesi sorununu doğurmuştur. Savaş yıllarında Irak’ın kuzeyinde ayrılıkçı hareketlere girişen Kürtlere karşı bölgede hakimiyeti tekrar tesis etmek isteyen Bağdat yönetimi, peşmergelere ve sivil halka karşı askeri harekate başlamıştır. Harekatin başlamasıyla birlikte binlerce Iraklı Kürt, İran ve Türkiye sınırlarına doğru kaçmaya başlamıştır. Ankara başlangıçta sınırın ihlal edilmesine karşı çıkacağını belirterek Irak sınırını kapattığını açıklamıştır. Sınırı geçenler ise Irak’a iade edilmiştir.

İrak’ın kuzeyinden yönelen bu göç dalgası Ankara’yı oldukça zorlu bir ikilemde bırakmıştır. Bir yanda Irak’ın şiddet politikalarını eleştiren Batı’nın gözünde Saddam Hüseyin’in suç ortağı olmak istemeyen Türkiye diğer yanda da Kürt tehdidi konusunda kendi endişelerini anlayan Irak’ı karşısına almaktan çekinmiştir. Türkiye’nin ilk aşamada sınırı kapatma kararında, bir yandan böylesi bir sığınmacı akınına karşı önceden hazırlıklı olmayışı diğer yandan da güvenlik kaygıları etkili olmuştur. Sınırı geçenler arasında PKK militanı olup olmadığını belirlemenin zorluğu Türkiye’nin endişelerini açıklar niteliktedir. Ancak daha sonra Batı’nın ve

<https://www.amnesty.org/download/Documents/188000/mde140071993en.pdf>
(Erişim: 28.10.2020)

⁴³ Silleli, *a.g.e*, s.172

özellikle de ABD'nin baskısı ile sığınmacıların kısa bir süre için ülkede kalmalarına izin verilmiştir.

28 Ağustos 1988'e gelindiğinde Türkiye'ye kabul edilen sığınmacıların sayısı 51 bini geçmiştir. Bu rakam daha sonra 63 bini ulaşmıştır. Türkiye'de kamplara yerleştirilen bu sığınmacılara geçici misafir statüsü verilmiştir.⁴⁴ Bu arada Irak, 6 Ekim'de genel bir af ilan ederek Kürtleri ülkelerine dönmeye davet etmiştir. Affın ilan edilmesiyle sığınmacıların çoğu Irak'a dönerken, 20 bin kadarı ise Türkiye'de kalmaya devam etmiştir.

Türkiye'nin o dönemde Irak ile iyi ilişkiler geliştirerek iki ülkenin ortak problemi olan Kürt ayrılıkçılığına karşı birlikte mücadeleyi dış politikasının ana prensiplerinden biri saymasına rağmen Özal hükümetinin Iraklı sığınmacıları kabul ederek Irak'la olan ilişkilerini bozmayı göze almasının sebebi Batı dünyası nezdinde saygınlık kazanmaktı.⁴⁵ Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvurmuş bir ülke olarak Türkiye, insan haklarına saygılı ve sınırlarına dayanmış insanlara yardım eden bir tutum içinde olduğunu göstermek istemiştir.

Peşmerge ve Kürt sığınmacıları sorunu, Türkiye ile Irak ilişkilerini olumsuz yönde etkilerken Türkiye'yi hem ekonomik hem de etnik kökenli güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye bir yandan ABD ve Irak arasında artan tansiyonu diğer yandan da bölgede Türk güvenlik güçleri ve PKK arasında giderek tırmanan çatışmayı göz önüne almak zorunda olduğu bir iç ve dış politik meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştır. Iraklı sığınmacıların Türkiye'ye gelmesiyle uluslararası basının yayınlarıyla Irak rejiminin gaddarca politikaları dünya kamuoyunun gözleri önüne serilmiş ve bu durum uluslararası alanda Irak'ın üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Dahası, Irak'ın 1984 yılında

⁴⁴ Baskın Oran, *"Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar"*, Vol. II 1980-2001, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2001, p. 138.

⁴⁵ Yılmaz, Türkiye'nin Ortadoğu'daki Sınır. s.45

imzalanan protokol gereği Kürtleri Türkiye topraklarında sıcak takip hakkı talep etmesiyle Türkiye ve Irak ilişkilerine yeni bir gerilim daha eklenmiştir.⁴⁶ Dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz 1984 protokolünün Irak tarafından kullanılmasına izin verilmeyeceğini ve protokolün Ekim ayında süresi dolduğunda yenilenmeyeceğini belirtmiştir. Türkiye'ye sığınan peşmergelerin iadesinin ise söz konusu olmadığını eklemiştir.⁴⁷ 1984 protokolü konusundaki bu görüş ayrılığı, sığınmacılar meselesinin iki ülke arasında uyuşmazlığa dönüştüğünü göstermektedir. Türkiye ve Irak söz konusu protokolün Türkiye topraklarında uygulanmasında hukuksal olarak ortak bir zeminde bulaşmamışlardır. Irak'ın sığınmacılar arasında milis güçlerin olduğu yönündeki iddiası sıcak takibi mümkün kılarken, Türkiye'nin bu konudaki tezi farklı olmuştur. Sığınmacıların silahsız siviller olduğu ve aralarında milis güçlerin olmadığını savunan Türkiye 1984 protokolünün bu durumda uygulanmayacağını vurgulamıştır.⁴⁸

Irak, 6 Ekim genel bir af ilan ederek Kürtleri ülkelerine dönmeye davet etmiştir. Affın ilan edilmesiyle sığınmacıların çoğu Irak'a dönerken, 20 bin kadarı ise Türkiye'de kalmaya devam etmiştir. Türkiye ise, başlangıçta ABD'nin ve AT'nin sığınmacıları kabul etmesi halinde Türkiye'ye vaat ettikleri yardımı alamadığı gibi kısa süre içinde gündemden düşürülerek Ankara hem yalnız bırakılmış hem de önemli bir ekonomik kayba uğratılmıştır.

Türkiye ile ABD ilişkileri özellikle İran devriminden sonra ve savaş yıllarında gelişme göstermiştir. Bu noktada Amerika'nın

⁴⁶ Suna Gülfür İhlamur-Öner, Turkey's Refugee Regime Stretched to the Limit? The Case of Iraqi and Syrian Refugee Flows, *Perceptions*, Autumn 2013, Volume XVIII, Number 3, 191-228, s.195.

⁴⁷ Milliyet Gazetesi Arşivi, "Peşmergelere İade Yok", 6 Eylül 1988, s.11. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Ty4M9gH7_x2B_BH8K7wlv4tRw_x3D_x3D_ (Erişim: 28.10.2020)

⁴⁸ Laçın İdil Öztuğ, 1988-1991 Kuzey Irak Sığınmacı Krizi, TDP Krizleri İnternet Sitesi, 2016, <https://tdpkrizleri.org/index.php/1988-1991-irakl-s-g-nmac-lar-krizi> (Erişim: 28.10.2020)

Türkiye ile ilgili başlıca endişesi İslam devriminin getirdiği dini heyecanın, savaşın belirsiz havası içinde Türkiye'yi de etkilemesi olmuştur. Savaşın son yıllarında İran'ın Irak'a ait bazı petrol bölgelerini ele geçirmesiyle birlikte ABD'den çeşitli heyetler Ankara'yı ziyaret etmeye başlamıştır. Bu ziyaretlerin amacı, İran'ın petrol havzalarını kalıcı olarak sahiplenme teşebbüslerine karşılık Türk ordusunun Kerkük-Yumurtalık boru hattını Irak topraklarına girerek korumasına yöneliktir. Ancak Türkiye kendisini bir anda savaşın içinde bulabileceği bu senaryolara sıcak bakmamıştır.⁴⁹

Arabuluculuk Faaliyetleri, Savaşın Sona Ermesi ve Türkiye

Daha ilk günden itibaren, bu savaşı durdurmak için, çeşitli çevrelerden çeşitli teşebbüsler yapılmış, fakat bunların hiç biri netice vermemiştir. 23 Eylül 1980 günü Güvenlik Konseyi başkanı taraflara savaşı durdurma çağrısında bulunduğu gibi, Güvenlik Konseyi de 28 Eylül 1980 tarih ve 479 sayılı kararında aynı çağrıyı tekrarlamıştır. İran 24 Mayıs 1982'de Hurremşehir'i geri alıp da, savaşı Irak topraklarında devam ettireceğini söyleyince, Güvenlik Konseyi 12 Temmuz 1982 günlü ve 514 sayılı kararı alarak tarafların derhal ateş kesmelerini istemiştir. Bu istek Konseyin 4 Ekim 1982 günlü ve 522 sayılı kararında bir kere daha tekrar edilmiştir.

Bunun yanında, BM Genel Sekreteri, İsveç'in eski başbakanlarından Olaf Palme'yi Irak ile İran arasında aracılık yapmakla görevlendirmiştir. Palme, 1980 Kasım ayında, 1981 yılının Ocak, Şubat ve Haziran aylarında ve son olarak 1982 Şubatında Tahran ve Bağdat'ı ziyaret etti ise de bir netice alamamıştır. İran, Irak'ın işgal ettiği topraklardan tamamen çekilmesi, tamirat borcu ödemesi ve Irak'ın cezalandırılması şartlarını ileri sürmüştür. Savaşın başlarında Irak'ın şartı da İran'ın, Irak'ın Şatt-ül Arap üzerindeki egemenliğini tanınması olmuştur.

⁴⁹ Altınkaş, a.g.e, s.7

İslam Konferansı da ilk dönemlerden itibaren aracılık için harekete geçmiştir. Pakistan Devlet Başkanı Ziya-ül Hak başkanlığında üç kişilik bir İslam Konferansı barış heyeti Tahran ve Bağdat'ı ziyaret etmiştir. İslam Konferansı 20 Ekimde her iki tarafa ateşkes teklif etmiş ve bunlardan bir netice alınamayınca, 25-29 Ocak 1981'de Taif'de toplanan III. İslam Zirve Konferansı bünyesinde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bir Aracılık Komitesi oluşturulmuştur. Bunun yanında Arap Ligi'nin ricası üzerine Türkiye Başbakanı Bülent Ulusu da Ocak 1982'de aracılık teşebbüsünde bulunmuştur. Ayrıca, F.K.Ö. Suriye ve Kuveyt, Küba lideri Castro da çeşitli zamanlarda aracılık teklifi yapmışlardır.

Irak ve İran Bağlantısızlara hareketine dahil olduğu için, Bağlantısızlar da 1980 Ekiminde, Küba, Hindistan, Pakistan, Zambia, Malezya dışişleri bakanları ile FKÖ temsilcisinden kurulu bir arabuluculuk komitesi; 1981 Şubatında, 1981 Nisanında, Mayısında ve Ağustosunda ve nihayet 1982 Nisanında aracılık çabalarında bulunmuşlar; fakat bunların hiçbiri kesin bir sonuç vermemiştir.⁵⁰

Savaşın başında Türkiye'nin öncelikli amacı *status quo ante'*ye dönmektir. Bu yüzden taraflara acil ateşkes çağrısı yapmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ateşkes için aktif diplomatik çaba sarf eden bir ülke olmuştur. 1981 yılı başında, Türkiye; İran ve Irak tarafından herhangi bir talep gelmemiş olsa da, geçmişte yaptığı arabuluculuk teklifinin hala geçerli olduğunu yinelemiştir. Türkiye aynı zamanda İslam Konferansı Örgütü içerisinde de savaşın ilk yılında ateşkes için çok yoğun bir mekik diplomasisi uygulamıştır.⁵¹ Başbakan seçildikten sonra ilk gezilerini İran ve Irak'a yapan Özal, bu gezilerde ticari antlaşmalar imzalamanın yanında savaşa son verecek diplomatik bir amaç güderken Bağdat'ta Saddam tarafından küstah bir tavırla karşılanmıştır. Görüşmenin daha ilk dakikasında, Saddam

⁵⁰ Akçay, s.109.

⁵¹ Elliot Hen-Tov, s.78-79.

dışardan aldığı desteğe güvenerek, her türlü barış ihtimalini cephanemiz çok bol diyerek reddetmiştir.⁵²

1987 yılı itibariyle savaş devam ederken Türkiye aktif tarafsızlık rolünü üstlenerek arabuluculuk faaliyetlerini arttırmıştır. Bir yandan savaşın yıkıcılığından etkilenmeye başlaması bir yandan da Irak'ın kuzeyinde belirsizliğin artması Türkiye'yi çözüm konusunda bir şeyler yapmaya zorlamıştır. Türkiye'nin arabuluculuk çabaları 1988 yılının ilk yarısına kadar devam etmiştir. Ankara'nın yaptığı ateşkes çağrılarına İran olumlu yanıt verirken Saddam Hüseyin cephesinden istenilen sonuç alınamamıştır. Saddam Hüseyin'in tavrını gösteren diğer bir örnek de 1988 yılında Özal'ın Tahran ziyareti sırasında Saddam'ın emriyle Tahran'ı bombalanmasıdır. Bu olay, Özal'a Saddam'ın ne kadar ileri gidebilecek biri olduğunu net bir şekilde göstermiştir ve yakın gelecekteki Türk Dış Politikasını daha o günden bir kalıba sokmuştur. Şöyle ki; yaşanan bu hadise, 1991 Körfez Savaşı'nda Özal'ın Baba Bush'u Saddam'ın yok edilmesi gerektiği konusunda bu denli ciddiyetle uyarmasının en önemli gerekçelerinden biri olmuş ve Türkiye'nin bu savaştaki yerini o günden belirlemiştir.⁵³

Sonuç

İran-İrak Savaşı II. Dünya Savaşından beri insani ve maddi kayıpların olduğu en şiddetli savaşlardan biridir. İran açısından 1 milyon kadar insan ölmüş veya yaralanmıştır. Irak'ta ise 500 bin civarında ölü ve yaralı tespit edilmiştir. Maddi kaybın ise toplamda 1 trilyon dolar olduğu düşünülmektedir.⁵⁴ Ayrıca savaş boyunca petrol gelirleri düştüğü için iki ülke de birçok devlete borçlanmışlardır. İran ve Irak'taki petrol endüstrileri hava saldırıları sebebiyle zarar görmüş ve gelirlerde de düşüş gözlenmiştir. Ayrıca İran rejimi, ülke içinde

⁵² Yalçın Doğan, "Özal-Saddam Gerilimi" Hürriyet Gazetesi, 18 Aralık 2003, <https://www.hurriyet.com.tr/ozal-saddam-gerilimi-190485> (Erişim: 28.10.2020)

⁵³ A.g.e.

⁵⁴ "Iran-Iraq War" http://en.wikipedia.org/wiki/Iran%E2%80%93Iraq_War

kendini daha da kurumsallaştırma imkânını yakalamıştır. Ülke içinde varlığını sağlamlaştıran rejimin savaş dolayısıyla çevre ülkelere ihracı mümkün olmamış ve İslam Devriminin etkileri sınırlanmıştır. Buna karşılık savaşın etkileri Irak içinde sembolik önemden öteye gidememiştir.

Türkiye açısından savaş birtakım güvenlik endişelerinin yanında önemli bir ticari kazanca olanak sağlamıştır. Türk sınırları savaşan devletlerin pek çok maddi ihtiyacının karşılandığı yerleri teşkil etmiştir. Buna karşılık PKK terörünün bölgede boy göstermesiyle birlikte bugüne uzanan sorunlar zinciri başlamıştır. Diğer bir sorun olarak Iraklı Kürt mültecilerin Türkiye'ye sığınmaları sayılabilir. Sonuç olarak İran-Irak Savaşı, Türkiye'nin büyük ölçüde olumlu yönettiği bir kriz olmuştur. Kendini sıcak çatışmadan korumuş ve ekonomik kayıplara girmeden sınırlarındaki uzun soluklu mücadelenin olumsuz sonuçlarından korunmuştur. Türk Dış Politikası bakımından Ortadoğu'nun yeniden keşfedildiği ve Arap dünyası ile ilişkilerin pragmatik bir zeminde ele alınmaya başlandığı bu dönemde savaş ekonomisi aktif tarafsızlığı seçen Türkiye'ye kazançlar sağlamıştır. Dönemin önde gelen siyaset adamı Turgut Özal bu dönemi şekillendiren aktör olarak Türkiye'yi Doğu ve Batı arasında bir köprü ve dahi krizlerin çevrelediği bir coğrafyada istikrar adası olarak konumlandırmış ve kimlik kaygılarının yerini ekonomik kazancın aldığı bir dönem görülmüştür. Savan iki ülke ile ilişkilerinde de Türkiye ekonomik çıkarlarını koruyacak adımlar atarken diğer yandan da arabuluculuk faaliyetlerine de girişmiştir., Türk diplomasisi Özal'ın önderliğinde yeni bir dış politik duruşa aktararak ve bölgesel sorunlarda aktif rol alan bir Türkiye modelini ortaya koyarak Soğuk Savaş'ın son büyük çatışması denilebilecek bu çatışmayı fırsata çevirmek için çalışmıştır. Elde edilen ticari sonuçlara bakıldığında Türk mallarının ve Türk iş adamlarının bölgeye akın etmesi hem ekonomik anlamda Türkiye'nin dış ticaret açığını etki etmiş hem de Türk mallarıyla birlikte bölgeye giren Türkiye ile diplomatik manevra alanı genişletilmiştir. Savaşın sonucu ele alındığında ilerleyen yıllarda bölgeyi etkileyecek

nerdeyse tüm krizlerle, bu savaş ve sonuçlarının ilintili olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Türkiye için; Kuzey Irak meselesi, PKK, Saddam'ın Kuveyt'i işgali, Birinci ve İkinci Körfez Savaşları, hatta yakın zamanda ortaya çıkıp bertaraf edilen DEAŞ terör örgütünün bile oluşum zeminini bu savaş döneminde cereyan eden olaylara bağlamak zor değildir. Nihayetinde İran-Irak Savaşı Türk Dış Politikası için kritik bir dönemde, Soğuk Savaş'ın son on yılında ortaya çıkmış ve geleneksel tarafsızlık ve çoğu zaman Batı bloğu ile aynılaştırılan çıkarlar dönemine yeni bir pencere açarak pragmatik bakış açısına giden yolu açmıştır.

Kaynakça

- Akçay, Ekrem Yaşar (2013). "İran-Irak Savaşı ve Bölgeye Etkileri", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3): 105-121.
- Altınkaş, Evren (2005). "The Iran-Iraq War and its Effects On Turkey", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 1, No. 4, s. 137-144.
- Amnesty International, "Disappearances" and Political Killings: Human Rights Crisis of the 1990s, August 1993, <https://www.amnesty.org/download/Documents/188000/mde140071993en.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Ataman, Muhittin (2002). Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.1, No.1, Spring 2002,
- Barlas, Mehmet (1982). "Tahran Seferi", *Milliyet Gazetesi Arşivi*, 11 Mart 1982, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZhVLU0SVn2054pvQrepP5w_x3D_x3D_\(Erişim: 28.10.2020\)](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZhVLU0SVn2054pvQrepP5w_x3D_x3D_(Erişim: 28.10.2020))
- CREST, "May Warning and Forecast Report", 27 May 1987. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP91B00776R000300060010-2.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "Ankara, İran-Irak Savaşından Kaygılı", 3 Ağustos 1983, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3241938&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> (Erişim Tarihi: 28.10.2020).

- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "İlişkilerimiz Gelişmeli" 22 Şubat 1982,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242431&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "Kerkük Bombalanırsa Türkiye'nin ve Irak'ın Kaybı Büyük Olacak", 3 Ağustos 1983,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3241938&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "Türkmen: İran'ın", 2 Ağustos 1983,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml>(Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, "Türkiye ile İlişkileri Geliştirmek İstiyoruz", 17 Şubat 1982,
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3242418&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml> (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Doğan, Yalçın (2003). "Özal-Saddam Gerilimi" Hürriyet Gazetesi, 18 Aralık 2003, <https://www.hurriyet.com.tr/ozal-saddam-gerilimi-190485> (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Ertosun, Erkan (2016). Change and Leadership in Foreign Policy: The Case of Turgut Ozal's Premiership in Turkey, 1983-1989, *Mediterranean Quarterly*: June 2016
- Hasgüler, Mehmet ve Bülent Uludağ (2004). "Kriz Üçgeninde Türkiye; Ortadoğu, Avrasya ve Kıbrıs Yazıları", İstanbul: Anka Yay.
- Hen-Tov, Elliot (2011). "Asymmetry of Interest: Turkish-Iranian Relations since 1979." Order No. 3452600, Princeton University, 2011.
<https://search.proquest.com/dissertations-theses/asymmetry-interest-turkish-iranian-relations/docview/864742338/se-2?accountid=13014>.
- Ihlamur-Öner, Suna Gülfer (2013). Turkey's Refugee Regime Stretched to the Limit? The Case of Iraqi and Syrian Refugee Flows, *Perceptions*, Autumn 2013, Volume XVIII, Number 3, 191-228.
- "Iran-Iraq War" http://en.wikipedia.org/wiki/Iran%E2%80%93Iraq_War (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- KARSH, Efraim (2002). "The Iran-Iraq War 1980-1988", Osprey Publishing, Oxford.
- Laçınok, Nevra (2007). "Türk Dış Politikasında Liderler", İstanbul: Bağlam Yay.

- Milliyet Gazetesi Arşivi, “Özal: İnan’a 600 milyon dolarlık mal satacağız”, 11 Mart 1982,
[http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZhVLU0SVn2054pvQrepP5w_x3D_x3D_\(Eriřim_Tarihi:_28.10.2020\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ZhVLU0SVn2054pvQrepP5w_x3D_x3D_(Eriřim_Tarihi:_28.10.2020).)
- Milliyet Gazetesi Arşivi, “Peşmergelere İade Yok”, 6 Eylül 1988,
[http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Ty4M9gH7_x2B_BH8K7wlv4tRw_x3D_x3D_\(Eriřim_Tarihi:_28.10.2020\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2Ty4M9gH7_x2B_BH8K7wlv4tRw_x3D_x3D_(Eriřim_Tarihi:_28.10.2020).)
- Oran, Baskın (2001). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Vol. II 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Öztiğ, Laçın İdil, “1988-1991 Kuzey Irak Sığınmacı Krizi”, TDP Krizleri İnternet Sitesi, 2016, <https://tdpkrizleri.org/index.php/1988-1991-irakl-s-g-nmac-lar-krizi> (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Robins, Philip (1991). “*Turkey’s Economic Relations with the Middle East*” Chatham House Papers, The Royal Institute of International Affairs.
- Razoux, Pierre (2015). *The Iran-Iraq War*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Silelli, Turan (2005). *Büyük Oyunda Türkiye-İrak İlişkileri*. İstanbul: IQ Yay.
- Sönmezoğlu, Faruk (2006). *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yay.
- şimşek, Erdal (2005). *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası*. İstanbul: Kum Saati Yay.
- Yelçe, Özer (1982). “İrak’la da ticaret hacmi 1 milyar dolara çıkarılıyor”, Milliyet Gazetesi Arşivi, 17.03.1982
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?&ilkTar=17.03.1982&sonTar=18.03.1982&ekYayin=&drpSayfaNo=&araKelime=ulusu&gelismisKelimeAynen=&gelismisKelimeHerhangi=&gelismisKelimeYakin=&gelismisKelimeHaric=&Siralama=RANK%20DESC&SayfaAdet=20&isAdv=true>
- Yılmaz, Türel (1997). “*Türkiye’nin Ortadoğu’daki Sınır Komşuları ile İlişkileri, 1970-1997*” Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi
- Yılmaz, Türel (2004). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Ankara: Akçağ Yay.

PARALI ASKERLERDEN SAVUNMA SANAYİ PERSONELLERİNE: SAVAŞIN EYLEYENLERİ

Onur SEYİTOĞLU

Y.L. Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
onurseytoglu@yahoo.com

Özet

Milliyetçilik anlayışının etkisiyle ortaya çıkan vatandaş orduları dışında tarihin her döneminde ordular dış kaynaktan beslenmiştir. Çalışma, orduların dış kaynağa bağlı olarak değişimini neden-sonuç ilişkisi içerisinde, paralı askerler ve şirket çalışanları özelinde anlamayı amaç edinmiştir. Paralı askerlik, askeri şirketlere dönüşmüş, askeri şirketler de ağırlıklı olarak teknolojiyi savaşta kullanılabilir hale getiren mühendisliğe ağırlık vermiştir. Bu da şirket çalışanlarının niteliğini değiştirmiş, cephede savaşan askerlerin yerini teknoloji geliştiren ve üreten personeller almıştır. Orduda dış kaynak kullanımı dışa bağıllığı çağrıştırmakta, tam bağımsızlık için savunma sanayinde milli hamlelere ihtiyaç duyulmaktadır. Zira günümüz bağımsız devletlerinin sınırları, vatandaş ordularının yapmış olduğu savaşlarla çizilmiştir.

Anahtar kelimeler: Savaş, Paralı Askerlik, Özel Askeri Şirketler, Savunma Sanayi, Askerlik İş

Abstract

Apart from civil militaries which have emerged as a result of nationalism, throughout history militaries have always depended on external sources. This study aims to investigate the shift of externally dependent militaries within the context of a cause and effect relationship and to specifically understand mercenary and employees. Mercenary has become a military company primarily focused on engineering technologies that are useful in warfare. This has changed the purpose of the employees, soldiers who fight at

fronts have been replaced with personelles that produce and improve technology. The use of external sources in the military connotes external dependence, for complete sovereignty national moves are needed in the defense industry. However the borders of existing independent nations have been drawn by civil armies.

Keywords: War, Mercenaries, Private Military Company, Defense Industry, Military Service

Giriş¹

Ulaşılabilen veriler ışığında insanlık tarihinin yalnızca %7'si savaşız geçmiş, yaklaşık 341,7 milyon insan savaşlarda can vermiştir (Şengönül, 2019: 15). Bu sayılar göz önüne alındığında savaşın insanın olduğu her çağda ve mekânda ifade gücü bulabildiği görülebilmektedir. Savaş olgusu, devletlerin varlık kazanmasına dair geliştirilen zora dayalı tahakkümü temel alan teoriler ve bunun yanında günümüz modern devletleri olarak ele alınabilecek olan gerek ulus devletler gerekse bağımsızlık savaşları neticesinde varlık kazanan üçüncü dünya ülkelerinin oluşmasında temel değişken olmuştur (Tilly, 1985; Altınay, Bora, 2002: 140). Devletlerin varlık kazanmasından önce örgütlü şiddet olarak ele alınan devletlerle birlikte adına savaş denilen güç mücadelesinden daha önemli olan husus savaşlardır yani askerler. Buradan hareketle çalışma askerliği iş olarak değerlendirmekte, paralı askerlik, askeri şirketler ve savunma sanayinin birbirine bağlı olarak göstermiş olduğu gelişimi konu edinmektedir.

Savaşın eyleyenlerinin dış kaynak kullanımına bağlı olarak dönüşümünün konu edinilmesi dolayısıyla çalışmanın temel kaygısı, maddi çıkar odaklı savaşan askerlerin, şirket bünyesinde teknoloji geliştiren personellere dönüşme sürecinin yorumsamacı

¹ Bu çalışma "Bir Şiddet Biçimi Olarak Savaşın Sosyolojik Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

bir bakış açısıyla tarihsel olarak anlaşılmaya çalışılması olarak belirlenmiştir. Zira askeri alanda dış kaynak kullanımı farklı biçimlerde sürekli olarak başvurulan bir yöntem olmuş bunun yanında arz talep ilişkisi olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Asker terimi her dilde her coğrafyada üniformalı, silahlı, devletten aldığı güçle öldürme yetkisine sahip, kendi iradesiyle ölmeyi kabul etmiş olan kişidir. Toplayıcı avcı yaşam biçiminden günümüze kadar insanın savunulma ihtiyacı, askerliğin de bu ihtiyaca cevap veren konumda olması dolayısıyla askerlik toplumsal bir sınıf olarak kabul görmüş ve toplumsal tabakalaşmada üst sınıflara konumlandırılmıştır. Toplumsal tabakalaşmadan arınmış biçimiyle askerliğin “iş” olarak ele alınması, emek yoğun sermaye içindeki konumunu görebilmeyi sağlamaktadır. Linden (2017: 10) askerlerin yıkıcı, öldürücü, boyun eğdirici işlevlerinin yanında bayındırlık faaliyetlerinde de işlev sahibi olduğunu ifade etmekte, bu da askerlik işinin görünmez emek içerdiği hususunda yorumlanabileceği çıkarımını yapmayı sağlamaktadır.

Motivasyon kaynağı maddi kazanç elde etmek olan, Max Brebner’in “dünyanın en eski ikinci mesleği” olarak tanımladığı (Baydur, Çelik, 2021: 11) askerliğin iş olarak hangi anlama geldiğinin belirgin bir şekilde anlaşılabilmesi paralı askerlik, neredeyse insanlık, kesin olarak savaş tarihi kadar eskidir. Ancak standart bir düzlemde günümüze kadar gelmemiş, uluslaşma girişimleriyle gözden düşmüş büyük eleştirilere maruz kalmış, soğuk savaşın son bulmasından sonra kurumsal nitelik kazanarak askeri şirketler olarak küresel boyutlara ulaşmıştır. Askeri şirketler ülkelerin ihtiyaçlarına göre farklı alanlarda hizmetler vermekte bu yönüyle esnek bir yapıya sahiptir. Üçüncü dünya ülkeleri için sıcak çatışmalara hazır birlikler olarak varlık gösterirken, ordu birliğini sağlamış ülkeler için araştırma geliştirme faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Hazır birlikler geleneksel paralı askerlik anlayışıyla paralellik gösterirken,

teknolojik gelişmeyi merkeze alan hizmetlerin eyleyenleri asker olarak değerlendirilememekte, teknoloji geliştiren ve üreten ofis çalışanları olarak tanımlanabilmektedir. Ortak payda ise savaşın devamlılığında aynı yerde konumlanmalarıdır. Gerek geleneksel paralı askerlerin gerekse teknoloji geliştiren ve üreten şirket çalışanlarının temel kaygısı askeri bir caydırıcılık için yetenek ve bilgisini kullanıyor olmasıdır.

Toplumsal Sınıf Ve Savaşçı Tahakkümün Ortaya Çıkışı

Kurumsallaşmış ordular aracılığıyla girilen güç mücadelesi olarak savaş olgusu TDK'ye göre "devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk, cidal" olarak tanımlanmaktadır. Savaş olgusu her ne kadar devletlerle ilişkili olarak açıklanıyor olsa da devletlerin ortaya çıkışından önce de izlerine rastlandığı tahmin edilmektedir. Bu izler şiddet görerek öldürülen insanlardan oluşan Sudan, Jebel Sahaba'daki antik mezarlıkta keşfedilmiştir. Ancak doğrudan savaş nedeniyle mi yoksa kan davası, ritüel infazları gibi savaş dışı nedenler dolayısıyla mı öldürülmüş oldukları belirsizdir (Fry, 2007: 53). Bir grup insanın şiddet yoluyla öldürülmüş olmaları, gruplar arasındaki mücadeleye işaret etmekte ancak savaş olarak değerlendirilmesi pek mümkün görülmemektedir. Kesin olarak savaştan bahsedilen en erken dönem ise ilk köylerin ve bununla birlikte statü farklılıklarının ortaya çıktığı, karmaşık bir sosyal düzen değişiminin yaşanmasına tekabül etmektedir (Warren, 1975; Fry, 2007: 56). Neolitik dönem olarak adlandırılan, yerleşik yaşam biçimine geçiş süreci, konar göçer yaşam biçiminden daha kalabalık insan gruplarının ortak mekân ve birlik duygusuyla hareket etmelerine olanak sağlayan gelişmeler, grup bilincini pekiştirerek şiddetin örgütlü biçiminin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Neolitik dönem, kültürel, siyasal, ekonomik ve askeri anlamda günümüzü anlamada elzem bir sıçramadır. Zira modern olarak anılan kurumların büyük bölümünün kodlarını neolitik dönemde, insanlığın yapmış olduğu büyük sıçramada, bulmak mümkündür.

Neolitik dönem çok uzun bir süreci ifade etmesi dolayısıyla, insan hayatına savaştan önce sınıf kavramını, özel mülkiyet anlayışını, artı değer ekonomisini, tahakküm ilişkisini ve bütün bunların toplamında meydana gelmiş olan devlet yapısının temellerini atmıştır. Zira devlet bütün bunların organize eden meşru bir otoriteyi temsil etmektedir. Sosyal ve ekonomik ve politik değişimlerin büyük bölümü, temelleri neolitik dönemde ortaya çıkmış gelişmelerdir. Sosyal, ekonomik ve politik gelişmelerin yanında ilkel teknolojik gelişmeler ise neolitik dönem sonrası olarak ifade edilen maden devri ile birlikte ortaya çıkmıştır (Maleseviç, 2018: 148). İlkel teknoloji olarak adı geçen gelişmeler madenin işlenip, savaşta kullanılabilecek hale getirilmiş aletlere dönüştürülmesidir.

Askeri tarihçilere göre savaşmanın karakteristiğindeki dönüm noktası, bronz silahların ve savaş arabalarının icadı ve alایشım yay ve demirden meydana gelmiş olan savaş aletlerinin ortaya çıkışıyla gerçekleşmiştir. Böylece savaşların gerçekleşme biçimi değişirken, bu değişimden toplumsal yapı da tabakalaşma özelinde nasibini almıştır. Zira savaşmak maksatlı teknoloji, kaynaklarının sınırlı olduğu pahalı madenlerden yapılan, işçilik isteyen, yüksek statülü eşyalar olup, küçük bir grubun erişimine açıktır. Toplumsal sınıf olarak askeri sınıfın ortaya çıkışında ve toplumsal hiyerarşinin varlık kazanmasında bu sınırlı erişim etkili olmuştur (Malaseviç, 2018: 149). Toplumsal tabakalaşmanın gelişimi, sosyal statü farklılıklarını ve göreve dayalı iş bölümünü de beraberinde getirmiştir. Yerleşik yaşam biçiminin en belirgin değişkeni olan tarıma dayalı üretimin gelişimi ve artı değer üretiminin ortaya çıkması iş bölümüne dayalı hiyerarşinin hatlarının keskinleşmesine olanak sağlamış, ihtiyaç fazlası üretimin muha-fazası ve paylaşımında görev alanlar din görevlisi, korunmasında görev alanlar da askerlere dönüşmüştür (Uzbilek, 2019).

Toplumsal tabakalaşma neolitik dönemin bir neticesi olmasının yanında devletlerin varlık kazanmasında da Oppenheimer (1997: 66)'e göre doğrudan belirleyici olmuştur. O'na göre devletlerin

ortaya çıkışında zıtlıklar belirleyicilik göstermektedir. Köylü ve çoban, emek harcayarak üreten ve üretileni çalan ya da ona el koyan, tarımın mümkün olduğu coğrafyada yaşayan ve yüksek rakımlı yaylalarda yaşayan olarak sahip olan ve olmayan arasındaki ilişki, eşitlikçi yaşam biçimini bozarak devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Oppenheimer, devletin kökenlerinde karşıtlık durumunun varlığını, ekonomik sömürgeci bağlamda ele almakta ve şöyle açıklamaktadır:

“Devlet, oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur (Oppenheimer, 1997: 66).”

Zorlayıcı teoriler içerisinde bulunan Oppenheimer’in görüşlerinde de görüleceği üzere devletler çatışma yoluyla bir grubun diğer grup üzerinde kurmuş olduğu tahakküm neticesinde ortaya çıkmıştır. İradi ya da zora dayalı fark etmeksizin insan yaşamını düzenleyen, denetleyen ve savunan bir yapı olarak devlet zora dayalı ve/veya iradi tahakküm ilişkisi içerisinde işlevini kaybetmeden günümüze kadar gelmiş ve günümüzde neredeyse devlete bağlı olmadan yaşayan toplum kalmamıştır. Bunun temelinde de toplumların her şeyden önce savunulmaya olan ihtiyacı yatmakta, bu ihtiyaç da devletin öncelikli kurumu olan ordu yoluyla sağlanmaktadır. Burada devletlerin ortaya çıkışına dair olan görüşlerden daha önemli olan husus koruma, savunma, saldırma kavramlarından bahsedilebilmesidir.

Savaşın Eyleyenleri: Askerler

Devletlerin tekelinde bulunan daimî orduların varlık kazanmasıyla birlikte savaşma biçimlerinde büyük değişimler yaşanmış, karar vericisinin ve komutasının merkezileşmesiyle birlikte feodal yapıların, farklı ideoloji ya da dinlerin birbiriyle

savaşı son bulmuş, farklı grupların savaşlarını devletler ve onların öncelikli kurumları olan ordular almıştır (Bröckling, 2008: 23). Orduların görevi ise Bröckling'e (2008: 24) göre "Fiziksel şiddeti etkili bir biçimde kullanarak, hasmının savaşma ve mücadele etme yetenek ve imkanlarını yok etmek ya da en azından onu savaşamayacak duruma getireceğine ve saf dışı bırakabileceğine kesinlikle ikna ederek, dolaylı bir tehdit kullanmaktır. Fiziksel şiddete başvurma tekelinin uygulayıcıları için, öldürme yasağı kısmen kaldırılmıştır." Görüldüğü üzere ordu meşruiyet üzerine kurulmuş olup, sahip olduklarıyla karşısındaki güce üstünlük sağlamak için varlık kazanmış bir kurumdur.

Ordular, meşruiyetini devletten almakta, devletlerin sürdürülebilirliği bağlamında belirleyicilik göstermektedir. Orduların fiziksel şiddet, öldürme gibi kamusal olarak suç teşkil eden davranışlarda serbest olmasının temelinde meşru devlet yapıları belirleyicilik göstermektedir. Zira meşru olarak varlık kazanmış olan devletin, kendisini savunan ve bekası için öldüren ve ölen bir kuruma serbestlik tanınması doğaldır. Öyle ki gümümüzde ordu kurumu yalnızca savaşlarda işlev sahibi olmayıp barışın da güvencesidir. Asli vazifesi güç mücadelesinde üstünlük kurmak olan orduların yapısal olarak kuvvetli olmaları olası savaş ilanını da azaltmakta ve barış döneminin devamlılığını sağlamaktadır. Başka bir deyişle orduların caydırıcılık gücü barışın güvencesidir ve sürdürülebilir olmasında belirleyicidir.

Ordular tanımlanırken genellikle merkezi bir yönetime bağlı olan savunma ve yeri geldiğinde taarruz edebilen kurumlar olarak ele alınmaktadır. Bu genel tanımlama, tarih boyunca var olan ve ihtiyaç, zaman, teknoloji gibi değişkenler dolayısıyla değişime uğrayan ordu kurumunu anlamaya yetmemektedir. Bir kurum olarak ordular gelişim, değişim ve dönüşüm geçirerek farklılaşmıştır. Taktik ve stratejinin yanında nüfus ve bünye bağlamında da farklılık göstermiş farklı yöntemler kullanılarak toplanan askerle vücut bulmuştur. Buradan hareketle düzenli, zorunlu, gönüllü, paralı, profesyonel gibi nitelemelerle anılmıştır. Bahsi

geçen nitelemeler çoğunlukla devletlerin asker alma yöntemlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Çalışmanın sınırları gereği askeri şirketlerin de kökeni olarak ele alınan “paralı” nitelemesine odaklanılacaktır. Paralı askerlik olgusunun tanımlanması için askerliğin “iş” olarak ne ifade ettiğinin anlaşılması gerekmektedir.

Askerliğin “İş” Olarak Neliği

Asker kavramı, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununa (TSKİHK) göre “askerlik mükellefiyeti altına giren şahıslara (erbaş ve erler) özel kanunlarla Silahlı Kuvvetlere istisabeden ve resmi bir kıyafet taşıyan şahsa denir.” şeklinde; askerlik ise “harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir.” şeklinde tanımlanmıştır. Resmi kıyafet vurgusuna odaklanılarak değerlendirildiğinde kişisel olarak bir ayırım gözetmeksizin üniforma paydasında birleşme söz konusudur. İleride değinilecek olan paralı askerlik tanımlaması da TSKİHK’nin asker ve askerlik tanımlamasına paraleldir. Zira askerlik iş olarak ele alındığında bireyin taraf olması, bulunduğu taraf için muharebeye dahil olması ve karşı tarafa zarar vermesi gerekliliktir.

Askerlik işi denildiğinde genellikle yalnızca cephede savaşan birliklerin bir parçası olma hali akıllara gelmektedir. İş olarak askerlik Zürcher’e (2017: 11) göre harp alanından ya da cepheden ibaret değildir. Zürcher’in yapmış olduğu ayrıntılı analize göre, tarih yazımında emek yoğun iş ve askerlik işi birbirinden farklı olarak ele alınmıştır. Bunun sebebi olarak da emek yoğun işin artı değer üretmesine karşın askerliğin karşı iş olarak emek yoğun işin karşısında olduğuna dair düşüncenin varlığıdır. Bu karşıt düşünce ordu ve kolluk kuvvetin hangi bağlamda ele alındığına göre farklılık göstermektedir. Zira Althusser’in “devletin baskı aygıtı” olarak kavramsallaştırdığı ordu ve kolluk kuvvet, egemen sınıfın çıkarlarına göre hareket eden, baskıya öncelik veren ve sömürü ilişkisinin yeniden üretilmesinde siyasal koşulları zor kullanarak sağlamayı amaçlayan bir örgütlenme biçimidir (Althusser, 2014: 55-56) perspektifi devletin güvenlikten sorumlu kurumlarını emek yoğun işin karşısına yerleştirmekte, devlet ve egemen sınıf

arasındaki çıkar ilişkisinin varlığını kabul etmekte ve egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir kurumun varlığına işaret etmektedir.

Buna karşın askerlik işi her şeyden önce emek yoğun faaliyeti de bünyesinde barındırmaktadır. Askerlik işinin ilk işlevi boyun eğdirme, öldürme, mevzi yıkma gibi yıkıcı hatta yok edici nitelikte olmuş olsa da emek yoğun tarafı da bulunmaktadır. Yollar, binalar, kanallar ve barajlar inşa eden asker bütün bu işlevine karşın diğer emek yoğun faaliyetlerden işçilerden, öğretmenlerden ya da hemşirelerden ayrılmakta son kertede ordu içindeki emek yoğun faaliyetleriyle diğer emekçilere benzemektedir (Linden, 2017: 10). Dolayısıyla askerlik işi olarak yalnızca savaşta yıkıcı ya da yok edici faaliyet gösteren kurumsal bir örgütlenmeden fazlasıdır. Emek yoğun sermayenin karşısında duran değil, emek yoğun sermaye içinde emeğin yeniden üretilmesinde işlev sahibidir. Ancak askerlik tek başına bir iş olarak düşünüldüğünde savaş alanı dışında harcadığı emek görünmezdir.

Devletin bir parçası olan ordular çeşitli alanlarda eğitilmiş, eğitildikleri alanda uzmanlık kazanmış ve askerliği “iş” olarak benimsemiş kimseler, devlet ve millet eksenli faaliyet göstererek her tür ihtiyaca cevap verebilecek teknik bilgi ve enstrümanlara sahiptirler. Bununla birlikte çalışmada daha ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere devlet dışı aktörler de başka bir deyişle vatandaş olmayan askerler devletlerin bu ihtiyacına maddi kazanç maksadıyla cevap verebilmektedir. Yirminci yüzyılda özel firmalar ve/veya özel askeri şirketler olarak adlandırılan, devlet dışı aktörlerin kökeni, askerliği iş olarak benimsemiş cephe (savaşarak) ve cephe arkasında (yemek, inşaat, temizlik, lojistik gibi) emek yoğun faaliyet gösteren paralı askerlerdir.

“İş” Olarak Aidiyetsiz Askerlik: Paralı Askerlik

Paralı askere duyulan ihtiyaç belirli bir coğrafya özelinde olmamış, geçmiş imparatorlukların büyük bölümünde doğal karşılanan bir asker alma yöntemi olmuştur. Mısır Medeniyetinde, Antik Yunan’da,

Makedonyalılarda, Kartacalılarda, Roma İmparatorluğu'nda, Orta Çağ Avrupası feodal düzen içerisinde izlerine rastlanmaktadır (Yalçınkaya: 2006; Ercan, 2014: 58-59). Askerlik becerileri sayesinde ücret karşılığı savaşan askerler, bazı iş biçimlerinin de ortaya çıkışını ya da gelişimini (bireysel girişimciliğin yükselişini, şirketlerin ilk biçimi ve yazılı sözleşmeler, vb.) yansıtmaktadır (Singer, 2008: 19). Zira maddi çıkar için becerisini bir sözleşmeye bağlı olarak kiralayan paralı askerliğin tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Öyle ki Max Brebner “dünyanın en eski ikinci mesleği” olarak tanımladığı paralı askerliğin kökenini arkaik çağa kadar götürmektedir (Baydur, Çelik, 2021: 11).

Paralı askerlik “iş” olarak tarihin farklı dönemlerinde farklı şekillerde varlık kazanmış olup beynelmilel bir tanım olarak Cenevre Sözleşmeleri Birinci Protokol Üçüncü Kısım İkinci Bölümün 47. Maddesinde şöyle tanımlanmıştır (Yamaner, vd., 211-212):

“Esasen özel kazanç arzusu ile muhasamatta yer almak istemiş olan ve aslında, çatışmanın bir Tarafınca ya da Taraf adına, işbu Tarafın, silahlı kuvvetlerindeki benzer rütbe ve görevler için muhariplere ön gördüğü veya ödediği miktarın oldukça üstünde maddi karşılık alacağı vaat edilen;

Ne çatışmanın Taraflarından birinin vatandaşı olan ne de çatışmanın bir Tarafınca kontrol edilen topraklar üzerinde ikamet eden;

Çatışmanın Taraflarından birinin silahlı kuvvetlerine mensup olmayan;

Çatışmanın Taraflarından olmayan bir Devlet tarafından işbu devletin silahlı kuvvetlerinin bir mensubu olarak resmi görevle gönderilmemiş olanlar.”

Paralı askerlerin taraflarla herhangi bir bağlılığının olmaması gerekliliği göz önüne alınmadan emeği merkeze alan bir “iş” olarak değerlendirildiğinde ve harp etme konusundaki kabiliyetli kişiler olmaları gerekliliği esası temele alındığında, TSKİHK’de yapılmış olan asker tanımını akla getirmektedir. Yakın mesafelerde

sıcak çatışmalar için üniforma -öyle ki bazen üniforma dahi bulunmamaktadır- ve askerin bulunduğu taraf hareket etmesi için yeterlidir. Zira karşısındaki ve/veya kendisinden olmayan herkes potansiyel düşman, dolayısıyla etkisiz hale getirilmesi ya da öldürülmesi gereken hedeftir. Bu anlayış her tür savaşta mevcut olmakla birlikte tarafların mensupları ve organize olma biçimleri farklılık göstermektedir. Ayrıştığı temel nokta ise askerliği iş olarak benimsemiş kimselerin hayatlarının son bulmasında ortaya çıkmaktadır. Paralı askerin hayatının son bulması savaştığı taraf için bir anlam ifade etmemektedir. Öyle ki yirminci yüzyıl sonlarından itibaren hükümetler, vatandaş askerlerin savaş alanlarında yaşamlarının son bulması neticesinde ortaya çıkan toplum baskısını azaltmak için paralı asker yöntemine başvurmuşlardır. Böylece hem resmi olarak bir vatandaşın hayatı son bulmamış olacak hem de diplomaside kabul edilmeyecek eylemlerin sergilendiği durumlarda resmi bir askerin varlığından söz edilemeyecektir. Bütün bunların neticesinde paralı askerlerin savaşma motivasyonları yaşamak ve en fazla zararı vermek üzerine kuruludur (Topal, 2011).

Singer'e (2008 :43) göre paralı asker organizasyonunu diğer savaşanlardan ayıran yedi temel özellik şöyledir: savaştığı tarafla herhangi bir aidiyet bağı bulunmayan, sözleşmeden doğan bağlılık dışında ulusal bir otoriteye entegre edilemeyen, kısa vadeli maddi kar maksatlı savaşan, çoğunlukla yasal bir kovuşturmayla hüküm vermemek amacıyla gayri resmi yollarla getirilen, genel olarak geçici birlikteliklerle varlık kazanmış, savaşmayı hizmet olarak gören ve yalnızca savaşmaya odaklanan birliklerdir. Bu özellikler Machivelli'nin paralı askerlik yöntemine karşı çıkışını desteklemektedir. O'na göre paralı asker desteğine başvurma yöntemi teknik olarak bir sakınca barındırmamakta üstelik profesyonel olmaları dolayısıyla rakip karşısında üstünlük sağlamayı da beraberinde getirebilmektedir. Ancak bir devlet, paralı asker veya karma ordular yoluyla hayatta kalıyor ve bu anlayışla ilerleme gösteriyorsa asla istikrar ve güven içinde olamayacaktır. Zira söz edilen ordular

sevgiden yoksun, kâr amacı güderek savaşı, amaçsız ve savaş anında bağlılık yoksunluğundan olacak uğruna ölmeyi göze alamamaları dolayısıyla birlik olmaktan yoksun, hırslı, disiplinsiz ve sadakatsizdirler (Machiavelli, 2019: 81).

Machivelli'nin görüşlerine paralel olarak paralı askerlik yöntemini "ahlaki hoşnutsuzluk" kavramsallaştırmasıyla ele alan Percy (2007: 1-2) ahlaki hoşnutsuzluğu iki bileşenle açıklamaktadır. Öncelikle meşru otoriteye bağlı olmaksızın güç kullanılmaktadır. Bu da paralı askerlerin kontrol edilebilir olmadıklarına işaret etmektedir. İkinci bileşen ise paralı askerlerin kendi çıkarlarına yönelik hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle kendi çıkarlarını -ki bu mali bir çıkardır- kamu çıkarının önünde tutmaktadırlar. Paralı askerlik uygulamasının büyük ölçüde ortadan kalkması ve/veya alternatif ordu biçimlerine başvurmanın anlaşılmasında ahlaki hoşnutsuzluk belirleyicilik göstermektedir.

Devlet ve vatandaş arasındaki ilişkide vatandaşın devlete karşı sorumluluk bilincinin ve bununla birlikte milliyetçilik, vatanseverlik gibi değerler ordu sistemi içinde kabul görmeye başlamasıyla paralı ordu anlayışının eksiklikleri ve/veya aksayan yönleri ortaya çıkmıştır. Zira paralı ordular bencil ve para temelli motivasyona sahip olan askerlerdir. Vatandaşlardan oluşan, devlet için gönüllü olarak savaşmayı göze alan orduların varlığı devleti güçlü ve itibar sahibi olarak göstermektedir. Bunun yanında vatandaşlardan oluşan orduların varlığı savaş için yapılan insan ticaretinin de önüne geçebilmekte, devletin bekasını esas alan savaşlarda vatandaşın doğrudan katılım sağlaması savaşın onurlu bir şekilde yapılabileceğine işaret etmektedir (Ibid; Sarıbeyoğlu, 2013: 1022-1023).

Paralı askerlik, az olan ordu nüfusu ve savaşı nitelikte askerlerin yeterli olmaması dolayısıyla başvurulan bir yöntem olarak topyekûn harp anlayışına kadar devam etmiştir. Topyekûn harp anlayışının ortaya çıkışıyla birlikte ordu sisteminde millileşme

girişimleri başlamıştır. Kaynağını vatandaşından alan ordu anlayışının temeli Napolyon'un savaş anlayışıyla gerçekleşmiştir. Napolyon'un ordu sistemi içindeki belirgin değişimin kaynağı da 23 Ağustos 1793 Konvansiyonunun kabul ettiği zorunlu askerlik kanunudur (Yalçinkaya, 2006: 252). Napolyon Savaşları, Prusya'nın da sivil kaynaklı bir ordu anlayışını benimsemesini sağlamış ve vatandaş orduları, belirli bir standart haline gelmiştir. Tek seçenek olmasa da vatandaş orduları yaygın olarak başvuru bir ordu oluşturma yöntemi olmuştur (Percy, 2007: 103).

Vatandaş Ordularının Doğuşu Ve Paralı Askerliğin Askıya Alınması: Topyekûn Harp

Yirminci yüzyılda, devlet sistemi merkezleşmiş ve egemenlik anlayışı yayılmaya başlamıştır. Bununla birlikte sözleşmeye dayalı paralı askerlik sistemi dünya genelinde tercih edilen bir yöntem olmaktan çıkmıştır (Singer, 2008: 37). Paralı askerlik anlayışının tercih edilmemesinin temelinde topyekûn harp prensibine dayalı savaşma geleneğinin yaygınlığı bulunmaktadır. Topyekûn Harp kavramı "toplumların sahip oldukları bütün imkân ve unsurları kullanarak birbirleriyle kapsamlı ve şiddetli bir silahlı mücadeleye girmelerini" (Ludendorf, 2017: 8) ifade etmektedir. Topyekûn harp, bir tür bilinç ve politika olarak varlık kazanmıştır. Bu bilincin zemininde ulusların ırk farkındalığını yeniden kazanmaları ve akabinde ulusal ruhun kendileri için canlanması, süper güçlerin politikaları ve servetleri yoluyla diğer halklar üzerinde evrensel bir tahakküm kurma amaçlarının görünür hale gelmesinin sonucu olarak halkın korunması gerekliliği bir siyaset haline gelmiştir. Bu politika harp idaresinin ulusal olması gerekliliğine işaret etmektedir. Zira burada amaç halkı yaşatmaktır (Ludendorf, 2017: 23-24).

Uluslaşmanın hem sonucu hem aracı olan vatandaş orduları, on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla Avrupa'da, Fransa'nın ardından ordu biçimine hâkim olmuş, imparatorluk orduları değişim göstererek vatandaş ordularına dönüşmüştür. Uluslaşma ve vatandaş asker

ilişkisini Eugen Weber Fransa'daki köylülerin "Fransız"a dönüşmesiyle açıklamaktadır. Zira askerlik on sekizinci yüzyılla birlikte belirli bir sınıfın hakimiyetinde olmaktan çıkarak kapsayıcı ve zorunlu hale gelmiştir. Böylece "aynı üniformayı giyen, aynı dili konuşan, aynı marşları söyleyen itaatkâr ve üretken bedenler (Foucault, 2000)" varlık kazanmıştır (Altınay, Bora, 2002 :141).

Percy'e (2007: 104-105) göre milliyetçilik anlayışının yaygınlaşması vatandaş ordularını doğurmamakta tam tersine vatandaş orduları milliyetçilik anlayışından kaynaklanmaktadır. Percy bu ters okumayı politika olarak görmektedir. Vatandaş askerlerin orduya dahil olmaktan ziyade savaşta elde edecekleri zaferler neticesinde ulusal hassasiyetleri uluslaşmada etkili olacaktır. Dolayısıyla vatandaş orduları milliyetçiliğin inşasında doğrudan belirleyicilik göstermektedir. Milliyetçilik akımının yükselişi ve bu yükselişin neticeleri arasında bulunan ulus devlet anlayışının yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan ulusal orduların baş aktör olduğu bağımsızlık ve birinci ve ikinci dünya savaşları, milletlerin varlık yokluk mücadelesi verdiği savaşlar olmuş, asker-sivil ayrımı gözetilmeden topyekûn düşmanlık anlayışı ve düşmanı topyekûn yok etme kaygısı güdülmüştür. Orduların temel motivasyonu devlet ve millet olarak yok olmamak olması dolayısıyla yalnızca maddi kazanç motivasyonuna sahip geleneksel paralı askerlere güven duyulmamaktadır. Güvensizlik ortamı paralı askerlerden tamamen vazgeçilmesine neden olmamış, yalnızca cephe gerisinde lojistik faaliyetlerde sınırlı olarak görev verilmiştir (Keser, 2020: 16).

Ulus devlet anlayışının sonucu ve/veya nedeni olan topyekûn harp ve vatandaş orduları anlayışı, küreselleşmenin insan hayatının yanında devletlere de sirayet etmesiyle birlikte savunma faaliyetlerinde buna paralel olarak askeri alanda bazı yapısal dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Yirminci yüzyıl başına kadar orduların asker ve mühimmat ihtiyacı son anda "savaş kapıya geldiğinde" temin edilirken iki büyük dünya savaşıyla birlikte asker ve mühimmat tedariki ve lojistiğinde büyük bir

gelişim sağlanmış, böylece devamlılık stratejisi “son anda” tedarik anlayışının yerine geçmiştir (Baydur, Çelik, 2021: 45-46). Dolayısıyla soğuk savaş, detant ve ikinci soğuk savaş dönemleri devletlerin güvenlik ihtiyacının özel sektör ve savunma şirketleri tarafından karşılanmaya başladığı sürecin periyotları olmuştur (Baydur, Çelik, 2021: 45-46).

Askerlik “İş”inin Kurumsal Şirketlere Devredilmesi

Devlet dışı aktörlerin savaşlarda taraf olarak varlık göstermeleri, insanlık tarihindeki karşılıklı çatışmaların varlığı kadar eskidir. Askerliğin bir iş olarak tarihsel süreci, askerlik işinin bir standartta bağlı olmadan değişim gösterdiğini ancak asla son bulmadığını göstermektedir. Özel askeri şirketler de askerlik işinin daha kapsamlı ve farklı alanlarda verdikleri hizmet biçimiyle yeniden üretilmesini ifade etmektedir. Zira paralı askerlik anlayışının ulusun yükselişi ve ulus devlet anlayışının kanıksanmasıyla birlikte geri plana atıldığı, vatandaş orduları yoluyla savaşta topyekûnlük anlayışı kazanan devletler halkla olan bağlarını da güçlendirmeyi amaçladığı barizdir. Ancak savaşlar zamanın ruhuna göre şekillenmekte, küresel nitelikteki değişkenlere doğrudan ve/veya dolaylı yoldan maruz kalmaktadır. Özel askeri şirketlerin kurumsallaşması ve devletlerin bu kurumsal şirketlere başvurması da zamanın ruhunun anlaşılmasıyla açıklanabilmektedir.

Özel askeri şirketler, her şeyden önce devletin tekelinde olan ordu kurumunun teknolojik gelişmeler ve iş gücü olarak özelleşmesi ve özelleşen ve/veya şirketleşen kurumların hizmetleriyle açıklanabilmektedir. Sivil bir oluşum olan bu yapılar devletlerle birlikte bireyler, şirketler ve uluslararası örgütlerce de başvuru alan, serbest piyasanın ürünüdür (Zabcı, 2004: 25). Savaşmayı ihtisas hatta hizmet haline getirmiş olan özel askeri şirketler, bir sözleşmeye bağlı kalarak ihale sistemiyle görevini icra etmektedir. Hizmetleri kişilerin, devletlerin ya da kurumların ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel meskenlerin korunması, askeri üs ve limanların kontrolü, insani yardım maksatlı girişimlerde

korumacılık, istihbarat ve lojistik konularında eğitim verme gibi çeşitlilik göstermektedir (Tangör, Yalçınkaya, 2010: 131).

Çalışmanın sınırları gereği özel askeri şirketlerin tüm özellikleri ve etkinlik alanlarına değinilmeyecek, askeri endüstrideki konularına odaklanılacaktır. Askerlik işi olarak ele alınan paralı askerlik anlayışına paralel olduğu düşünülen teknoloji ve endüstri hizmeti, meydanlarda savaşan askerlerin yeteneği ve canı yerine günümüzde teknoloji ve endüstrinin satın alınması anlamına gelmektedir. Burada amaç savaşlarda ihale sisteminin biçimi değişse de sabit kaldığını ortaya koymaktır. Savaş olgusu, klasik ve modern olarak tarihsel ve orduların biçimi ve zihniyeti bağlamında iki döneme ayrıldığında modern savaş biçimi paralı asker anlayışını neredeyse terk etmiş milli bilinçle vatandaş ordularına yönelmiştir. Savaş biçimleri ve ordular döneminin ruhundan ayrı düşünülememektedir. Zira yazılı tarihte savaşın olmadığı bir dönem neredeyse yoktur. Burada tartışılacak olan husus ağır eleştiriler alan paralı askerliğin çeşitli fikir akımları ve devlet politikaları gibi sebeplerle terkedilerek milli bir zeminde yürütülen savaş ve savunma faaliyetlerinin ardından neden yeniden devlet dışı aktörlere başvurulmuştur? Sorusudur.

Savaşın bir endüstriye sahip olması yeni bir gelişme değildir ancak özelleşmiş askeri endüstri ve bunu hizmet olarak sunan şirketler soğuk savaşın sona ermesiyle ivme kazanmıştır. Zabcı'ya (2004: 6) göre daha önce devletin tekelinde olan güvenlik ihtiyacını karşılama gerekliliği, ticarete ve finansa benzer şekilde devlet dışı oluşumlarca gerçekleştirilmeye başlamıştır. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte güvenlik ve askeri teknoloji bağlamında gelişme ve değişimlerle birlikte özelleşme hızlanmış, kamu küçülmüştür. Dolayısıyla özel askeri endüstrinin varlık kazanmasında üç değişkenden söz edilebilmektedir: soğuk savaşın bitmesi, savaşın yapısal değişimleri, özelleştirmenin ivme kazanması (Zabcı, 2004: 10).

Soğuk Savaşın Son Bulması ve Neoliberal Piyasa

Bilinen insanlık tarihi boyunca izlerine rastlanabilen savaş olgusu asla son bulmamış ve sürekli değişim göstererek dinamizmini korumuştur. Olgu değiştikçe, olgunun baş aktörü olan ordular da değişim göstererek zamanın reel politiğine eklenmiştir. Muharebe tarzı sıcak çatışmalarla tarafların maddi olarak büyük kayıplar verdikleri, psikolojik olarak derin izler bırakmış olan iki dünya savaşı sonrasında (Aşçı, 2017: 44) sıcak çatışmalardan uzak stratejilerle psikolojik, ideolojik ve teknolojik olarak birbirlerini test etmişler, kendilerini ve müttefiklerini savunma sistemleriyle korumayı ve güçlendirmeyi amaç edinerek yatırım yapmışlardır (Gülmez, Tahancı, 2014: 226). Soğuk savaş dönemi nadir sıcak muharebeler dışında tarafların potansiyellerine dayanarak kurdukları dengeyi ifade etmektedir. Askeri alanda teknolojinin had safhaya çıktığı, silahlanma ve buna paralel olarak uzman personel istihdamının çok yüksek seviyelere ulaştığı dönem olarak ifade edilebilmektedir.

Birbirine karşı ve sürekli rekabet halinde olan iki farklı dünya görüşünü, ideolojiyi temsil eden çift kutuplu dünya anlayışı Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla son bulmuş, dünyayı doğrudan etkisi almış olan bu çift kutup anlayışının son bulması da varlığı kadar küresel neticeler doğurmuştur. Bu neticelerden savaşıma biçimi ve askeri alan dolayısıyla güvenlik de doğrudan etkilenmiştir. Soğuk savaşın son bulmasıyla birlikte savaş yapısal değişiklikler göstererek simetrik yapıdan asimetrik yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşümle birlikte devletlerarası savaşın yerini devletler ile devlet dışı aktörlerin giriştikleri savaşlar almıştır (Yalçınkaya, Türkeş, 2008: 56). Başka bir deyişle asimetrik savaş, tarafların kuvvetlerinin farklılıklar gösterdiği savaş biçimidir (Aşçı, 2017: 42).

Soğuk savaş sonrası askeri alandaki farklılaşmanın ve devlet dışı askeri kuruluşların yaygınlaşmasının temelinde soğuk savaş döneminde girilen silahlanma yarışı ve askeri personel istihdamı bulunmaktadır. Zira çift kutuplu dünyanın son bulmayacağı

düşüncesi, tarafların yatırımlarını kendilerinin ve müttefiklerinin savunma ihtiyaçlarına yönelik yapmalarına neden olmuştur. Soğuk savaşın son bulmasıyla birlikte devlet bünyesinde bulunan kamu kurumları küçülmeye başlamış, devlet eliyle yürütülen hizmetlerin bir bölümünde de özel sektöre kayış yaşanmıştır. Devlet güdümünden devlet dışı alanlara doğru yaşanan hareketlilikten askeri alan da etkilenmiş ve ordularda küçülme söz konusu olmuştur. Devlet bünyesindeki askeri alanın daralması ve arz talep dengesi özel askeri sektörün varlık kazanmasına olanak sağlamış (Yalçınkaya, 2006: 256) nihayetinde devletlerin küçülmesiyle ters orantılı olarak özel askeri şirketlerin ve bu şirketlerin personel sayılarında artış yaşanmıştır (Keser, 2020: 28-30). Özellikle ordulardan terhis edilmiş olan, sivil hayata uyum sağlama noktasında hazır olmayan profesyonel askerler özel askeri şirketlerin aradıkları nitelikleri taşımaktadır (Yayım, 2006: 101).

Gelişmiş ülkeler, ordu mevcutlarını azaltmaya gitmiş, bunun yanında uluslararası alanda yaşanan müdahalelere dahil olmaya başlamışlardır. Bu da devletlerin askeri harcamalarında artışa sebep olmuş, ortaya çıkan bütçe baskısı, askeri kuvvetin bir bölümünün ihale edilmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Zayıf devletler ise daimî ordulara nazaran daha az masraflı olan paralı asker kiralayarak savunma ihtiyaçlarını karşılamışlardır (Tangör, Yalçınkaya: 2010: 135). Özel askeri şirketlerin bir başka getirisi de hükümetin halka hesap verebilirliğini kolaylaştırmasıdır. Savaşa karşı duruşuyla varlık gösteren kamuoyunun güçlenmesi ve bunun iktidarlar üzerindeki baskısının artmasıyla savaş hizmeti veren şirketler alternatif haline gelmiştir. Üniformalı bir askerin savaşta hayatını kaybetmesi, hükümet üzerinde kamusal bir baskı kurmakta ve bu da siyasi bir maliyet anlamına gelmektedir. Buna karşın savaş esnasında hayatını kaybeden bir şirket çalışanı kamuoyu için kıymet taşımamaktadır. Bununla birlikte şirket çalışanı için şahsi olarak görülmekte ve bu karar vericilerin üzerinde bir baskı aracı olmamaktadır (Topal, 2011: 967).

Soğuk savaşın sona ermesi, özel askeri şirketlerin faaliyet alanlarının yanında personel temini için de büyük bir fırsat ortamı hazırlamıştır. Özel askeri şirketlerin verecekleri hizmetler için bilgili ve tecrübeli personel temin etmenin kolaylığı ve savaşta üniforma taşıyanın değil kendi iradesiyle orada bulunan ve neticeleri önceden kabul etmiş olan şirket çalışanın hayatının son bulacak olması bu şirketlerin küresel olarak yaygınlaşmasında ve sayılarındaki artışı kolaylaştırmıştır. Özelleştirme ve kamuda küçülme faaliyetleriyle birlikte askeri alanda teknolojik gelişmeler devlet dışı şirketler aracılığıyla hayata geçirilmeye başlamıştır. Dolayısıyla harp endüstrisi ve savaşta teknoloji kullanımı devlet kontrolünde ancak ihale sistemiyle yürütülmektedir.

Askeri Teknolojinin Geliştiricisi ve Aracısı Olarak Askeri Şirketler Ve Savunma Sanayi Faaliyetleri

Savaşların özellikle de onun aktörleri olan orduların geçirmiş olduğu dönüşümlerin değişkenleri arasında en önemlisinin teknoloji olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira tarihte bir madene (demir, tunç, çelik, vb.) şekil verilmesi yoluyla savaş aleti elde etmek askeri alanda yapılmış bir icat olarak değerlendirilebilirken, günümüzde sanayi 4,0 olarak kavramsallaştırılan siber çağda tek bir düğme yoluyla geri dönüşü olmayan zararlar verebilen savaşma biçimi teknolojinin geldiği noktaya işaret etmektedir. Öyle ki günümüz silah endüstrisinin geldiği noktada kullanımının doğrudan sakıncalı olduğu, sahip olan gücün dahi verebileceği zararları göz önüne alarak kullan(a)madığı teknoloji bulunmaktadır.

Teknolojik gelişmenin savaşa etkisini büyük gücün kaba ya da us gücüyle fark etmeksizin desteklenerek zorbalığın egemenliğini inşa ettiğini Freud söyle ifade etmektedir (Freud, 2017: 98-99). Bu aynı zamanda askerlik işinin kaba güçten silah teknolojisinin gelişimine ve bu teknolojideki uzmanlığa, dolayısıyla usun iktidarına geçişinin de anlaşılmasında elzemdir.

“Küçük insan topluluklarında bir şey kimin kas gücü ötekilerden üstünse onun oluyor ya da onun isteği yerine getiriliyordu. Savaşta aletlerin kullanılmasıyla yeni bir kuvvet kazanan kas gücü, çok geçmeden yerini silahlara bıraktı. Kimin elinde daha iyi silahlar varsa ya da kim elindeki silahları daha ustalıkla kullanıyorsa, savaşı o kazanıyordu. Silahın savaşa sokulmasıyla zekâ üstünlüğü kaba kas gücünün yerini almaya başladı giderek, savaşın son amacıysa nasılsa öyle kaldı, uğradığı kayıplar ve direnme gücünün kalmayışı bir tarafı isteğinden ya da karşı koymasından vazgeçmeye zorladı (Freud, 2017: 98-99).”

Savaş ve teknoloji ilişkisinden önce salt teknolojinin kısaca ne olduğuna bakmakta fayda vardır. Teknolojik gelişme, yenilikler, icatlar ve süreçle doğrudan alakalı olarak anlaşılabilir. İnsanın ilişki içinde olduğu her şeyde görülebilecek olan teknolojinin insan evriminin parçası olduğu su götürmez bir gerçektir (Black, 2009: 11). Kaynakların daha verimli kullanımında çok önemli bir yer tutan teknolojinin gelişimindeki itici güç, yoktan var olmuş değil, onun gerçekleştiricisi belirli bir değişime odaklanmış zihinlerin ve beşerî ihtiyaç ve arzuların neticesidir (Black, 2009: 28). Başka bir deyişle teknolojinin üretilmesi doğrudan uzmanlık ve kendisinden önceki kümülatif bilginin belirli beceri ve tecrübeyle geliştirilmesidir.

Askeri alanda da öncü bir kuvvet olarak varlık göstermenin temelinde teknik alanda kazanılmış uzmanlık yatmaktadır. Yirmi birinci yüzyılda savaşların en belirgin tarafı, bilginin hükmünde geliştirilen stratejilerdir. Bu da askeri alanda uzmanlaşmış personel ihtiyacına işaret etmektedir (Singer, 2008: 62). Teknolojinin büyük bir hızla gelişmesi, modern silahların da sürekli gelişimine neden olmakta bu silahların bakım ve onarımı, ikmali ve kullanımı için de uzman personel ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle silahlı kuvvetler teknolojiye bağımlı hale gelmektedir (Topal, 2011: 967). Bu bağımlılık teknolojik olarak zamanı yakalamak mecburiyetinin fazlasıdır. Teknolojinin geliştirdiği aynı zamanda karmaşıktırdığı silah endüstrisi,

lkeleri silah alanında ihtisas sahibi olan özel askeri Őirketlerle çalıŐmayı tercih etmek zorunda bırakılmaktadır. Özel askeri Şirketlerin savaş endüstrisinde aracı işlevine yapılan vurgunun sebebi, teknolojik olarak yeterince gelişim gösteremeyen kuvvetlerin de hâkim silah teknolojisine ulaŐmalarına olanak sağlamasıdır (Topal, 2011: 969).

Askeri Şirketlerin silah endüstrisindeki aracılığı, teknolojik olarak ağı yakalayamayan ülkelerin savunma alanındaki donanım eksikliğinin giderilmesinde işlevsel olsa da aynı zamanda bu ülkeleri bağımsız bir savunma stratejisinden uzaklaŐtırmakta ve savunma bağlamında bağımlı hale getirmektedir. Bunun yanında askeri Şirketlerin yalnızca para temelli hizmet veren kuruluşlar olmaları dolayısıyla seçici davranmamaktadırlar. Bu da meşru bir devlete verdikleri hizmetin aynısını terör örgütlerine de verebilecekleri anlamına gelmektedir. Bu bağlamda vermiş oldukları hizmetlerde ayırım yapmayan Şirketlerin etik değerleri de sorgulamaya açıktır.

Serbest piyasanın rüzgarıyla büyük bir gelişim gösteren özel askeri Şirketlerin asıl sıçraması askerlerin sahada beden olarak varlık göstermesinden ziyade endüstrideki faaliyetleri olmuştur. Askeri endüstri alanındaki faaliyetleri, ihtiyaç duyulan personelin niteliğini değiştirmiştir. Sahada savaşan ve motivasyonunu yaşama mecburiyetinden alan paralı askerlerden teknoloji üreten ve geliştiren iŐçilere dönüşüm söz konusudur. Hızla değişen dünya ve gelişen teknoloji silahı kullanan değil üreten iŐçilere ihtiyaç duymaktadır. Güçlü bir ordu barışın gvencesiyken askeri endüstrinin savunma alanındaki önemiyle birlikte ordunun yanında aėdaŐ teknoloji de olmazsa olmak haline gelmiştir. Devletlerin savunma harcamaları ve bünyesindeki teknoloji üreten askeri Şirketlerin kazançları bunu doğrulamaktadır.

Savunma harcamaları devletlerin bütçelerinden ayırdıkları en yüksek miktarlar arasında olup, kendi varlığı ve halkını güvende tutmak, olası savaş durumu ya da saldırılara karşı koyabilmek için

silah ve mühimmat bunun yanında uzmanlaşmış personel ve araştırma geliştirme projeleri gibi ulusal güvenliğin sağlanması için yapılmaktadır. Vatanın ve milletin müdafaasına gerek kalmayacak tedbirlerin alınması güvenlik olarak tanımlanmakta, ulusal ve uluslararası güvenliğin sağlanması devletlerin silahlanmasına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu da dünyada silahlanma yarışını beraberinde getirmektedir. Yirminci yüzyılın ortalarından beri savunma sanayinin üretimi devletlerden ziyade dış kaynaklara yani askeri şirketlere devredilmeye başlanmıştır (Güler, Kışman, 2020: 88).

Savunma alanında dış kaynağa olan ihtiyaç geçmişe kıyasla yirmi birinci yüzyılda neredeyse bir mecburiyet halini almıştır. Yaşanan hızlı gelişim teknolojiyi üretilen geliştirilen ve satılan bir meta haline getirmiştir. Çok büyük bütçelerle sınırlı uzman personelin ürettiği günümüz teknolojinin ürünü olan silah, cihaz, araç ve gereçlerin üretim ve kullanımında yaşanan güçlükler özel askeri şirketlere başvurmayı neredeyse zorunlu kılmaktadır (Signer, 2003; Keser, 2020: 38). Dünyada savunma sanayi için harcanan paranın büyük bölümü silah üretimi ve onun geliştirilmesine harcanmaktadır. Silah üretim ve satımı yapan askeri şirketlerin 2019 yılına ait verileri "Defence News"² tarafından paylaşılmıştır (Güler, Kışman, 2020: 88-89):

Dünyada silah üretiminde en büyük 10 şirket içinde Amerika Birleşik Devletleri'nde 7, Çin'de 2, İngiltere'de 1 şirket bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri toplamda 559 milyar dolar, Çin 358 milyar dolar gelir elde etmiştir. Dünya silah pazarında satışların %47,27'sini Amerika Birleşik Devletleri'nden 41 şirket, %27,11'ini Çin'den 8 şirket, kalan %25,26'sını da Çin ve Amerika Birleşik Devletleri dışındaki kurulmuş olan şirketler gerçekleştirmiştir. Türkiye, sahip olduğu 7 şirketle Amerika

² Amerika Birleşik Devletleri'nde dünya savunma sanayi ve teknolojileri üzerine yayın yapan dergi.

Birleşik Devletleri, Çin ve İngiltere'den sonra dördüncü sırada olup 2019 yılında silah satışından 6235,29 milyon dolar gelire dünyada silah satışı gelirinde 11. sıradadır³.

2019 yılı toplam askeri harcama verilerine göre ilk 15 ülke dışında kalan ülkeler %19'luk dilimdeyken Amerika Birleşik Devletleri %38 oranında harcama yaparak ilk 15 ülke haricindeki ülkelerin toplam harcamalarının iki katıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra %14'lük dilimi Çin oluşturmaktadır⁴. Küresel ticaret diğer ürünlerde olduğu gibi askeri endüstride de aynı seyirde hareket etmektedir. Ek-1 ve Ek-2'de görüleceği üzere askeri endüstri ülkelerden ziyade şirketlerin tahakkümü altındadır. Ülkeler askeri alandaki kuvvetlerini şirketlerin üretim gücü ve kazancıyla sağlayabilmektedir.

Sonuç

Savaş olgusu eyleyenleriyle birlikte en fazla zararı vermek aynı zamanda en az tahribatı almak ilkesine bağlı kalarak günümüzde de aynı gerekliliklerle devamlılık göstermektedir. Bu yönüyle olgunun amacı aynı kalmış, amacın gerçekleştirilme biçimi reel politik bağlamında değişerek gelişim göstermiştir. Değişim ve gelişim orduların stratejilerinde ve silah teknolojisinde görülmektedir. Asker alma biçimi ve devlet politikaları ordunun mevcudunu ve mevcudun biçiminde belirleyicilik gösterirken teknolojik gelişmeler de ordunun tahribat gücünü başka bir deyişle silah kuvvetini bununla birlikte tahribat gücünün sınırlarını çizmiştir. Milliyetçilik düşüncesi ve ulus devlet yapılarından önce karma ordularla savaşan devletler emek yoğun faaliyetler içeren

³ 2019 yılında, dünyada silah üretimi yapan en büyük 10 devlet ve Türkiye şirketlerinin geliri için Ek-1'e bakınız.

2019 yılında silah üreticisi şirketlerin ülkelere göre tasnifi ve Türkiye için Ek-2'ye bakınız.

⁴ 2019 yılında yapılan askeri harcamaların yüzdeler dağılımı için Ek-3'e bakınız.

paralı askerlik anlayışına sadık kalırken, ulus bilinci bu anlayışa karşı çıkararak savaşmanın karakteristiğini yeniden üretmiş, politik bağlamda da dış kaynaklardan vazgeçmiştir.

Kapsayıcı nitelikte olan zorunlu askerlik ilkesi, milli orduların oluşmasına olanak sağlarken, politik olarak da halkın devletlere bakışını değiştirerek ulus devlet anlayışının gelişimine katkı sağlamıştır. Ulus devlet anlayışı dönemin reel politığının anlaşılmasında doğrudan belirleyicilik göstermiştir. Zira bağımsızlık savaşlarında ortak millet bilinci ve hassasiyeti ile vatandaşlık anlayışı gelişmiştir. Birlik vurgusu iki dünya savaşı sonrasında varlık kazanan iki dünya gücünün sürekliliğinde de belirleyicilik gösterecektir. Vatandaşlık anlayışının inşa edildiği sürecin sonu müttefiklik anlayışıyla devam etmiştir. Müttefiklikler yoluyla yeni bir payda inşa edilerek Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadarki süreçte dünya iki süper gücün dengeye dayalı mücadelesine sahne olmuştur. Dış kaynakların askeri alanda sıçrama yaptığı ve askeri şirketlerin günümüzdeki halini almasındaki en belirgin değişken soğuk savaşın son bulması ve bunun neticesinde kamusal küçülmeye giden ülkelerin dış kaynağa başvurması olmuştur.

Özellikle savunma sanayi alanında teknolojiyi yakından takip eden, buna yön veren hatta üreten şirketler savaşın hiç olmadığı kadar yıkıcı olmasına hizmet etmektedir. Devletlerin satın aldıkları bu teknolojilerin geliştiricileri olarak savunma sanayi personelleri paralı askerlerle maddi çıkar, uzmanlık, aidiyetsizlik gibi alanlarda ortak paydaya sahipken sahada kendilerinin değil sahip oldukları teknolojilerin olması dolayısıyla risksiz ancak daha büyük zarar potansiyeline sahip savaş eyleyenleri olarak çalışmaktadırlar. Askeri şirketler silah ve savunma sanayi alanında içinde buldukları ülkelerin itibarında ve iktisadi kalkınmalarında büyük etki sahibidir. Dolayısıyla vatandaş ordularının paralı asker anlayışını itibarsızlaştırarak ulus anlayışıyla kurtuluş mücadeleleri verilmesindeki etkisi göz önüne alındığında askeri alanda geliştirilen ve üretilen teknolojilere sahip olabilen ülkeler gerek

iktisadi kalkınma gerekse küresel itibar olarak geleceğin dünyasında söz sahibi olabilecektir.

Paralı askerlikten savunma sanayine tarihsel gelişim sürecindeki dönüşümlerim arka planına bakıldığında paralı askerlik anlayışının askıya alındığı dönemde devletlerin vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesi günümüz dünya sınırlarının çizilmesini sağlamıştır. Savaşta topyekûnlük anlayışı milliliği ve yurt bütünlüğünü sağlayarak ülkelerin bağımsızlığında belirleyicilik göstermiş bununla birlikte güce dayalı dış baskının da ortadan kalmasını sağlamıştır. Buradan hareketle ülkelerin savunma sanayi ve silah endüstrisi alanında yapacakları milli hamleler yirmi birinci yüzyıl bağımsızlığını ifade etmekte, küresel itibarın ve ülke ihracatının artmasında, beyin göçünün engellenmesinde doğrudan belirleyicilik göstermektedir.

Kaynakça

- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altınay, A. G. ve Bora, T. (2002). Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*. (Der.) T. Bora ve M. Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 140-154.
- Aşçı, B. (2017). *Ordulardan Devletlere Strateji*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Baydur, M. ve Çelik, Ş. (2021). *Devlet, Sermaye ve Paralı Askerler*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Black, J. (2019). *Savaş ve Teknoloji*. (çev. C. Yücel). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Bröckling, U. (2008). *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*. (çev. V. Atayman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ercan, Ü. (2014). Güvenlik Faaliyetlerinde Özelleştirme: Paralı Askerlik mi? Özel Askeri Birlikler mi?. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*. 5 (1): 51-67.
- Ferud, S. (2017). *Bir Yanılısamanın Geleceği Neden Savaş?*. (çev. K. Şipal). İstanbul: Say Yayınları.

- Fry, D. (2007). *Beyond War: The Human Potential For Peace*. New York: Oxford University Press.
- Güler, M. A. ve Kışman, Z. A. (2020). Uluslararası Silah Ticareti ve Savunma Harcamaları. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(2). 87-97.
- Gülmez, N. ve Tahancı, B. (2014). Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28): 225-252.
- Keser, A. (2020). *Özel Askeri Şirketlerin Küresel Yayılım ve Geleceği*. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Linden, M. V. D. (2017). Önsöz. *Askerlik "İşi"*. (Der) E. J. Zürcher. (çev. D. Şendil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ludendorff, E. (2017). *Topyekûn Harp*. (çev. A. Çifçi, E. Çifçi). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Machiavelli, A. (2019). *Prens*. (çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Malaseviç, S. (2018). *Savaşın ve Şiddetin Sosyolojisi*. (çev. S. Sarı). Ankara: Hece Yayınları.
- Oppenheimer, F. (1997). *Devlet*. (çev. A. Şenel, Y. Sabuncu). İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Percy, S. (2007). *Mercenaries: The History of a Norm in International Relations*. New York: Oxford University Press.
- Sarıbeyoğlu, M. (2013). Uluslararası İnsancıl Hukuk Perspektifinden Vatandaşlık: Geleneksel Sonuçların Dönüşümü. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71 (1): 1021-1049.
- Singer, P. W. (2008). *Corporate Warriors The of the Privatized Military Industry*. New York: Cornell Universty.
- Şengönül, A. (2019). *Dördüncü Nesil Savaş*. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Tangör, B., Yalçınkaya, H. (2010). Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Özel Askeri Şirketler. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7 (25): 127-154.
- Topal, A. H. (2011). Uluslararası Hukuk Açısından Özel Askeri Şirketler ve Şirket Çalışanları Statüsü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60 (4): 963-1022.

- Uzbilek, B. (2019). Sınıflı Toplumların Doğuşu. *Altüst Dergisi*. Sayı: (28). 12 Mart 2019, <http://www.altust.org/2019/03/sinifli-toplumlarin-dogusu/> (erişim: 10.10.2020)
- Yalçınkaya, H., Türkeş, K. T. (2008). Yirmi Birinci Yüzyılda Çatışma Alanlarında Görülen Yeni Unsurlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4 (7): 55-89.
- Yalçınkaya, H. (2006). Özel Askeri Sektörün Oluşumu ve Savaşların Özelleşmesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61 (3): 247-277.
- Yamaner, M., vd. *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Yayım, A. F. (2006). *Savunma Sanayinde Küreselleşme Biçimleri: Özel Askeri Şirketler*. (Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zabcı, F. Ç. (2004). *Yeni Savaşların Gizli Yüzü: Özel Askeri Şirketler*. Tasam Yayınları. Stratejik Rapor. (56).
- Zürcher, E. J. (2017). Askere Alımlarda ve Askeri İstihdamda Dünyadaki Değişiklikleri Anlamak. *Askerlik "İşi"*. (Der.) E. J. Zürcher. (çev. D. Şendil). İstanbul: İletişim Yayınları, 11-40.
- Gould, J. (2020). Arms Trade Momentum. *Defensenews*. 17 Ağustos 2020, www.defensenews.com (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Military Expenditure Database. *Sipri*, Nisan 2020, <https://sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-and-military-expenditure/military-expenditure> (erişim: 10.10.2020).

EKLER**EK-1: 2019 Yılı En Büyük Savunma Gelir Hacmine Sahip 10 Şirket ve İlk 100 Şirket Arasındaki Türkiye Şirketleri (Defensenews)**

2019 Yılı Sıralaması	Şirket	Ülke	2019 Yılı Geliri (Milyon Dolar)	2019 Yılı Geliri (Milyon Dolar)
1	Lockhead Martin	ABD	56,606.00	59,812.00
2	Boeing	ABD	34,300.00	39,350.00
3	General Dynamics	ABD	29,512.00	39,350.00
4	Northrop Grumman	ABD	28,600.00	33,841.00
5	Raytheon Company	ABD	27,448.00	29,200.00
6	Aviation Industry Corporation of Chine	Çin	25,075.38	66,858.00
7	BAE Systems	İngiltere	21,033.27	23,370.30
8	Chine North Industries Group Corporation Limited	Çin	14,771.60	68,074.15
9	L3Harris Technologies	ABD	13,916.98	18,074.00
10	United Technologies Corp	ABD	13,090.00	77,000.00
48	Aselsan A.Ş.	Türkiye	2,172.57	2,290.61
53	Türk Havacılık ve Uzay Sanayi	Türkiye	1.858,35	2.226,79

89	BMC Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Türkiye	533,56	676,59
91	Roketsan A.Ş.	Türkiye	515,18	515,18
92	STM Savunma Teknolojileri Müh. Ve Tic. A.Ş.	Türkiye	485,08	503,73
98	FNSS Savunma Sistemleri A.Ş.	Türkiye	374,94	374,94
99	HAVELSAN A.Ş.	Türkiye	295,61	342,27

EK-2: 2019 Yılı En Büyük Gelir Hacmine Sahip İlk On Şirketin ve Türkiye'nin Ülkelere Göre Toplam Geliri (Defensenews)

2019 Sıralaması	Ülkeler	Şirket Sayısı	Şirketlerin Toplam Geliri (Milyon Dolar)
1	ABD	41	227408,41
2	Çin	8	94998,85
3	İngiltere	10	37254,61
4	Fransa	4	23528,71
5	İtalya	2	12792,01
6	Rusya	2	12666,5
7	Hollanda	1	11266,57
8	İsrail	3	9808,65
9	Güney Kore	4	7413,34
10	Japonya	1	6570
11	Türkiye	7	6235,29

Ek-3: 2019 Yılı Dünya Askeri Harcama Oranları (Sipri)

Sıralama	Ülkeler	Yüzdelerik Oran	Sıralama	Ülkeler	Yüzdelerik Oran
1	ABD	38	9	Japonya	2.5
2	Çin	14	10	Güney Kore	2.3
3	Hindistan	3.7	11	Brezilya	1.4
4	Rusya	3.4	12	İtalya	1.4
5	Suudi Arabistan	3.2	13	Avusturalya	1.4
6	Fransa	2.6	14	Kanada	1.2
7	Almanya	2.6	15	İsrail	1.1
8	İngiltere	2.5	16	Diğer	19

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanılmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğan'ın Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).